

**REKONSTRUKCE EVROPY
A SEVERNÍ AMERIKY
PO DRUHÉ SVĚTOVÉ VÁLCE (1944–1949)
Z POHLEDU SOUČASNÉ
HISTORIOGRAFIE**

MARIE MRÁZKOVÁ – LUCIE PÁNKOVÁ

Druhá světová válka skončila před takřka šedesáti lety, některé její důsledky však vyvolávají emoce dodnes – jako příklad uvedme vyhnání a transfer německých menšin. Způsob, jakým se jednotlivé evropské a severoamerické státy vypořádávaly s následky nejtragičtějšího konfliktu v lidských dějinách, a prostředky, jež použily ke skutečnému nastolení míru, jsou tudíž nejen předmětem historického bádání, ale i námětem společenských debat a bodem na programu politických jednání. Bohužel, ne vždy jsou plně známa prostá fakta, která by umožnila dostatečnou analýzu tehdejší situace a její následné srovnání s poválečnou realitou v okolních státech. Cílem následující studie, jež seznamuje s nejnovější historickou literaturou věnovanou poválečné rekonstrukci Evropy a severní Ameriky v letech 1944–1949, je proto poskytnout podněty k širšímu a komplexnějšímu pohledu na sledovanou problematiku.

Hlavní informace o relevantních titulech publikovaných v druhé polovině 90. let a v prvních dvou letech nového tisíciletí byly čerpány z anglicky, francouzsky a německy psaných **periodik** vydaných v letech 1998 až 2002. Recenze a zprávy psané v těchto třech světových jazycích byly zvoleny jako vzorek vhodně reprezentující hlavní témata současné západoevropské a severoamerické historiografie. Ruské a polské odborné časopisy jsme vzhledem ke svým jazykovým znalostem ponechaly stranou.

Materiály pro tuto studii jsme čerpaly ze šesti anglicky psaných historických časopisů¹. Vedle čtvrtletníku *History. The Journal of the Historical Association*, vydávaného sdružením The Historical Association, byla zmapována *American Historical Review*, kterou připravuje pětkrát do roka společnost American Historical Association,² a *The Journal of Modern History*, jež se řadí k hlavním americkým periodikům analyzujícím politické, kulturní a sociální dějiny od renesance po současnost. Vychází čtvrtletně v nakladatelství University Chicago Press. Výhradně na dějiny 20. století se soustřeďuje časopis *Journal of Contemporary History* vydávaný nakladatelstvím Sage Publications. Z mezioborových časopisů zabývajících se zejména dějinami, literaturou a politickým systémem jsme sledovaly *German Studies Review*, jehož publikaci řídí nadoborová German Studies Association, a *Modern and Contemporary France* vydávaný stejnojmennou společností.

Mezi pěti německými periodiky byl v první řadě tradiční *Historische Zeitschrift* vycházející šestkrát ročně v nakladatelství Oldenbourg. Stejně často vydává i Rankeho společnost *Das historisch-politische Buch*. Časopis *Zeitschrift für Geschichtswissenschaft* připravovaný v nakladatelství Deutscher Verlag der Wissenschaften informuje o nových historiografických titulech každý měsíc. Periodikum, jež se soustřeďuje výhradně na dějiny středověchodní Evropy, představuje *Zeitschrift für Ostmitteleuropa*, vydávaný německým nakladatelstvím Verlag Herder–Institut Marburg. V porovnání s ostatními německými časopisy v něm lze najít nejvíce zpráv o knihách autorů z této oblasti. Ročenku *Francia. Forschungen zur westeuropäischen Geschichte*, zveřejňující anglické, francouzské a německé recenze a anotace, vydává vždy ve třech svazcích Německý historický ústav v Paříži. Soudobým dějinám je věnována část třetí.

Z francouzsky psaných periodik byly prostudovány dva čtvrtletníky. Zatímco *Revue historique* vycházející v nakladatelství Presses universitaires de France se zabývá celými dějinami, soustřeďuje se *Revue d'histoire moderne et contemporaine*, připravovaná stejnojmennou společností, na moderní dějiny.

¹ Výraz „anglicky psané historické časopisy“ odráží fakt, že řadu periodik vydávají společnosti, jejichž členy jsou jak američtí, tak i britští historikové, a nelze je tedy jednoznačně dělit na americké a britské tituly.

² Vydavatelskou činnost a další aktivity Americké historické asociace přibližuje ve své studii Raková, Svatava: Mosty mezi univerzitou a společností: příklad AHA a OAH. In: Pešek, Jiří (ed.): Konsolidace vládnutí a podnikání v České republice a v Evropské unii. Univerzity a vzdělání, sv. 3., Praha 2002, s. 57–66.

Ve snaze umožnit srovnání zahraničního a domácího přístupu k poválečnému období jsme vy excerpovaly rovněž tři české akademické čtvrtletníky z let 1998–2002: *Český časopis historický* a *Slovanský přehled* vydávané Historickým ústavem Akademie věd ČR a *Soudobé dějiny* vycházející z redakce Ústavu pro soudobé dějiny Akademie věd ČR. Tato studie se však v prvé řadě soustřeďuje na zahraniční periodika, a proto podává přehled pouze o zlomku české produkce k tématu poválečné obnovy.

Hlavním **kritériem pro výběr** bylo období a teritorium, jímž se recenzované či anotované knihy zabývaly. Časový úsek let 1944–1949 byl zvolen jakožto doba nejintenzivnější poválečné rekonstrukce na základě dvou historických mezníků: na jedné straně červnového vylovení Spojenců v Normandii, jež vedlo k tomu, že podstatná část západní Evropy byla do konce roku 1944 zbavena nacistické nadvlády podobně jako další státy na jihovýchodě a východě kontinentu, a na druhé straně říjnového založení Německé demokratické republiky, jímž byla roku 1949 ukončena přímá okupace německého území a definitivně potvrzeno jeho rozdělení na dva nepřátelské státy.

Popis evropské a severoamerické oblasti či některé její části byl vybrán jako druhé kritérium proto, že se jedná o území, jejichž politiku, hospodářství, společnost a kulturu lze v rámci celého světa nejlépe srovnávat. Konkrétně se čtenář může v této studii seznámit především s tituly zabývajícími se německy mluvícími zeměmi, Francií, Velkou Británií a Spojenými státy. Uvedeny jsou rovněž studie ke středovýchodní Evropě a Sovětskému svazu. Jelikož však sledovaná periodika věnují těmto oblastem mnohem menší pozornost, najde čtenář v naší studii jen přehled zlomku děl vydaných k této problematice.

Mezi hodnocenými knihami nalezneme jak práce prezentující nové badatelské poznatky, tak edice archivních materiálů a jiných autentických dokumentů. Přestože se tato studie snaží prvotně poskytnout představu o tom, jak se nahlíží na události let 1944–1949 v jiných zemích a jaká témata jsou předmětem tamějšího zájmu, nechce pominout ani praktické informace o členění knihy, důkladnosti rejstříku či případných přílohách. V několika případech jsou uvedeny jen samotné bibliografické údaje, neboť i ty by mohly být pro další zkoumání určitého tématu nápomocné. Připomeňme, že hodnocení knih bylo převzato ze shora uvedených periodik, a tedy se nejedná o náš vlastní názor.

Skupiny, do nichž byly jednotlivé tituly zařazeny, vycházejí převážně z hlediska teritoriálního uspořádání po druhé světové válce: 1. Evropa jako celek v letech 1944–1949, 2. Německo, 4. Rakousko, 5. Západní Evropa,

6. USA 7. Neutrální státy a 8. Střední, středovýchodní a východní Evropa. Pro větší přehlednost byly u jednotlivých bodů vytvořeny ještě podskupiny. Specifickou je třetí skupina věnovaná různým formám migrace, neopominutelnému jevu raných poválečných let. Ta se zpravidla týkala několika států zároveň, což znemožňuje její jednoznačné teritoriální zařazení.

Mimo rámec této studie musely zůstat knihy zabývající se německým vyrovnáváním se s vlastní minulostí (tzv. Vergangenheitsbewältigung), netýkající-li se bezprostředně období let 1944–1949, neboť se jedná o téma natolik rozsáhlé, že by si vyžádalo samostatnou analýzu.

Závěrem několik slov k **použití terminologii**. Především v kapitole migrace vyvstala otázka, jak překládat německý pojem „Vertreibung“. Společná Česko-německá komise historiků používá označení „vyhnání“ pro události spojené s nucenou migrací německy mluvícího obyvatelstva do počátku srpna 1945 (na postupimské konferenci byl dán souhlas ke spořádanému vysídlení), poté se mluví o „transferu“. Německý pojem „nationalsozialistisch“ překládáme jako „nacistický“.

1. Evropa jako celek v letech 1944–1949

Všeobecné situaci v Evropě v letech 1945 až 1949 není věnována ve vybraných historických časopisech příliš velká pozornost. Pokud je tomuto problému dán prostor, pak se jedná především o následující témata: konsolidace poválečné Evropy, hranice, soudnictví. Chybějí velké syntézy tohoto období.

Několik publikovaných děl se soustřeďuje na **přípravu poválečné obnovy** za války. Sborník esejů sestavený H. Temperleym a A. Lane je založený na příspěvcích konference o spojení mezi Británií, Sovětským svazem a USA za druhé světové války. Vedle témat jako sovětská politika a atomová bomba, vzájemné kontakty intelligence, anglo-americké vztahy, americká materiální pomoc Británii zde najdeme i nedocenitelnou esej Graebnera o změnách washingtonské politiky k oběma Spojencům během dvanácti měsíců od března 1945.³ D. Woolner se zabývá politikou Kanady, Velké Británie a Spojených států v období 1944–45.⁴

³ Temperley, Howard; Lane, Ann (edd.): *The Rise and Fall of the Grand Alliance. 1941–45*, London, Macmillan 1995, XVI + 264 s.

⁴ Woolner, David D. (ed.): *The Second Quebec Conference Revisited. Waging War. Formulating Peace. Canada, Great Britain, and the United States in 1944–1945*, New York, St. Martin's 1998, XIII + 210 s.

Materiálními a ideovými důsledky druhé světové války se zabývá sborník sestavený H. Afflerbachem a C. Cornelißenem a obsahuje práce sedmnácti německých historiků (Hanse Mommsena a jeho žáků). Knihu tvoří tematické oddíly věnované poválečné situaci v zahraničí, důsledkům války pro německou společnost a německé recepce válečné porážky.⁵ Soubor osmi vzájemně příliš nesouvisejících esejů P. Calvocoressiho přináší zajímavé postřehy a asociace k tématu poválečného uspořádání Evropy.⁶ Autor pracoval za druhé světové války v britské denacifikační centrále.

Tématu evropských hranic po první a po druhé světové válce se věnuje sborník 28 příspěvků vydaný C. Baechlerem a C. Fink.⁷ Příspěvky byly předneseny na dvou kolokviích uspořádaných Mezinárodním sdružením současné evropské historie (Association Internationale d'Histoire Contemporaine de l'Europe). Kniha je rozdělena do pěti tematických celků: 1. hranice z hlediska teoretického, 2. hranice Německa, 3. francouzské hranice, 4. hranice v Podunají a v jihovýchodní Evropě, 5. východoevropské hranice. Otázka evropských poválečných hranic je zachycena nejen z hlediska politického a diplomatického, ale i z pohledu hospodářského a sociálního. Hraniční problematika let 1945–1948 je zmiňována spíše v komparativních příspěvcích, které ji srovnávají se situací po první světové válce, nebo ve studiích mapujících dlouhodobější vývoj tématu. Součástí sborníku je i jmenný rejstřík.

Otázce **poválečné hospodářské rekonstrukce** se věnuje výborně sestavený a kvalitně napsaný sborník určený ekonomům a hospodářským historikům, kteří se zabývají procesem západoevropské rekonstrukce po roce 1945.⁸ První část analyzuje dopad Marshallova plánu, druhá mezinárodní iniciativy (MMF, Brettonwoodský systém, GATT, ESUO). Třetí část obsahuje „case studies“ čtyř států (Německo, Británie, Francie a Belgie). Čtvrtá část představuje západoněmecké zkušenosti v evropském kontextu.

⁵ Afflerbach, Holger; Cornelißen, Christoph (edd.): *Sieger und Besiegte. Materielle und ideelle Neuorientierung nach 1945*. Kultur und Kenntnis Bd. 16, Tübingen/Basel, Francke 1997 (1998), 411 s.

⁶ Calvocoressi, Peter: *Fall Out. World War II and the Shaping of Postwar Europe*. London/New York, Longman 1997, 202 s.

⁷ Baechler, Christian; Fink, Carole (edd.): *L'établissement des frontières en Europe après les deux guerres mondiales. Actes des colloques de Strasbourg et de Montréal (juin et septembre 1995)*, Frankfurt a. M., Peter Lang 1996, 457 s.

⁸ Eichengreen, Barry (ed.): *Europe's Postwar Recovery*. Cambridge, Cambridge University Press 1995, IX + 357 s.

Sbírka esejů sestavená T. R. Gourvishem a N. Tiratsoem se zabývá vlivem modelu amerických business school na vzdělání v poválečné Evropě s cílem překlenout rozdíl v evropské a americké produktivitě.⁹ Evropa podle autorů tradičně věřila, že management se nedá teoreticky naučit, neboť se musí zažít. Autoři zkoumají roli EPA (European Productivity Agency), jež měla napomáhat vzájemné výměně idejí o vzdělávání a managementu, roli amerických poválečných vzdělávacích kurzů v Evropě, jejich kvalitu a důvody, proč evropské státy na jejich nabídku reagovaly velmi pomalu.

Problematika vyrovnání poválečné Evropy s **válečnými zločiny** je zastoupena v díle G. J. Basse, které zkoumá politiku a diplomacii skrytou za prací mezinárodních válečných tribunálů. Autor použil široké spektrum primárních zdrojů z archivů.¹⁰ V centru pozornosti tu stojí norimberský tribunál. Autor uvádí také důvody neúspěchu většiny tribunálů. Sborník I. Deáka, J. T. Grosse a T. Judta je věnovaný evropskému poválečnému soudnictví, jež se zabývalo zločiny z doby druhé světové války.¹¹ Jednotlivé studie jsou věnovány Belgii, Francii, Maďarsku, Nizozemí, Polsku, Řecku a Slovensku. V úvodu jsou nastíněny politické a sociální podmínky, v nichž procesy probíhaly, i osud mnoha kolaborantů a zločinců v bezprostředních týdnech po osvobození, respektive po konci války. V závěru autoři poukazují na rychlost, s níž se zapomnělo na válečné zkušenosti. Komplexní a čtivé shrnutí vyjednávání deklarace lidských práv, které doplňuje již vydané práce,¹² napsala M. A. Glendon.¹³ Autorka vychází ovšem pouze ze sekundární literatury. Práce ukazuje, jak Eleanor Rooseveltová přispěla k vytvoření deklarace předsednictvím a udržením zájmu USA na jejím zhotovení. Prostor je věnován i různým zástupcům států a jejich vlivu na chartu.

⁹ Gourvish, T. R.; Tiratsoo, N. (edd.): *Missionaries and Managers. American Influences on European Management Education 1945–60*, Manchester, Manchester University Press 1998, X + 165 s.

¹⁰ Bass, Gary Jonathan: *Stay at hand of vengeance. The politics of War Crimes Tribunals*, Princeton, Princeton University Press 2000, X + 402 s.

¹¹ Deák, István; Gross, Jan T.; Judt, Tony (edd.): *The Politics of Retribution in Europe. World War II and Its Aftermath*, Princeton, Princeton University Press 2000, XII + 337 s.

¹² Viz Morsink, Johannes: *The Universal Declaration of Human Rights. Origins, Drafting, and Intent*, 2000; Humphrey, John P.: *Human Rights and the United Nations. A Great Adventure*, 1984.

¹³ Glendon, Mary Ann: *A World Made New. Eleanor Roosevelt and the Universal Declaration of Human Rights*, New York, Random House 2001, XXI + 333 s.

Otázku **bezpečnosti** zpracovávají S. Twigge a L. Scott ve vynikající studii k tématům jaderné kontroly, historie britské jaderné politiky a historie strategických anglicko-amerických vztahů.¹⁴ Autoři využili přístup k novým vládním dokumentům a rozhovorů s lidmi, kteří se podíleli na rozhodovacím procesu. Jádrem studie jsou problémy politické, sociální, technické při výrobě a rozmístování jaderných zbraní a zacházení s nimi. M. Trachtenberg zastává tezi, že klíčovým elementem pro pochopení, jak došlo k míru, byla německá otázka – téma, které muselo být vyřešeno, aby mohla být vytvořena evropská a globální rovnováha.¹⁵ V mnoha ohledech jde o provokující studii k studené válce od jednoho z nejlepších znalců americké zahraniční politiky po druhé světové válce. Trachtenbergova základní teze zní: „The problem of German power lay at the heart of the Cold War.“ Z ní vyplývá i zdůrazňování rozhodující role, již ve studené válce sehrálo Německo. Práce je postavena na bohaté americké, francouzské a britské pramenné základně. Dále lze zmínit solidní a užitečný sborník esejů sestavený C. Würmem, podávající přehled o současném německém výzkumu důvodů pro integraci Evropy po roce 1945.¹⁶ Autoři vycházejí z konvenčního názoru, že klíčovým motivem byla německá otázka. Poskytují všeobecný přehled evropské integrace a analyzují na jedné straně americký, francouzský a anglický postoj k integraci a k Německu, na druhé straně zmiňují i postoj německé elity.

Specifické téma představují v rámci poválečné rekonstrukce **vysoké školy** jako instituce vychovávající budoucí elity každého státu. Význam vysokoškolské problematiky dokládají četné práce zkoumající především denacifikaci univerzit, o níž se intenzivně snažili Spojenci v okupovaném Německu. Komparativní studii o německých univerzitách v západních okupačních zónách vytvořila Corine Defrance.¹⁷ Zaměřila se na postup,

¹⁴ Twigge, Stephen; Scott, Len: *Planning Armageddon. Britain, the United States, and the Command of Western Nuclear Forces 1945–64*, Amsterdam, Harwood Academic Publishers 2000, X + 374 s.

¹⁵ Trachtenberg, Marc: *A Constructed Peace. The Making of European Settlement 1945–63*, Princeton, Princeton University Press 1999, XV + 424 s.

¹⁶ Wurm, Clemens (ed.): *Western Europe and Germany. The Beginnings of European Integration 1945–1960*, Berg 1995, XIV + 271 s.

Viz též Vasori, Antonio; Calandri, Elena (edd.): *The Failure of Peace in Europe 1943–1948*, New York, Palgrave 2002, XII + 342 s.

¹⁷ Defrance, Corine: *Les Alliés occidentaux et les universités allemandes 1945–1949*, Paris, CNRS Editions 2000, 406 s.

jakým se Francie, USA a Velká Británie pokoušely o reformu, a na cíle, které tím sledovaly. Postoj SSSR k německému vysokému školství záměrně vynechala, avšak stručným zmínkám o sovětské univerzitní politice se nevyhýbá. Kniha je členěna chronologicky a tematicky, čímž autorka v rámci jedné kapitoly překračuje hranice jednotlivých okupačních zón. Pro názornější komparaci vybrala z každé zóny jednu univerzitu: Freiburg z francouzské zóny, Heidelberg z americké a Bonn z britské. Jinak se věnovala i nově založeným univerzitám v Mohuči, ve Špýru a v Berlíně (Freie Universität). Francouzská historička se zabývá i obecnými problémy německých vysokých škol po válce, např. spojeneckými snahami o vysokoškolskou reformu, podporou zahraničních kontaktů prostřednictvím výměnných programů a znovuzavedením politických a sociálních věd jako „demokratických věd“. V celkovém přehledu jsou porovnány cíle a provedená opatření jednotlivých okupačních velmocí. Práce vychází z důkladného studia pramenů.

Zajímavý příspěvek k denacifikaci univerzit v americké zóně představuje vydání záznamů Edwarda Y. Hartshorna, amerického pověřence pro znovuootevření sedmi německých univerzit (včetně alma mater v Heidelbergu).¹⁸ Soubor Hartshornových dokumentů je rozdělen do čtyř částí: první úřední zprávy, deníkové záznamy z dubna 1945 až srpna 1946, osobní dopisy (především manželce) a fragmenty zápisků z deníku ze srpna 1946, kdy byl úkladně zabit. Čtenář se zde dozví o všedním životě v poválečném Německu, o americkém pohledu na německý charakter a o spojeneckých denacifikačních aktivitách.

Formou osobního svědectví je přiblížena rovněž vysokoškolská problematika v sovětské okupační zóně. Prvním příkladem jsou vzpomínky důstojníka Rudé armády Pjotra I. Nikitina, který stál v čele oddělení pro vysoké školství, začleněného do Sovětské vojenské správy v Německu.¹⁹ V rozporu s titulem knihy zní Nikitinova základní teze, že sovětizace vysokých škol v sovětské okupační zóně (tj. přeměna po vzoru sovětského vzdělávacího systému) probíhala především z podnětu německých komunistů.

¹⁸ Tent, James F. (ed.): *Academic Proconsul Harvard Sociologist Edward Y. Hartshorne and the Reopening of German Universities 1945–46. His Personal Account*, Trier, Wissenschaftlicher Verlag 1996, IX + 321 s.

¹⁹ Nikitin, Pjotr I.: *Zwischen Dogma und gesundem Menschenverstand. Wie ich die Universitäten der deutschen Besatzungszone „sowjetisierte“*. Erinnerungen des Sektorleiters Hochschulen und Wissenschaft der Sowjetischen Militäradministration in Deutschland. Hrsg. von Manfred Heinemann, Berlin, Akademie 1997, X + 284 s.

Tento názor i další by si vyžadovaly konfrontaci s jinými prameny, což však tato kniha, bez jakýchkoliv kritických poznámek, neumožňuje.

Bývalý sovětský důstojník Nikitin se zúčastnil s několika svými kolegy také vědeckého kolokvia v roce 1992, na němž německým historikům poskytl i archivní materiály, které jinak zůstávají stále nepřístupné. Výtah z protokolů tohoto odborného zasedání, které zkoumalo vliv sovětské vojenské správy na německé vysoké školství, přináší práce vydaná Manfredem Heinemannem.²⁰ Mimo jiné ukazuje, že Sověti neměli připravený žádný konkrétní univerzitní plán a že zpočátku dokonce ani nebojovali proti Freie Universität v Berlíně.

Jiný pohled na sovětskou vysokoškolskou politikou přináší disertační práce Alexandra Haritonowa.²¹ Problematiku poválečných vysokých škol v Sasku sleduje na příkladu Technische Hochschule Dresden, Bergakademie Freiberg a Leipziger Universität. Knihu tvoří čtyři části. První se věnuje struktuře sovětské vojenské administrativy SMAD (především oddělením „správa lidového vzdělávání“ a „propaganda“) a zemské správě, druhá pojednává o demontážích na univerzitách, jimiž byla nejvíce postižena nejnovější technická pracoviště. Třetí část sleduje denacifikaci personálu, která zasáhla zejména vyučující na drážďanské technice, a roli komunistů. V posledním úseku knihy rozebírá autor zavedení přijímacích kritérií pro studium na vysokých školách a zřízení přípravných kurzů pro znevýhodněné třídy s cílem vytvořit novou elitu znalou komunistické ideologie. Toto prosadili na rozdíl od ostatních věcí němečtí komunisté. Práce mimo jiné zkoumá zavedení povinného marxismu-leninismu. Výsledně kniha obsahuje několik dílčích studií, ale chybí jí celkový pohled.

Poválečné znovuotevření univerzity v Jeně je tématem obsáhlého sborníku.²² Autoři si stanovili za cíl, představit osoby (sovětské důstojníky, komunisty, antifašisty i profesory), které se na tomto aktu podílely, a prostředky, jakých použily. Když byla univerzita 3. prosince 1945 otevřena, navíc se všemi obory, byla první v sovětské zóně. Součástí publikace je i výběrová bibliografie.

²⁰ Heinemann, Manfred (ed.): Hochschuloffiziere und Wiederaufbau des Hochschulwesens in Deutschland (1945–49). Die Sowjetische Besatzungszone (Edition Bildung und Wissenschaft, Bd. 4), München, Akademie 2000, 478 s.

²¹ Haritonow, Alexander: Hochschulpolitik in Sachsen 1945–1949, Köln, Böhlau 1995, XIV + 288 s.

²² John, Jürgen; Wahl, Volker; Arnold, Leni (edd.): Die Wiedereröffnung der Friedrich-Schiller-Universität Jena 1945. Dokumente und Festschrift, Rudolstadt/Jena, Hain 1998, 445 s.

Univerzitám v Meklenbursku – Předním Pomořansku se věnuje publikace Markuse Seilse, která se opírá o některé dříve nepřístupné prameny v Hlavním zemském archivu ve Schwerinu.²³ Autor na příkladu Rostocku a Greifswaldu ukazuje, jak docházelo podle pokynů sovětské vojenské správy, za jejichž provedení zodpovídaly německé komunistické kádry, k ideologické proměně univerzit.

Úlohu univerzit ve francouzské politice převýchovy mapuje Wolfgang Faßnacht.²⁴ Komparativně analyzuje nabídku společenskovedních oborů, poválečnou obměnu vyučujících i každodenní život na univerzitách ve Freiburgu, Tübingen a Mohuči. Posledně zmiňovaná univerzita se měla stát novým modelem, ale její nově povolané profesorstvo obnovilo starý univerzitní systém. Faßnachtova práce je založena na materiálech z francouzských archivů a na dochovaných zprávách německé správy a univerzit.

John Connelly nahlíží na vysokoškolskou problematiku z jiné perspektivy.²⁵ Pokusil se o komparativní analýzu komunistického pronikání do univerzitního prostředí v NDR, ČSR a Polsku. Studie je založena na pramenech komunistických stran, státních orgánů, soukromé korespondence a paměti. Autor představuje nejdřív sovětský model vysokoškolského vzdělání, pak ukazuje akademické tradice a mentality v těchto třech státech východního bloku (zničené sebevědomí východoněmeckého profesorského sboru, přizpůsobivost českého a národní nezávislost polského profesorstva). Analýza rozdílů mezi církví, státem, intelektuály a stranou v Polsku je velmi detailní. Přestože je Connellyho analýza sociálního otevření univerzit po roce 1945 povrchní a jeho model chování východoněmeckých profesorů plný kliše, je třeba ocenit, že autor jasně rozpracoval protichůdné spojitosti.

Monika Glettler a Alena Míšková vydaly sborník 33 příspěvků zabývajících se profesory, kteří v letech 1938/1939 až 1948–1950 působili na české nebo na německé univerzitě v Praze. Nádavkem je připojen exkurs mezi profesory brněnské univerzity v období let 1938–1948.²⁶ Jedná se o pět

²³ Seils, Markus: „Auftrag: Die planmäßige ideologische Umgestaltung der Universität“. Staatliche Hochschulpolitik im Land Mecklenburg-Vorpommern 1945–1950, Schwerin, Selbstverlag des Landesbeauftragten für Mecklenburg-Vorpommern 1996, 156 s.

²⁴ Faßnacht, Wolfgang: Universitäten am Wendepunkt? Die Hochschulpolitik in der Französischen Besatzungszone (1945–49), Freiburg, Alber 2000, 280 s.

²⁵ Connelly, John: Captive University. The Sovietization of East German, Czech and Polish Higher Education. 1945–56, Chapel Hill, University of Carolina Press 2000, 432 s.

²⁶ Glettler, Monika; Míšková, Alena (edd.): Prager Professoren 1938–1948. Zwischen Wissenschaft und Politik, Essen, Klartext 2001, 682 s.

rámkových studií, ostatní příspěvky jsou věnovány osudům konkrétních osob.

2. Německo

Skutečnost, že totálně poražené Německo se potýkalo nejen s přímými politickými, sociálními a hospodářskými důsledky války, ale čelilo i naprosto nejisté budoucnosti, může být důvodem, proč se právě tato oblast těší jednoznačně největšímu zájmu historiků věnujících se otázce poválečné rekonstrukce. Přestože mezi nimi převažují němečtí odborníci, není počet příspěvků od anglických, amerických a francouzských autorů nijak zanedbatelný. Sledovaná témata lze rozčlenit do pěti velkých skupin: Německo jako celek (2.1), okupační velmoci a německá otázka (2.2), západní okupační zóny a země v jednotlivých zónách (2.3), sovětská okupační zóna včetně vzniku Německé demokratické republiky (2.4) a vznik Spolkové republiky Německo (2.5).

2.1 Německo jako celek

Prací, které zkoumají poválečné Německo z určitého hlediska jako celek, příliš mnoho není. Příčinu lze spatřovat především ve značných rozdílech mezi západními okupačními zónami a sovětskou okupační zónou, ale ani odlišnosti mezi zeměmi spravovanými Američany, Brity a Francouzi nejsou bezvýznamné. Knihy zařazené do této kategorie se věnují historii politických stran, církvím, určitým sociálním skupinám, převýchově (Umerziehung, reeducation) a kultuře.

Přehledná **příručka poskytující přehled** o celém okupovaném Německu vznikla pod redakcí berlínského historika Wolfganga Benze.²⁷ Příspěvky od více než osmdesáti autorů spadají do jedné z následujících tematických skupin: 1. rysy spojenecké okupační politiky, 2. srovnání jednotlivých oblastí politiky mezi zónami (školství, bydlení a další), 3. válečné a poválečné mezinárodní konference, 4. instituce a organizace, 5. pojmy a události, 6. přehled vývoje v tehdejších 20 německých zemích (včetně „Republik Schwarzenberg“). Doplněk tvoří podrobná chronologie a biografie sta nejvýznamnějších osobností. Práce zachycuje aktuální stav bádání.

²⁷ Benz, Wolfgang (ed.): Deutschland unter alliierter Besatzung 1945–1949/1955. Ein Handbuch, Berlin, Akademie 1999, 494 s.

Historií **politických stran**, jež v prvních poválečných letech působily na celém německém území, se zabývá několik následujících titulů.²⁸ Vedle monografií se mezi nimi vyskytují komentovaná vydání stranických dokumentů. Dokladem je první díl nové devítisvazkové edice, která zveřejňuje protokoly ze zasedání předsednictva a vrchních grémií Sociálnědemokratické strany Německa (SPD) z doby, kdy v jejím čele stáli postupně Kurt Schumacher a Erich Ollenhauer.²⁹ Kniha obsahuje 26 dokumentů z období mezi 11. květnem 1946 až 10./11. zářím 1948. Součástí každého protokolu je komentář, bohužel však zbytečně stručný, ponechávající věcný obsah dokumentu bez vysvětlení a případné chyby bez opravy. Součástí práce je více než stostránkový informativní úvod.

Na počátky konkurenční strany, Křesťansko-demokratické unie (CDU) se zaměřil Antonius John analyzující její politický program z roku 1947.³⁰ Postavě hlavního představitele CDU Konrada Adenauera, prvního poválečného spolkového kancléře, se věnoval Hans-Peter Schwarz, jehož kniha se dočkala anglického překladu.³¹ Velmi detailní pojednání nabízí několik vysvětlení Adenauerova úspěchu. Popsána je rovněž opozice, jíž tento politik čelil v řadách CDU a zejména ze strany SPD.

Vznik a vývoj Křesťansko-demokratické unie a vliv K. Adenauera na konsolidaci strany analyzuje stěžejní kniha F. Bösche.³² Dílo mapuje poprvé historii CDU v letech 1945–1969 na základě práce s prameny. Autor sleduje základy, překážky a hranice integrační politiky strany a zaměřuje se i na vnitropolitické aktivity, které vedly k proměně CDU ze strany převážně katolické a volně organizované ve stranu masovou a pevně vystavěnou. Kniha poukazuje na rozdíl od jiných studií i na důležitou roli K. Adenauera ve funkci předsedy strany. Zároveň však vyvrací vžitý názor, že CDU byla strana kancléře či honorace, představuje ji jako *Sammlungspartei*.

²⁸ Práce mapující vznik Jednotné socialistické strany Německa (SED) a její působení jsou citovány v oddíle 2.4.

²⁹ Albrecht, Willy (ed.): *Die SPD unter Kurt Schumacher und Erich Ollenhauer 1946 bis 1963. Sitzungprotokolle der Spitzengremien*, Bd. 1: 1946 bis 1948, Bonn, Dietz 2000, CXXV + 555 s.

³⁰ John, Antonius: *Ahlener Programm und Bonner Republik. Vor 50 Jahren, Ideenwettlauf und Rivalitäten*, Bonn, Bouvier 1997, 207 s.

³¹ Schwarz, Hans-Peter: *Konrad Adenauer. A German Politician and Statesman in a Period of War, Revolution and Reconstruction. Volume I: From the German Empire to the Federal Republic*, Berghahn 1995, 759 s.

³² Bösch, Frank: *Die Adenauer CDU. Gründung, Aufstieg und Krise einer Erfolgspartei 1945–1969*, Stuttgart/München, Deutsche Verlags-Anstalt 2001.

Raným dějinám Křesťansko-demokratické unie (CSU), „sesterské strany“ CDU, je věnována disertace mnichovského historika Thomase Schlemmera opírající se o bohatou pramennou základnu.³³ Autor líčí střety mezi různými křídly strany a boj o vůdčí pozice. Tuto vnitřní rozštěpenost staví do kontrastu s volebními úspěchy CSU na komunální a zemské úrovni. Bouřlivým obdobím let 1945–1949 (za předsednictví Josefa Müllera) se zabývají dvě třetiny práce, zbývající část je věnována klidnější době do roku 1955 (v čele s Hansem Ehardem).

Archivní materiály k poválečným dějinám Komunistické strany Německa (KPD) předkládá edice *Dokumenty k dějinám komunistického hnutí v Německu*.³⁴ Pátý svazek věnuje hlavní pozornost XV. sjezdu KPD, který se konal těsně před sjednocením KPD a SPD. Kniha dále obsahuje oběžníky a protokoly z hospodářské konference pořádané ve dnech 19. 12. 1945 až 7. 1. 1946 a z prvního ústředního jednání věnovaného kultuře. Texty jsou doplněny četnými poznámkami.

Menšinovými politickými stranami, jež se stavěly proti Adenauerově politice, se zabývá Wolfgang Kraushaar.³⁵ Toto období raného politického protestu – téma dosud spíše opomíjené – autor zpracoval především na základě denního tisku, a zachytil tak politické spektrum ležící jak nalevo od SPD, tak napravo od CDU/CSU. Místy se věnoval též politice SED.

Některé politické strany měly zájem na blízkém vztahu k církvím, neboť v jejich řadách spatřovaly potenciální voliče. Vzájemné vztahy mezi evangelickou církví a křesťansko-demokratickými stranami CDU/CSU v prvních poválečných letech představuje práce Reinharda Schmeera.³⁶ Ve vzájemných vztazích sleduje autor vznik CDU a problémy evangelické církve v oblasti Porýní, Vestfálska, Berlína, Bádenska, Württemberska a Bavorska.

³³ Schlemmer, Thomas: *Aufbruch, Krise und Erneuerung. Die Christlich-Soziale Union 1945–1955*, München, Oldenbourg 1998, VII + 554 s.

³⁴ Benser, Günter; Krusch, Hans-Joachim (edd.): *Dokumente zur Geschichte der kommunistischen Bewegung in Deutschland. Reihe 1945/46. Band 5: Protokoll des 15. Parteitag der KPD (19./20. April 1946)*, München, Saur 1996, 694 s.

³⁵ Kraushaar, Wolfgang: *Die Protest-Chronik (1945–59). Eine illustrierte Geschichte von Bewegung, Widerstand und Utopie. 4 Bände*, Hamburg, Rogner & Bernhard 1996, 2705 s.

³⁶ Schmeer, Reinhard: *Volkskirchliche Hoffnungen und der Aufbau der Union. Evangelische Kirche und CDU/CSU in den ersten Nachkriegsjahren (Schriftenreihe des Vereins für Rheinische Kirchengeschichte, Bd. 150)*, Düsseldorf, Verein für Rheinische Kirchengeschichte 2001, 726 s.

Hlavní pramen pro dějiny německé evangelické církve v letech 1945–1948 představují dvousvazkové *Protokoly Rady Evangelické církve v Německu*.³⁷ První svazek obsahuje záznamy z devíti zasedání a úvodní pojednání o významu a úloze Rady Evangelické církve v Německu, ve druhém svazku je zachyceno dvanáct zasedání doplněných o pojednání o konkrétních úkolech v letech 1947–1948. Debaty vedené tehdy mezi představiteli evangelické církve se zabývaly využitím zahraniční humanitární pomoci, dalším směřováním evangelické církve i kroky na obranu jednotného Německa. Ke každému zasedání jsou publikovány přípravné dokumenty, protokoly o jeho průběhu, závěrečné protokoly, přílohy a případně další materiály – všechny s důkladným komentářem. Součástí edice je podrobný rejstřík osob s biografickými údaji, chronologický seznam dokumentů, věcný a místní rejstřík a seznam osob.

Katolické církvi a jejímu vlivu na poválečné rodiny se věnuje přepracovaná disertační práce Lukase Rölli-Akempera.³⁸ Autor popisuje, jak v době poválečné rekonstrukce získala katolická církev dočasně velký vliv na rodinnou politiku (ministr pro rodinu byl sám katolík). Studie vychází především z dokumentů o vnitrocírkevních debatách a popisuje katolické představy o rodině (například zákaz rozvodu, ženy v domácnosti a patriarchy) i jejich postupné ztroskotání. První díl knihy je věnován pojmům manželství a rodina a jejich místu v katolickém pojetí rodiny. Druhá část popisuje představy katolických manželů a vývoj manželství pod vlivem sociálních změn. Třetí díl se zaměřuje na rodinu a poslední zkoumá katolickou populační politiku.

Zájem o sociální dějiny, patrný již z předchozího titulu, vede historiky ke studiu určitých **sociálních skupin**: k mládeži a ženám, jež jsou předmětem výzkumu již delší dobu, se nově připojují specifická nacistická uskupení a národnostní menšiny.

Způsob, jakým se **německá mládež** vyrovnávala s poválečnými poměry, zkoumali členové pracovní skupiny „Historische Jugendforschung“,

³⁷ Nicolaisen, Carsten; Schulze, Nora Andrea (edd.): Die Protokolle des Rates der Evangelischen Kirche in Deutschland, Band I: 1945/46, Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht 1995, XLVIII + 971 s.; Band II: 1947/48, Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht 1997, XXVIII + 851 s.

³⁸ Rölli-Akemper, Lukas: Familie im Wiederaufbau. Katholizismus und bürgerliches Familienideal in der Bundesrepublik Deutschland (1945–65), (Veröffentlichungen der Kommission für Zeitgeschichte, B/89), Paderborn, Schöningh 2000, 716 s.

kteřá zasedala v roce 1993 v Múnsteru.³⁹ Hlavní pozornost byla věnována ročníkům narozeným ve dvacátých letech a pocházejícím jak z katolických, tak z dělnických kruhů. Kriticky přezkoumány byly jejich vzpomínky, zařazené do historických souvislostí.

Sibylle Hubner-Funk vytvořila monografii sledující poválečný osud bývalých příslušníků nacistických mládežnických organizací Hitlerjugend a Bund der deutschen Mädel.⁴⁰ Práce je rozdělena do osmi kapitol. První tři se zabývají metodickým zpracováním této tematiky, čtvrtá až šestá kapitola mapují význam a úlohu „Hitlerjugend-Generation“ v nacistickém režimu, poslední dvě kapitoly analyzují její problematickou „recivilizaci“. Autorka pracuje především s autobiografickými svědectvími. Přestože se část Hitlerovy mládeže změnila po válce v přesvědčené demokraty, Sibylle Hubner-Funk výsledně konstatuje, že většina se ideologicky osvobodila od nacistické minulosti jen povrchně nebo se jí nevzdala vůbec.

Tématem **žen** se zabývá sborník vytvořený z příspěvků dvanácti historiček pod vedením Gunilly-Friederike Budde.⁴¹ Ve svých studiích se věnují vývoji ženské zaměstnanosti, zvláště ve vztahu k práci v průmyslu i na venkově a s ohledem na pracovní dobu.

Specifickou **skupinu nacistů** – werwolfů – představuje anglická kniha Perryho Biddiscombeho.⁴² Autor zkoumá pro období let 1944–46 působení tohoto nacistického záškodnického hnutí, jeho vztah k NSDAP, k nacistickému hnutí mládeže a k ozbrojeným silám i jeho konec. Rovněž podává informaci o tom, jak na werwolfy reagovali Spojenci.

Menšinovou problematiku v prvních poválečných letech mapuje Peter Schurmann, který se věnuje vývoji lužickosrbského hnutí.⁴³ Sledované období vymezuje počátečními úvahami o připojení Lužice k Československu a závěrečným přijetím zákona na ochranu lužickosrbského obyvatelstva

³⁹ Kersting, Franz-Werner (ed.): Jugend vor einer Welt in Trummern. Erfahrungen und Verhältnisse der Jugend zwischen Hitler- und Nachkriegsdeutschland, Weinheim/München, Juventa 1998, 305 s.

⁴⁰ Hübner-Funk, Sibylle: Loyalität und Verblendung. Hitlers Garanten der Zukunft als Träger der zweiten deutschen Demokratie, Potsdam, Verlag für Berlin-Brandenburg 1998, 424 s.

⁴¹ Budde, Gunilla-Friederike (ed.): Frauen arbeiten. Weibliche Erwerbstätigkeit in Ost- und Westdeutschland nach 1945, Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht 1997, 301 s.

⁴² Biddiscombe, Perry: Werwolf! The History of the National Socialist Guerilla Movement. 1944–46, University of Wales Press 1998, XI + 455 s.

⁴³ Schurmann, Peter: Die sorbische Bewegung 1945–1948 zwischen Selbstbehauptung und Anerkennung (Schriften des sorbischen Instituts Nr. 18), Bautzen, Domowina 1998, 337 s.

v rámci Saska. Součástí knihy jsou dokumenty k politickému vývoji v Lužici po druhé světové válce a přehled pramenů a literatury k této problematice.

Romská menšina a její boj za to, aby byla uznána za oběť fašismu, je hlavním tématem původně hebrejské knihy od Gilad Margalit.⁴⁴ První dvě kapitoly shrnují vývoj „romské otázky“ od 15. století do roku 1945 (půl milionu osob zahynulo v koncentračních táborech). V dalších šesti kapitolách sleduje autorka postoj k Romům z hlediska politického, kulturního a právního, uvádí rovněž reakce veřejnosti. Oficiální status oběti nacistického režimu získali Romové v SRN až v 80. letech.⁴⁵

Otázka poválečné **převýchovy** představuje téma, jemuž se věnují němečtí i zahraniční historici dlouhodobě. V současnosti se nové poznatky objevují především o francouzské a sovětské politice převýchovy, neboť archivy obou států zůstávaly až do počátku 80. let, respektive 90. let nepřístupné.⁴⁶

Anglicky psaná monografie Arthura L. Smitha zaplňuje mezeru o převýchově německých válečných zajatců.⁴⁷ Ti byli po pečlivém výběru zařazováni do amerických, britských a sovětských převýchovných programů, vyvinutých v letech 1943–1949 s cílem zbavit tyto vojáky nacistického myšlení. Američané vytvořili „speciální projekty“, Britové „Wilton Park“ a Sověti antifašistické školy. Na základě amerických a britských dokumentů (sovětské jsou poněkud opomenuty) a za pomoci osobních svědectví se autor snaží o komparativní analýzu těchto programů. Jejich úspěšnost však považuje za těžko zjistitelnou, neboť informace jsou omezené.

Kultura a umění v bezprostředně poválečném období jsou zmiňovány především ve vztahu k uměleckým dílům uloupeným či poničeným za druhé světové války nebo během poválečné okupace Německa. Jednu ze stěžejních knih k tématu nacistických loupeží napsala Elizabeth Simpson.⁴⁸

⁴⁴ Margalit, Gilad: Die Nachkriegsdeutschen und „ihre Zigeuner“. Die Behandlung der Sinti und Roma im Schatten von Auschwitz. (Dokumente-Texte-Materialien, Zentrum für Antisemitismusforschung der Technischen Universität Berlin, Bd. 36), Berlin, Metropol 2001, s. 304.

⁴⁵ Další poznatky k tématu romského holocaustu viz Hancock, Ian: The Parish Syndrom.

⁴⁶ Tituly zabývající se převýchovou v jednotlivých okupačních zónách nebo zemích jsou zařazeny do skupiny 2.3 a 2.4.

⁴⁷ Smith, Artur L.: The War for German Mind. Re-education Hitler's Soldiers, Providence/Oxford, Berghahn 1996, X + 214 s.

⁴⁸ Simpson, Elizabeth: The Spoils of War. World War II and its Aftermath. The Loss. Reappearance and Recovery of Cultural Property, New York, Harry N. Abrams in Association with the Brand Graduate Center for Studies in the Decorative Arts 1997, 336 s.

Na základě informací zveřejněných v roce 1995 na konferenci v New Yorku podává informace o postižených muzeích a odcizených uměleckých předmětech v Evropě. Práce rovněž obsahuje popis uloupených děl, poukazuje na různé smlouvy, připomíná soudní spory a popisuje současné úsilí získat předměty zpět.⁴⁹

Skupině 47, nejvýraznějšímu projevu německé kultury druhé poloviny 40. let, je věnován sborník ze symposia uspořádaného Goethe Institutem v Londýně a University of London – Institute of German Studies u příležitosti padesátiletého výročí jejího založení.⁵⁰ Jednotlivé příspěvky (celkem 17) připomínají kořeny skupiny, shrnují její literární a politické působení a zabývají se vlivem skupiny na její členy a naopak.

Čtenáři se mohou seznámit také s tehdejšími názory Thomase Manna, německého nositele Nobelovy ceny za literaturu, v komentovaném výboru jeho projevů, článků, deníků a dopisů z let 1945–1954, které zčásti nebyly dosud publikovány.⁵¹ Dokumenty ukazují, jak autor pohlížel na politický a kulturní vývoj Německa v této době z amerického odstupu. Kritizoval neschopnost Němců postavit se proti nacismu alespoň v závěru války, odsuzoval útek literátů do tzv. vnitřní emigrace, odmítal rychlé ukončení denacifikace německé společnosti a vyjadřoval svůj kritický postoj jak ke komunismu, tak k politice kancléře Adenauera.

2.2 Okupační velmoci a německá otázka

Práce popisující představy, jež měly čtyři okupační velmoci o uspořádání poválečného Německa a jeho postavení v Evropě, lze rozdělit do tří skupin: popis tzv. německé otázky ve vztahu ke všem čtyřem Spojencům, německá otázka pohledem každé okupační mocnosti zvlášť, průběh a výsledky denacifikace. Posledně jmenovaná kategorie, zastoupená až překvapivě velkým množstvím prací, byla takto vyčleněna jednak z důvodů přehlednosti, jednak s ohledem na význam, který byl s příchodem míru

⁴⁹ Uměleckými předměty uloupenými nacisty se zabývá také Lynn, Nicholas: *The Rape of Europe. The Fate of Europe's Art Treasures in the Third Reich and the Second World War.* (Lynn, Nicolas: *Der Raub der Europa. Das Schicksal europäischer Kunstwerke im Dritten Reich.* München, Kindler V. 1995).

⁵⁰ Parkes, Stuart; White, John J. (edd.): *The Gruppe 47. Fifty Years On. A reappraisal of its literary and political significance* (*German Monitor*, 45), Rodopi/Amsterdam/Atlanta, XXIII + 296 s.

⁵¹ Stachorski, Stephan (ed.): *Thomas Mann. Fragile Republik*, Frankfurt/Main, Fischer Taschenbuch Verlag 1999, 240 s.

denacifikaci německé společnosti a politiky všeobecně přikládán. Co se týče intenzity, s níž současní historici sledují postoj jednotlivých okupačních mocností k řešení německé otázky, těší se největšímu zájmu Spojené státy a Velká Británie, následované bývalým Sovětským svazem. Postoj Francie je oproti tomu předmětem výzkumu jen výjimečně.

Stručný přehled o **postoji všech čtyř okupačním velmocí k německé otázce** nabízí anglicky psaná kniha *Rozdělení a spojení Německa*, jež toto téma sleduje až do roku 1990.⁵² V první části zkoumá faktory, které vedly k rozdělení Německa po roce 1945, dále se věnuje vývoji obou německých společností s důrazem na vývoj v NDR a nakonec popisuje znovusjednocení Německa. Jako úvodní četbu o německé otázce ji lze doporučit studentům světových dějin a mezinárodních vztahů.

Politikou západních velmocí a Sovětského svazu k poraženému Německu se zabývají také dvě třetiny sborníku vytvořeného z prací přednesených roku 1995 na konferenci, pořádané mnichovským Ústavem pro soudobé dějiny a mannheimským univerzitním Centrem pro evropské sociální bádání.⁵³ Třetí část knihy se zaměřuje na dějiny sovětské okupační zóny. Popisuje jak politické aspekty (občanské strany a volby), tak sociální aspekty (církve, mládež, uprchlíky, dělnické hnutí a sociální pojištění).

Spojenecký přístup k Německu prezentovaný na postupimské konferenci v létě 1945 sleduje sborník vydaný Heinerem Timmermannem.⁵⁴ Mezi 26 příspěvků značně odlišné kvality si zaslouží pozornost například studie věnovaná francouzským snahám o hospodářskou jednotu Německa (autorem je Dietmar Hüser), pojednání o významu postupimské konference pro jiné státy nebo text o interpretaci Postupimi v NDR.

Vliv dvou největších okupačních mocností, USA a SSSR, na poválečné Německo rozebírá sborník příspěvků z konference pořádané v roce 1995.⁵⁵ Ta se zabývala amerikanizací a sovětizací jakožto historiografickými pojmy i reálným prvkem v německé politice, hospodářství, společnosti a kultuře. Studie paralelně popisují vývoj v sovětské a americké zóně,

⁵² Thomanek, J. K. A.; Niven, Bill: *Dividing and Uniting Germany*, Routledge 2001, X + 105 s.

⁵³ Mehringer, Hartmut; Schwartz, Michael; Wentker, Hermann (edd.): *Erobert oder befreit? Deutschland im internationalen Kräftefeld und die sowjetische Besatzungszone (1945/46)*, München, Oldenbourg 1998, 382 s.

⁵⁴ Timmermann, Heiner (ed.): *Potsdam 1945. Konzept, Taktik, Irrtum?*, Berlin, Duncker & Humblot 1997, 427 s.

⁵⁵ Jarausch, Konrad; Siegrist, Hannes (edd.): *Amerikanisierung und Sowjetisierung in Deutschland 1945–1970*, Frankfurt/New York, Campus 1997, 411 s.

respektive v NDR a v jižní části SRN, bohužel bez jakéhokoli pokusu o srovnání.

Zajímavé svědectví o politice okupačních mocností přináší práce Jutty Gröschl, analyzující obsah německých týdeníků vytvářených pod britsko-americkým, francouzským a sovětským dohledem.⁵⁶ Materiály získala autorka z archivů v Kew, Colmaru a Koblenzi (pro západní zóny) a z ústředního stranického archivu SED a archivu DEFA (pro východní zónu). Týdeníky porovnávala na základě toho, jak prezentovaly norimberské procesy, londýnskou konferenci ministrů zahraničních věcí a měnovou reformu v roce 1948. Rovněž zkoumala institucionální utváření mediální politiky v jednotlivých zónách. V závěru konstatuje, že filmové zpravodajství sloužilo, navzdory některým snahám o novinářskou objektivitu, jako nástroj propagandy všem okupačním mocnostem.

Vedle knih mapujících téma poválečného Německa ve vztahu ke všem okupačním mocnostem současně vychází řada prací popisujících německou otázku, respektive některý její aspekt pouze z hlediska některého ze čtyř Spojenců.

Pohled na politiku **Spojených států amerických** přináší studie Carolyn Woods Eisenberg, která analyzuje rozhodnutí různých amerických vládních úřadů (State Department, Treasury Department, War/Defense Department a americké vojenské vlády v Německu) o budoucnosti Německa po druhé světové válce.⁵⁷ Kniha je založena na rozsáhlém výzkumu amerických pramenů a na zmapování základních britských dokumentů. Autorka svaluje odpovědnost za německé rozdělení na USA, aniž by však podrobněji zpracovala sovětské materiály a zohlednila základní francouzské a německé studie o období let 1945–1949.

Americkému zájmu na obnově německého lodářského průmyslu se věnuje Henry Burke Wend.⁵⁸ Sondu do dějin mentalit nabízí jak práce

⁵⁶ Gröschl, Jutta: Die Deutschlandpolitik der vier Großmächte in der Berichterstattung der deutschen Wochenschaun 1945–1949. Ein Beitrag zur Diskussion um den Film als historische Quelle (Beiträge zur Kommunikationsgeschichte, Bd. 5), Berlin/New York, de Gruyter 1997, IX + 333 s.

⁵⁷ Woods Eisenberg, Carolyn: Drawing the Line. The American Decision to Divide Germany. 1944–1949, New York, Cambridge University Press 1996, XII + 522 s.

⁵⁸ Burke Wend, Henry: Recovery and Restoration. U. S. Foreign Policy and the Politics of Reconstruction of West Germany's Shipbuilding Industry, 1945–1955, Westport, Praeger 2001, XXXII + 255 s.

popisující obraz Německa ve Spojených státech,⁵⁹ tak studie mapující nesnadné počátky americko-německé spolupráce.⁶⁰

Německou otázku z hlediska zahraniční politiky **Velké Británie** mapuje práce Daniela Gossela.⁶¹ První část popisuje období let 1945–1955, druhá část, věnovaná letům 1955–1962, vychází více z pramenů a přináší několik inovativních názorů. V knize je mimo jiné zachycen vládní postoj k případnému německému znovusjednocení.

V britských válečných plánech na uspořádání a postavení Německa po jeho porážce v druhé světové válce spočívá, navzdory jejímu názvu, těžiště práce Matthiase Petera.⁶² V tomto plánování sehrál nemalou úlohu ekonom John Maynard Keynes, který se Německem zabýval již jako člen britské delegace při mírových jednáních ve Versailles v roce 1919. Základ jeho koncepce spočíval v požadavku stabilního evropského společenství s hospodářsky výkonným německým státem. Práce představuje mimo jiné zajímavý příspěvek k dějinám hospodářského poradenství v politice, autorovi se však příliš nepodařil jeho záměr – ukázat, jaký význam měla německá otázka na vývoj keynesiánské teorie.

Zájem britských historiků přitahuje také otázka německého odzbrojení a znovuvybrojení. Chris Madsen pojednává o plánech britské admirality zničit natrvalo německou válečnou flotilu.⁶³ Na základě rozboru činnosti královského námořnictva v Německu v letech 1945–47 popisuje autor vývoj představ admirality za protiněmeckého admirála Bartrama Ramsaye (1942–45), jeho nástupce Alana Kirka (1945) a následně Harolda Burrougha. Dále sleduje převzetí německé námořní administrativy Velkou Británií, odstraňování podmorských min, vojenské soudní procesy proti německým admirálům Dönitzovi a Raederovi. Část knihy je věnována roztržce Spojenců ohledně rozdělení německé flotily. Autor zaměřil svou pozornost

⁵⁹ Reuther, Thomas: Die ambivalente Normalisierung. Deutschlanddiskurs und Deutschlandbilder in den USA. 1941–1955, Stuttgart, Franz Steiner 2000, 476 s.

⁶⁰ Kleinschmidt, Johannes: „Do not fraternize.“ Die schwierigen Anfänge deutsch-amerikanischer Freundschaft (1944–49), Trier, Wissenschaftlicher Verlag Trier 1998, 256 s.

⁶¹ Gossel, Daniel: Briten, Deutsche und Europa. Die Deutsche Frage in der britischen Außenpolitik 1945–1962, Stuttgart, Steiner 1999, 259 s.

⁶² Peter, Matthias: John Maynard Keynes und die britische Deutschlandpolitik. Machtanspruch und ökonomische Realität im Zeitalter der Weltkriege 1919–1946, München, Oldenbourg 1997, 343 s.

⁶³ Madsen, Chris: The Royal Navy and Germany Naval Disarmament 1945–47, London, Frank Cass 1998, XX + 227 s.

i na negativní stránky britského působení: potopení válečného materiálu do moře a plundrování německých doků v britské zóně. Madsen čerpal z německých, kanadských, britských a amerických archivů a vytvořil faktograficky velmi přínosnou práci.

Na politiku britské vlády v otázce německého znovuvyzbrojení v letech 1949–1956 se soustřeďuje monografie Spencera Mawbyho.⁶⁴ Jako zdroj informací využil autor jak nejrůznější úřední záznamy a publikované dokumenty, tak soukromé materiály hlavních aktérů.

Francouzský postoj k německé otázce přibližuje sborník referátů přednesených na kolokviu o západoevropské bezpečnosti a francouzsko-německých vztazích uspořádaném v Mnichově roku 1997.⁶⁵ Řešení francouzsko-německých rozporů a poválečnému usmíření obou zemí se věnuje čtvrtá a pátá část knihy. Saarbrückenský historik Dietmar Hüser tu poukazuje na rozhodnutí bez skutečné alternativy, před nímž stál francouzský premiér Georges Bidault, když přijal anglo-americkou představu o budoucí podobě západní Evropy.

Sovětská politika vůči Německu je námětem knihy Gerharda Wettiga založené na studiu východoněmeckých a sovětských dokumentů.⁶⁶ V úvodu autor rozebírá metodický přístup k tématu, hodnotí aktuální stav pramenů a popisuje předpoklady sovětské politiky vůči Německu v prvním poválečném desetiletí. Kniha se člení chronologicky do čtyř kapitol: 1. 1945–1947: spolupráce Východu a Západu, 2. 1947–1949: počátek studené války, 3. 1950–1952: boj o Německo, 4. 1953–1955. Do závěru je zahrnut popis současného stavu bádání o poválečné sovětské politice vůči Německu. Návrh na sjednocení Německa, obsažený ve Stalinově nótě z 3. března 1952, nepovažuje Wettig za vážně míněnou nabídku.

Za přínos ke studiu sovětského postoje k německé otázce lze označit edici dokumentů z Archivu zahraniční politiky Ruské federace.⁶⁷ Zatímco

⁶⁴ Mawby, Spencer: *Containing Germany. Britain and the Arming of the Federal Republic (Contemporary History in Context Series)*, New York, St. Martin's Press 1999, XI + 244 s.

⁶⁵ Schuker, Stephen A. (ed.): *Deutschland und Frankreich. Vom Konflikt zur Aussöhnung. Die Gestaltung der westeuropäischen Sicherheit 1914–1963*, München, R. Oldenbourg 2000, XIX + 280 s.

⁶⁶ Wettig, Gerhard: *Bereitschaft zu Einheit in Freiheit? Die sowjetische Deutschland-Politik 1945–1955*, München, Günter Olzog 1999, 331 s.

⁶⁷ Kynin, G. P.; Laufer, J. (edd.): *СССР и германский вопрос 1941–1949. Документы из Архива внешней политики Российской Федерации. Том II, 9 мая 1945 г. 3 октября 1946 г.*, Москва, Издательство Международные отношения 2000, 880 s. [СССР a německá otázka. Dokumenty z Archivu zahraniční politiky Ruské federace, sv. II, 9. květen 1945 – 3. říjen 1946]

první svazek je věnován období od června 1941 do května 1945, zachycuje druhý svazek prvních 18 měsíců po druhé světové válce. Celkem je v něm otištěno 167 materiálů opatřených doplňujícími poznámkami a stručným registrem. Dokumenty se často zabývají politickým a hospodářským životem v sovětské okupační zóně (např. spojení SPD a KPD). Význam, který byl přikládán sovětské politice vůči Německu, dokládá fakt, že německá otázka byla často projednávána až na nejvyšší úrovni, tedy u Josefa V. Stalina. Součástí publikace tvoří věcný a jmenný rejstřík a rejstřík geografických názvů.

Obsáhlou skupinu prací věnovaných **denacifikaci** lze rozdělit do tří užších kategorií: procesy s osobami obviněnými ze zločinů proti lidskosti a z válečných zločinů, denacifikační opatření okupačních mocností a německé vyrovnávání se s nacistickou minulostí.

V rámci **poválečných soudních procesů** přitahují velkou pozornost tzv. norimberské procesy. Jejich přehlednou a stručnou analýzu podává Klaus Kastner, povoláním soudce, působící mimo jiné jako předseda zemského soudu v Bavorsku.⁶⁸ Ve své práci se věnuje i dvanácti následným procesům, jež byly z podnětu Spojených států vedeny proti nacistickým generálům, právníkům, úředníkům, hospodářům a lékařům. Autor neopomíná ani otázky příslušnosti soudů a procesních nedostatků. Kastner vhodně skloubil historická fakta s právními úvahami – například o útočné válce jako předmětu mezinárodního soudního procesu nebo o odpovědnosti při plnění rozkazu. Práce vychází ze studia německých a zahraničních dokumentů a opírá se též o dobová svědectví.

Tématu spojeneckých procesů s válečnými zločinci je věnován rovněž sborník vydaný Gerdem R. Ueberschärem.⁶⁹ Kromě norimberského tribunálu je v knize zmapováno dalších dvanáct procesů s hlavními nacistickými funkcionáři a soudy se zaměstnanci koncentračního tábora v Dachau. Dále je popsána činnost Mezinárodního vojenského tribunálu v Tokiu a sovětské procesy s válečnými zločinci probíhající od roku 1943. Čtenář zde najde i analýzu strategie obžaloby, pohled na problémy při soudním

⁶⁸ Kastner, Klaus: Von den Siegern zur Rechenschaft gezogen. Die Nürnberger Prozesse, Nürnberg, Hofmann 2001, 359 s.

⁶⁹ Ueberschär, Gerd R. (ed.): Der Nationalsozialismus vor Gericht. Die alliierten Prozesse gegen Kriegsverbrecher und Soldaten. 1943–1952, Frankfurt am Main, Fischer Taschenbuch Verlag 1999, 319 s.

tlumočení a popis reakce veřejnosti na jednotlivé rozsudky včetně proměny jejího mínění ve vztahu k obžalovaným/odsouzeným během let 1947–1948. Sborník je doplněn přepisem některých důležitých dokumentů a zákonů, přehledem účastníků jednotlivých procesů, podrobným seznamem literatury a informacemi o nejnovějším stavu výzkumu.

Americký přístup k soudům s nacistickými zločinci rozebírá pravňuk jednoho ze soudců zastupujícího v norimberském tribunálu Spojené státy.⁷⁰ Kromě samotných procesů (všeobecně i méně známých) sleduje diplomatická jednání, která vedla roku 1958 k propuštění všech Němců, vězněných v USA za válečné zločiny. Autor konstatuje, že většina těchto zločinců dostala nepřiměřeně mírný trest, respektive přísný trest jim byl za studené války zmírněn v důsledku americké snahy získat si německé veřejné mínění na svou stranu nebo s ohledem na diplomatické zájmy USA. Maguire hovoří o tzv. strategickém legalismu (strategic legalism).

Tématem nacistických zločinů se zabývalo i hamburské sympozium věnované lékařství ve Třetí říši.⁷¹ Jednotlivé studie pojednávají o pseudolékařských pokusech na věznicích koncentračních táborů, zkoumají vztah mezi medicínou a etikou a ptají se na důvody lékařského selhání. V roce 1999 se editoři tohoto sborníku podíleli na vydání dokumentů k procesům s nacistickými lékaři v letech 1946–1947.

Poválečné soudní procesy zpracovávají současní historici nejen na celoněmecké úrovni, ale i v jednotlivých spolkových zemích a městech. Stíhání nacistických násilných činů v Hesensku ze strany zemských soudů a prokuratury sleduje a rozebírá bývalý generální prokurátor Hesenska.⁷² Jeho kniha obsahuje stručně, ale jasně a srozumitelně zpracované tematické okruhy: nacistické násilné zločiny v letech 1933–39 (např. tzv. Röhmův puč), organizované vyhlazování národů za 2. světové války, způsob zacházení s lidmi v pracovních a vyhlazovacích táborech, fenomén denunciací a zločiny nacistické justice. Závěrem si autor klade otázku, jak mohly soudy mladého demokratického státu stíhat efektivně bezprávní diktátorského režimu.

⁷⁰ Maguire, Peter: *Law and War. An American Story*, New York, Columbia University Press 2000, XII + 446 s.

⁷¹ Ebbinghaus, Angelika; Dörner, Klaus (edd.): *Vernichten und Heilen. Der Nürnberger Ärzteprozeß und seine Folgen*, Berlin, Aufbau 2001, 675 s.

⁷² Hoffmann, Friedrich: *Die Verfolgung der nationalsozialistischen Gewaltverbrechen in Hessen*, Baden-Baden, Nomos 2001, 369 s.

Čtivý a detailní popis trestních řízení proti nacistickým zločincům v Düsseldorfu přináší práce Volkera Zimmermanna.⁷³ V první části autor uvádí do tematiky procesů proti nacistickým zločincům v době spojenecké okupace, v druhé části se zabývá konkrétními místními záležitostmi. Popisuje proces s bývalým gauleiterem Florianem a jeho zástupcem Overhuessem, se členy terorizujících jednotek SA, s organizátory křišťálové noci v listopadu 1938 a s osobami zodpovědnými za deportaci židů z düsseldorfské župy. Z procesů, jež byly vedeny kvůli zločinům spáchaným mimo německé území, připomíná autor proces se Stanglem, bývalým komandantem vyhlazovacího tábora Treblinka, s SS Einsatzgruppen operujícími na východě Evropy v létě a na podzim 1941, a s personálem vyhlazovacího tábora Majdanek.

Druhým tématem, na něž se zaměřují současní historici při zkoumání denacifikace, jsou konkrétní **denacifikační opatření** iniciovaná okupačními mocnostmi. Ta jsou nejčastěji zkoumána v rámci jednotlivých spolkových zemí. Průběh denacifikace a úlohu antifašismu v Meklenbursku – Předním Pomořansku sleduje ve své disertační práci Damian van Melis.⁷⁴ Poukazuje na jejich instrumentalizaci, kterou komunisté využili k prosazení svých mocenských nároků. Autor konstatuje, že Sověti spojili překonávání nacismu s vytvářením nových politických a společenských struktur pod svou kontrolou a dokazuje to na příkazu sovětské vojenské administrativy ze srpna 1947, v němž spatřuje začátek nového období – více centralizované denacifikace na jedné straně a postupné integrace bývalých členů NSDAP na straně druhé. Úlohu Meklenburska – Předního Pomořanska v procesu přizpůsobování se sovětskému a komunistickému konceptu označuje van Melis v rámci sovětské okupační zóny za průkopnickou.

Timoty R. Vogt je historikem, který rovněž vyvrací mýtus o úspěšné denacifikaci v bývalé NDR.⁷⁵ Ve své monografii zkoumá činnost braniborské denacifikační komise, vytvořené podle amerického modelu. Příčiny nezdařené denacifikace spatřuje ve vnitřně protikladném postoji k bývalým

⁷³ Zimmermann, Volker: NS-Täter vor Gericht. Düsseldorf und die Strafprozesse wegen nationalsozialistischer Gewaltverbrechen (Juristische Zeitgeschichte NRW, Bd. 10), Recklinghausen, Justizakademie des Landes NRW 2001, 256 s.

⁷⁴ Melis, Damian van: Entnazifizierung in Mecklenburg-Vorpommern. Herrschaft und Verwaltung 1945 bis 1948 (Studien zur Zeitgeschichte), München, R. Oldenbourg 1999, 364 s.

⁷⁵ Vogt, Timoty R.: Denazification in Soviet-Occupied Germany. Brandenburg, 1945–1948, Cambridge, Harvard University Press 2000, XII + 314 s.

nacistům (současně existovala snaha o jejich potrestání i zájem o jejich integraci do společnosti), v konfliktech mezi ústředními a místními orgány a v rezistenci obyvatel vůči denacifikaci. Na základě analýzy údajů vzorku prověřených osob (2740) dochází autor ke zjištění, že zacházení s bývalými nacisty bylo ovlivněno také jejich věkem, pohlavím, politickým přesvědčením a sociálním zázemím. Též se snaží zjistit, jak vznikl neopodstatněný mýtus o úspěšné denacifikaci. Podstatným nedostatkem Vogtovy práce je, že nevyužívá sovětské prameny.

Další disertační práce zkoumá okupační a zemskou legislativu k denacifikaci v Hesensku.⁷⁶ Autor se však málo věnoval odmítavé reakci německé veřejnosti vůči denacifikačním aktivitám Spojenců. Řazení výkladu do tematických kapitol podle použitých pramenů přináší občas zbytečné opakování. Součástí knihy je obsáhlý seznam pramenů a literatury, avšak rejstřík chybí.

Denacifikaci v americké okupační zóně – konkrétně v Karlsruhe – se věnuje kniha Angely Borgstedt.⁷⁷ Tato detailní monografie, naprosto stěžejní pro téma denacifikace, se řadí mezi několik nejnovějších prací vyvracejících dosavadní vžitý názor, že denacifikace měla negativní důsledky. Autorka podává přehled o vzniku, organizaci a personálním obsazení Spruchkammer v Karlsruhe. Zároveň vyvrací všeobecně rozšířenou teorii, že personál Spruchkammer byl tvořen nekvalifikovanými lidmi. Důkazy o jejich vzdělání a demokratickém smýšlení našla Angela Borgstedt v dobře dochovaných pramenech k Spruchkammer, které podrobila detailní analýze. Práce vysvětluje i strategie obviněných.

Předmětem zájmu současné historiografie jsou také výsledky denacifikace v SRN. Její neúspěšný průběh je nepřímým námětem práce Joachima Perelse, který ostře kritizuje poválečnou spolkovou justici.⁷⁸ Argumentuje protiprávními nacistickými rozsudky, jež po válce nepozbyly platnosti, osobami působícími v justičním aparátu jak za války, tak po ní a obsahovou kontinuitou v právní nauce. Tyto skutečnosti dává do kontrastu s původ-

⁷⁶ Schuster, Armin: Die Entnazifizierung in Hessen 1945–1954. Vergangenheitspolitik in der Nachkriegszeit, Wiesbaden, Historische Kommission für Nassau 1999, X + 438 s.

⁷⁷ Borgstedt, Angela: Entnazifizierung in Karlsruhe (1946–51). Politische Säuberung im Spannungsfeld von Besatzungspolitik und lokalpolitischem Neuanfang (Karlsruher Beiträge zur Geschichte des Nationalsozialismus, Bd. 5), Konstanz, UVK Medien Verlagsgesellschaft 2001, 387 s.

⁷⁸ Perles, Joachim: Das juristische Erbe des „Dritten Reiches“. Beschädigungen der demokratischen Rechtsordnung, Campus Verlag, Frankfurt/New York 1999, 228 s.

ním americkým úmyslem potrestat nacisty na základě jejich vlastní teorie o vůdcovském principu. Dále autor rozebírá argumenty, které používaly právnícké elity na svou obranu. Četbu knihy znesnadňuje její nepřehledná struktura a časté tematické překrývání jednotlivých kapitol.

Poslední skupinu tvoří v rámci širšího procesu denacifikace německé **vyrovnávání se s nacistickou minulostí**. Je nutno připomenout, že do této kategorie byly zahrnuty pouze práce zabývající se tzv. Vergangenheitsbewältigung v období let 1944–1949 nebo práce přehledového charakteru, neboť zpracování tohoto tématu je v současné historiografii natolik časté, že by si zasloužilo samostatné pojednání.

Mezi zmiňované přehledy patří souhrnná práce Petera Reichela zohledňující i nejnovější literaturu.⁷⁹ V úvodu autor předkládá všeobecnou studii o poměru SRN a NDR k Hitlerově diktatuře a systematický přehled způsobů, jak se lze vyrovnat s důsledky diktatury. Následuje pojednání o denacifikaci, norimberských procesech, napravování křivd (Wiedergutmachungsverfahren), skandálech, procesech a zákonech v 50. letech, osvětimských procesech a diskuzích ve Spolkovém sněmu v letech 1960–1979. Na závěr přichází obecná úvaha o „vyrovnávání se s německou vinou“.

Specifický pohled na vyrovnávání se s nacistickou minulostí s důrazem na židovskou otázku přináší analytická práce amerického profesora historie Jeffrey Herfa.⁸⁰ Autor se opírá o vyjádření několika západoněmeckých a východoněmeckých politiků k tomuto tématu v letech 1945–1990, neboť politické představitele státu považuje za hlavní tvůrce obecného vědomí (tj. nijak nezohledňuje odborné ani umělecké práce). V popředí pozornosti stojí období let 1945–1949, označované autorem jako „norimberské interregnum“.

Neúspěšnou denacifikaci popisuje sborník příspěvků, přednesených v rámci přednáškového cyklu na Rýnsko-vestfálské vysoké technické škole v Cáchách.⁸¹ Inspirací se stal dvojí život bývalého rektora a germanisty Hanse Schwerteho, respektive někdejšího SS-Hauptsturmführera Hanse

⁷⁹ Reichel, Peter: *Vergangenheitsbewältigung in Deutschland. Die Auseinandersetzung mit der NS-Diktatur von 1945 bis heute*, München, C. H. Beck 2001, 252 s.

⁸⁰ Herf, Jeffrey: *Divided Memory. The Nazi Past in the two Germanys*, Cambridge, Harvard University Press 1997, 527 s.

⁸¹ König, Helmut; Kuhlmann, Wolfgang; Schwabe, Klaus (edd.): *Vertuschte Vergangenheit. Der Fall Schwerte und die NS-Vergangenheit der deutschen Hochschulen*, München, C. H. Beck Verlag 1997, 360 s.

Ernsta Schneidera. Autoři nabízejí různá vysvětlení skutečnosti, že se mnoho aktivních nacistů stalo reprezentanty poválečné demokracie. Jedna ze studií se věnuje i dějinám časné techniky během nacismu.

Neobvyklý pohled na vyrovnávání se s nacistickou minulostí přináší upravená disertační práce Christofa Schneidera.⁸² Ten sleduje, jak se hamburský rozhlas vypořádával v prvních poválečných letech s tématem nacismu. Klade si otázku, jak se toto vyrovnávání s předchozím režimem odrazilo ve skladbě rozhlasového programu, ve výměně redaktorů, jaká byla reakce posluchačů, jaký vliv na obsah vysílání měly britské okupační úřady a jaké slovní výrazy byly používány. Pro ilustraci je kniha doplněna životopisy známých rozhlasových osobností. Autor pracoval s archivem německého rozhlasu, především z jeho zvukovými dokumenty.

Způsob, jakým se poválečná německá společnost stavěla k nacistické minulosti, zkoumá též Barbara Schüler na příkladu sourozenců Schollových a jejich protinacistického protestu, respektive na koncepci dvou nově založených škol „Volkshochschule Ulm“ a „Hochschule für Gestaltung“, k jejichž vzniku přispěli Inge Aicher-Scholl a Otl Aicher.⁸³ V práci je rovněž popsáno mládí a vzdělání Schollových a jejich katolických přátel i činnost odbojové skupiny „Weiße Rose“ v Mnichově. Autorka zpracovala řadu osobních pozůstalostí a prameny z ulmských archivů, dotázáni byli také ještě žijící pamětníci.

Jean Solchany, zkoumající německé vyrovnávání se s nacismem v prvních pěti poválečných letech, ponechal stranou obecné mínění obyvatel a věnoval se intelektuálním debatám německých elit.⁸⁴ Vycházeje z jejich úvah oponuje příliš zjednodušeným prohlášením o atmosféře v poválečném Německu, například názoru, že Němci chtěli na nacistickou minulost co nejdříve zapomenout. V práci je zachycena proměnlivá intenzita německé sebereflexe, kterou sice podpořila možnost vydávat německý tisk, na níž se však negativně odrazil mezinárodní vývoj směřující ke studené válce. S ohledem na pomalou proměnu lidské mentality nazývá autor sledované období nikoli „rok nula“, nýbrž „roky nula“.

⁸² Schneider, Christof: *Nationalsozialismus als Thema im Programm des Nordwestdeutschen Rundfunks (1945–48)*, (Veröffentlichungen des Deutschen Rundfunkarchivs, Bd. 23), Verlag für Berlin-Brandenburg, 393 s.

⁸³ Schüler, Barbara: „Im Geiste der Gemordeten...“ *Die „Weiße Rose“ und ihre Wirkung in der Nachkriegszeit*, Paderborn/München/Wien, Schöningh 2000, 548 s.

⁸⁴ Solchany, Jean: *Comprendre le nazisme dans l'Allemagne des années zéro (1945–1949)*, Paris, Presses Universitaires de France 1997, 352 s.

2.3 Západní okupační zóny a země v jednotlivých zónách

Velké pozornosti současné historiografie se těší všechny čtyři okupační zóny. Důvody lze spatřovat jak ve větší kompaktnosti každé jednotlivé zóny oproti území celého německého státu, tak v nedlouho zpřístupněných archiváliích týkajících se zejména sovětské zóny. Každá okupační mocnost kladla důraz na poněkud odlišné prvky poválečné správy Německa a každé spravované území mělo svá specifika, proto se i knihy věnované jedné okupační zóně zabývají zčásti jinými aspekty než v případě druhé zóny. Celkově však tyto práce, pokud nejsou koncipovány jako přehledy, zkoumají zejména následující témata: jednání a opatření okupační správy, poválečnou rekonstrukci na příkladu spolkové země nebo menší správní jednotky, obnovu politických stran, německou zemskou politiku, bezpečnostní otázky, obnovu nezávislé justice, hospodářskou problematiku, sociální otázky a zdravotnictví, snahu o převýchovu německého obyvatelstva a kulturní aktivity, církevní politiku.

Vzhledem k tomu, že navzdory mnoha odlišnostem se americká, britská a francouzská zóna posléze spojily v jeden stát, jsou všechny tituly zabývající se jejich historií zařazeny do této skupiny. Její součástí jsou také knihy věnované spornému Sársku. Naopak práce mapující sovětskou zónu a Berlín se objevují až v následující tematické skupině (2.4).

Velmi obsáhlé a skutečně základní dílo o vzniku **americké okupační zóny** vytvořil na základě amerických a německých pramenů Klaus-Dietmar Henke.⁸⁵ Autor analyzuje období od léta 1944 do léta 1945, kdy podle něj došlo k přechodu z epochy nacismu do epochy bipolárního světa. Vstup Američanů do Německa považuje Henke za signál, jenž stanovil dobu a místo nové konfrontace a dal podnět k přeměně tradičního Německa ve federativní republiku. Práce je rozdělena do dvou částí (K Rýnu a Do nitra Říše) složených z řady kapitol. Zabývá se mimo jiné transformací německé společnosti, vlivem německé porážky na německou mentalitu, významem americké okupace pro budoucnost západního Německa. Téměř 300 stránek je věnováno okupaci Porúří včetně prvních demontáží a vztahům mezi Američany a německými průmyslníky. Samostatná kapitola je věnována

⁸⁵ Henke, Klaus-Dietmar: Die amerikanische Besetzung Deutschlands (Quellen und Darstellungen zur Zeitgeschichte), München, R. Oldenburg 1995, 1074 s.

osvobození Dachau a objevení koncentračních táborů americkými vojáky. Bibliografie obsahuje více než 600 titulů.

Chování amerických okupačních jednotek v poválečném Německu sleduje John Willoughby.⁸⁶ Autor čtenáři předkládá dvě hlavní teze: 1. zkušenost amerických vojáků formovala americkou politiku vůči Německu, 2. okupace pomohla přeměnit americkou armádu v ukázněnější instituci, která byla díky tomu schopna prosadit svoji sílu ve světě. Kniha se dále zabývá otázkami gender, německou reakcí na černošské příslušníky americké armády, denacifikací a německým poválečným hospodářstvím. Willoughby sice zpracoval nové materiály, popisující snahy přestěhovat ženy a děti amerických vojáků do Německa, bohužel je špatně citoval. Druhým nedostatkem jeho práce je, že mezinárodní hledisko okupace zpracoval pouze na základě amerických dokumentů.

Průběh poválečné **rekonstrukce** v americké zóně popisuje Rebecca L. Boehling na příkladu **tří měst** – Frankfurtu nad Mohanem, Mnichova, Stuttgartu.⁸⁷ Ukazuje, do jaké míry byla snaha o denacifikaci a demokraticizaci podřízena materiální obnově, která byla považována za nejlepší cestu k zajištění sociální stability. Autorka konstatuje, že byla promarněna šance k zásadní transformaci německé společnosti. Práce je vystavěna na analýze amerických a německých pramenů, opomíjí však nové studie k tomuto tématu.

Americkým pokusům o **reformu německého školství** se věnuje Beate Rosenzweig.⁸⁸ Její studie je ojedinělá svým komparativním rázem, neboť srovnává americkou školskou politiku v Německu a Japonsku.⁸⁹ Autorka především vysvětluje, jakými prostředky a proč se americká správa snažila

⁸⁶ Willoughby, John: *Remaking of Conquering Heroes. Post-War American Occupation of Germany*, Basingstoke/New York, Palgrave 2001, XIII + 187 s.

⁸⁷ Boehling, Rebecca L.: *A Question of Priorities. Democratic Reforms and Economic Recovery in Postwar Germany. Frankfurt, Munich, and Stuttgart under U. S. Occupation 1945–1949* (Monographs in German History, Vol. 2.), Providence/Oxford, Berghahn 1996, XII + 301 s.

⁸⁸ Rosenzweig, Beate: *Erziehung zur Demokratie? Amerikanische Besatzungs- und Schulpolitik in Deutschland und Japan*, Stuttgart, Franz Steiner 1998, 246 s.

⁸⁹ Dosavadní práce věnované americkým snahám o přeměnu místního školství zpracovávaly tuto problematiku pouze v jedné zemi. Německem se zabývali Tent, J. F. (1982); Fuchs, H.-W.; Pöschl, K.-P. (1986); Füssal, K.-H. (1995). O Japonsku publikovali Hardesty, M. E. (1986) a Nisy, T. (1982).

demokratizovat školní systémy. Chronologicky vystavěná práce začíná popisem tradic vzdělávání v obou zemích před rokem 1945, dále představuje americké školství a v hlavní části zkoumá americké reformní plány a jejich provedení. Závěry nejsou nové, ačkoliv autorka zpracovala dokumenty washingtonských a tokijských archivů.

Pokusy o samostatnou německou **politiku na zemské úrovni** představuje obsáhlá habilitační práce o vzniku bavorské ústavy.⁹⁰ Autorka podrobně rekonstruuje jednání v zemském parlamentu i v jeho výborech. Rovněž zachycuje různé postoje uvnitř CSU a SPD, jejich snahy o nadstranickou spolupráci a případné zásahy amerických orgánů.

Příspěvkem k dějinám lokální politiky v americké okupační zóně je také edice protokolů z jednání hesenské vlády.⁹¹ Ty mapují dobu prvního poválečného roku (říjen 1945-prosinec 1946), kdy v jejím čele stál ministerský předseda Geiler. Protokoly zachycují role jednotlivých ministrů, diskuze uvnitř vlády i její oficiální postoj k aktuálním otázkám (například k pozemkové reformě, denacifikaci, otázce uprchlíků či parlamentarizaci). Dokumenty jsou doplněny komentářem a fundovaným úvodem. Historická komise pro Nasavsko plánuje vydání kabinetních protokolů i z následujících let.

Ekonomicko-sociálně je zaměřena disertační práce Detleva Heideny zabývající se otázkou zespolenštění (Sozialisierung) v Hesensku.⁹² Sledované období začíná rokem 1946, kdy byl v referendu schválen ústavní návrh se socializačního článkem číslo 41, a běží až do roku 1967. Autor tak učinil navzdory obvyklému názoru, že konec socializačních snah znamenal rok 1950, kdy hesenský zemský sněm odmítl Zákon o sociálním společenství. Heiden spatřuje příčiny neúspěšného zespolenštění jak v postoji dělnictva, tak v chování sociální demokracie a odborů.

⁹⁰ Fait, Barbara: Demokratische Erneuerung unter dem Sternenbanner. Amerikanische Kontrolle und Verfassungsgebung in Bayern 1946, Düsseldorf, Droste 1998, 618 s.

⁹¹ Hedwig, Andreas (ed.); Scholl-Seibert, Jutta (zuarb.): Die Kabinettsprotokolle der Hessischen Landesregierung. Kabinett Geiler 1945–1946, Wiesbaden, Historische Kommission für Nassau 2000, LXXXIV + 900 s.

⁹² Heiden, Detlev: Sozialisierungspolitik in Hessen 1946–1967. Vom doppelten Scheitern deutscher Traditionssozialisten und amerikanischer Industriereformer. 2 Teilbde, Münster, Lit 1997, 915 s.

Téma **převýchovy** je nyní často zkoumáno na příkladu médií. Listu *Neue Zeitung*, nejvýznamnějším novinám v americké okupační zóně, je věnována anglicky psaná disertace Jessiky C. E. Gienow-Hecht.⁹³ Soustřeďuje se na první čtyři roky existence listu od založení v roce 1945. Sleduje personální složení redakce, autory příspěvků a redakční konflikty s okupační správou.

Týmiž novinami se zabývá i francouzská práce Dominique Herbety.⁹⁴ Ta mapuje obsah článků uveřejněných v letech 1945–1949 i historii jejich vzniku. Samotná reedukace a její význam v americké okupační politice je zmíněna jen velmi stručně.

Využití dokumentárního filmu k převýchově obyvatel popisuje Brigitte J. Hahn.⁹⁵ Analyzuje filmy z let 1945–1953, které vytvořila přímo americká informační centra či americký okupační úřad OMGUS (od roku 1949 nazývaný HICOQ) nebo jež vznikly na jejich zakázku. Filmy propagovaly jak „american way of life“, tak demokratické hodnoty směřující pro budoucí německou politickou kulturu. Dokumenty vytvořené během roku 1946 zřetelně odrážejí proměnu amerického přístupu k poraženým Němcům – snahu o potrestání nahradil zájem o spolupráci. Autorka poukazuje na minimální zmínky o nacistické minulosti, neboť Američané je považovali v rámci snahy o ukliďnění poválečných poměrů za nežádoucí „rušivé faktory“. V rámci studie jsou zmapovány rovněž cenzurní zásahy. V příloze knihy je uveden seznam hodnocených filmů.

Snaha propagovat americkou demokratickou tradici vedla ke zřízení informačních středisek Spojených států (tzv. Amerika-Häuser) na celém území Německa, ovládaném západními Spojenci, včetně Západního Berlína. Prvních deset let existence těchto center sleduje disertační práce Maritty Hein-Kremer.⁹⁶ Autorka zpracovala kromě jejich samotné činnosti, jež spočívala hlavně v budování knihoven a později také v pořádání kulturních akcí, i plány a rozhodnutí, jež vedly ke vzniku této instituce.

⁹³ Gienow-Hecht, Jessica C.E.: *Transmission Impossible. American Journalism as Cultural Diplomacy in Postwar Germany 1945–55*, Baton Rouge, Louisiana State University Press, 1999, XX + 230 s.

⁹⁴ Herbet, Dominique: „Die Neue Zeitung“. *Un journal américain pour la population allemande (1945–1949)*, Lille, Presses Universitaires du Septentrion, 1997, 258 s.

⁹⁵ Hahn, Brigitte J.: *Umerziehung durch Dokumentarfilm? Ein Instrument amerikanischer Kulturpolitik im Nachkriegsdeutschland (1945–1953)*, Münster, Lit 1997, 511 s.

⁹⁶ Hein-Kremer, Maritta: *Die amerikanische Kulturoffensive. Gründung und Entwicklung der amerikanischen Information Centers in Westdeutschland und West-Berlin 1945–1955 (Beiträge zur Geschichte der Kulturpolitik, Bd. 6)*, Köln/Weimar/Wien, Böhlau 1996, XII + 625 s.

Obnovu klidu a řádu v **britské okupační zóně** sleduje většina autorů formou regionálních studií. Poválečné **rekonstrukci** historického města Hildesheimu, které bylo na konci války z velké části vybombardováno, se věnuje práce Manfreda Overesche.⁹⁷ Obecný úvodní příspěvek popisuje drsnou situaci prvních poválečných let, námětem dalších studií jsou konkrétní opatření k návratu života do poničeného města (například obnovní maturit v roce 1947).

Oblastí východního Vestfálska-Lippe v letech 1945–48 se detailně zabývá Lothar Albertin.⁹⁸ Autor soustředil svůj zájem na obnovu německého **politického života** a na otázku demokratické převýchovy. Tu zkoumá na třech skupinách – mládež, ženy a uprchlíci. Domnívá se, že zájem o potenciální voliče vedl všechny politické strany k tomu, aby podporovaly projekty pro mladé a snažily se pomoci uprchlíkům bez ohledu na jejich možnou nacistickou minulost. Tento zájem autor považuje za důvod, proč pokusy o analýzu nacismu ztroskotaly už na místní úrovni. Práce rovněž obsahuje podrobný rozbor politických představ všech čtyř základních politických proudů (sociálních demokratů, komunistů, křesťanských demokratů a liberálů) a odborů. Jednotlivé kapitoly jsou přehledně členěny na dílčí podkapitoly. Knihu doplňuje jmenný a místní rejstřík.

Pohled na záležitosti, jimiž se v roce 1946 zabývaly německé zemské parlamenty, nabízí edice protokolů ze zasedání zemského sněmu v Brunšviku.⁹⁹ Ten byl ještě v témž roce rozpuštěn poté, co se Brunšvicko stalo součástí Dolního Saska. Dokumenty vypovídají o životních podmínkách obyvatel, o postoji zemské vlády k britské okupační politice i o problému denacifikace. Jsou doplněny věcnými poznámkami a několika přílohami včetně zachované části připravovaného ústavního návrhu.

Příspěvkem k poválečné historii politických stran je práce mapující prvních dvacet let činnosti liberální Svobodné demokratické strany (FDP) v zemském sněmu Severního Porýní – Vestfálska. Nedostatek kapitol, vztahujících se k letům 1946–1949, spočívá v malém zohlednění dobových pod-

⁹⁷ Overesch, Manfred (unter Mitarbeit von Klaus Arlt, Hans-Jürgen Drewes, Martin Fenner u. a.): Renaissance einer Kulturstadt. Hildesheim nach dem zweiten Weltkrieg, Hildesheim/Zürich/New York, Olms 1998, 285 s.

⁹⁸ Albertin, Lothar: Demokratische Herausforderung und politische Parteien. Der Aufbau des Friedens in Ostwestfalen-Lippe. 1945–1948, Paderborn, Ferdinand Schöning 1998, XI + 563 s.

⁹⁹ Pollmann, Klaus Erich; Grubert, Martin (edd.): Anfang und Ende zugleich. Der Braunschweigische Landestag 1946, Braunschweig, Selbstverlag des Braunschweigischen Geschichtsvereins 1999, 344 s.

mínek (především postoji Velké Británie jako místní okupační mocnosti), v selektivní práci s prameny a v opominutí některých podstatných monografií.¹⁰⁰

Svědectví o britské **kulturní politice** přináší habilitační práce Gabriele Clemens.¹⁰¹ Autorka se věnuje literatuře (především výběru a dodávce knih), filmu, hudbě a divadlu a zároveň se snaží nastínit britské působení v okupovaném Německu v širším rámci. Britskou kulturní politiku klade Gabriele Clemens do souvislosti se ztrátou velmocenského postavení Velké Británie po druhé světové válce. Britové se podle Clemensové dívali na německou kulturu s respektem, což bránilo tomu, aby se v okupační zóně chovali jako okupanti a aby v ní požadovali rozsáhlé strukturální změny.

Specifický útvar, tzv. **Bizónie**, který vznikl na německém území v roce 1947 spojením britské a americké okupační zóny, dal podnět k tomu, že se historici zabývají oběma zónami zároveň.

Výpovědi o politické a hospodářské situaci na jejich území, konkrétně v oblasti Porúří, Kolíně nad Rýnem, Hannoveru, Frankfurtu nad Mohanem, Hamburku, Kasselu a Brunšviku, přináší dopisy a zprávy členů „Mezinárodního socialistického bojového svazu“.¹⁰² Jednalo se o uskupení založené roku 1926 Leopardem Nelsonem, působícím na universitě v Göttingen, s cílem vytvořit stát řízený rozumem. S nástupem nacismu odešli jeho členové do exilu, část z nich se však vrátila v roce 1943 do Německa, aby podávala podrobné zprávy Londýnu o hospodářských otázkách, o životních podmínkách, o mládeži, atd. Právě z těchto materiálů, vytvořených zejména Willim Eichlerem, a z archivních dokumentů sociální demokracie je sestavena citovaná edice.

Krátkými dějinami Bizónie se zabývá disertační práce Geralda Huberta.¹⁰³ Opírá se o běžně nepřístupné materiály, které autor podrobil právní

¹⁰⁰ Papke, Gerhard: Liberale Ordnungskraft, nationale Sammlungsbewegung oder Mittelstandspartei. Die FDP-Landtagsfraktion in Nordrhein-Westfalen 1946–1966, Düsseldorf, Droste 1998, XI + 414 s.

¹⁰¹ Clemens, Gabriele: Britische Kulturpolitik in Deutschland 1945–1949. Literatur, Film, Musik und Theater, Stuttgart, Steiner 1997, 308 s.

¹⁰² Rüter, Martin; Schütz, Uwe; Dann, Otto (edd.): Deutschland im ersten Nachkriegsjahr. Berichte von Mitgliedern des Internationalen Sozialistischen Kampfbundes (ISK) aus dem besetzten Deutschland 1945/46 (Texte und Materialien zur Zeitgeschichte, Bd. 10), München, K. G. Saur 1998, IX + 648 s.

¹⁰³ Hubert, Gerald: Die Diskussion um die rechtliche Natur der Bizone in den Jahren 1947–49, Frankfurt am Main, Lang 1996, 228 s.

analýze. Výsledně se domnívá, že Bizónii a její orgány (Hospodářskou radu a Exekutivní výbor) nelze vnímat jako přímý předstupeň Spolkové republiky Německo. Kniha poskytuje i všeobecný přehled událostí z let 1947–49.

Studium dějin **francouzské okupační zóny** přináší několik témat, jimž historici nevěnují ve zbývajících dvou západních zónách příliš pozornosti: otázku územního přerozdělení spravovaného území, převýchovnou úlohu vysokých škol a vztah k německým církvím.

Francouzské návrhy na nové **teritoriální uspořádání** jihozápadního Německa představuje práce Jürgena Klocklera.¹⁰⁴ Konzervativní elity se snažily prosadit vlastní federalistickou koncepci, která spočívala v rozdělení Německa na „Západní zemi“ (Abendland) připojenou k západní Evropě, „Alpskou zemi“ (Alpenland) spojenou s rakousko-jihoněmeckým svazem a na „Alemánii“ (Alemannien) spočívající ve švábsko-alemanském soustátí. Tento protipruský koncept se však jevil již od konce roku 1945 jako nereálný. Zatímco kapitoly popisující vztah francouzské politiky k Německu v letech 1945–1947 neodpovídají současnému stavu bádání, nové a přínosné jsou zpracované materiály, popisující plány katolicko-konzervativních elit.

Příspěvek k **regionálním dějinám** přináší sborník, který předkládá výsledky několikaletého projektu freiburské univerzity o dějinách Bádenska v době francouzské okupace (1945–1949).¹⁰⁵ Jednotlivé studie jsou začleněny do čtyř tematických částí: 1. příprava a organizace francouzské okupační správy, 2. obnovení německých politických struktur (antifašistických výborů, odborů, církví, politických stran a institucí), 3. politika převýchovy (denacifikace, vzdělávací a kulturní politika), 4. vývoj hospodářské situace a zásobování v Bádensku. Ve všech příspěvcích je patrná důkladná znalost francouzských a německých pramenů i odborné literatury. Kniha přináší nové poznatky o postoji okupační správy k zakládání nových politických stran, o francouzské variantě denacifikace s německou spoluúčastí (tzv. auto-épuration), o specifikách při vytváření ústavy, o přístupu k problému uprchlíků, realizaci představ o zespolečenštění a o sociální politice. Popsány jsou též

¹⁰⁴ Klöckler, Jürgen: Abendland – Alpenland – Alemannien. Frankreich und die Neugliederungsdiskussion in Südwestdeutschland 1945–1947, München, Oldenbourg 1998, VI + 311 s.

¹⁰⁵ Wolfrum, Edgar; Fäßler, Peter; Grohnert, Reinhard (edd.): Krisenjahre und Aufbruchzeit. Alltag und Politik im französisch besetzten Baden 1945–1949, München, Oldenbourg 1996, 296 s.

napjaté vztahy mezi pařížskou vládou a okupačními orgány v Německu, včetně úlohy vrchního správce francouzské zóny Émila Laffona.

Představu o dalším území pod francouzskou správou – jižním Württembersku – lze získat z práce Michaely Häffner.¹⁰⁶ Na základě dokumentů o situaci ve městě Friedrichshafen a v okrese Tettngang analyzuje autorka ústřední poválečná témata: obnovení místní správy a administrativy, činnost politických stran, reorganizaci průmyslu, denacifikaci a úlohu kultury. Oživení hospodářských aktivit dokládá precizními studiemi věnovanými velkým firmám (např. Luftschiffbau Zeppelin). Autorka rovněž popisuje nevyhovující bytovou situaci a seznamuje s místními reakcemi na uprchlíky a vyhnance. Dokazuje na základě dosud nezveřejněných německých a francouzských pramenů, že francouzští úředníci nechtěli zónu pouze využívat, ale že se opravdu snažili o rozvoj demokratického systému.

Disertační práce Christopha Baginského přináší první vědecké zpracování francouzské **církevní politiky** v poválečném Německu, především ve francouzské okupační zóně.¹⁰⁷ Téma je rozděleno do čtyř tematických celků: struktura francouzské vojenské správy a její první opatření, rozhodnutí ve prospěch německých obyvatel, francouzské zásahy do církevního života a vzájemné konfliktní oblasti. Autor podrobně popisuje odpor katolické církve vůči francouzským plánům na reformu školství požadujícím zrušení konfesijních škol a humanitních gymnázií. Práce vychází z francouzských a německých pramenů.

Speciální literatura je věnována **Sársku**, současné spolkové zemi SRN, která byla až do poloviny 50. let předmětem francouzsko-německého sporu.

„Sárskou otázkou“ v letech 1945–1954 představuje z hlediska Velké Británie a Spojených států disertace Martina Kerkhoffa.¹⁰⁸ Zachycuje jednotlivé etapy řešení tohoto problému: počáteční jednání všech okupačních velmocí, samostatnou dohodu západních velmocí, zapojení Sársku do procesu evropské integrace a lidové hlasování rozhodnuté ve prospěch Spolkové

¹⁰⁶ Häffner, Michaela: Nachkriegszeit in Südwürttemberg. Die Stadt Friedrichshafen und der Kreis Tettngang in den vierziger und fünfziger Jahren (Nationalsozialismus und Nachkriegszeit in Südwestdeutschland, Bd. 8), München, R. Oldenbourg 1999, 323 s.

¹⁰⁷ Baginski, Christoph: La politique religieuse de la France en Allemagne occupée 1945–1949 (Histoire et civilisation), Villeneuve d'Ascq, Presses Universitaires du Septentrion 1997, 344 s.

¹⁰⁸ Kerkhoff, Martin: Großbritannien, die Vereinigten Staaten und die Saarfrage 1945 bis 1954 (Historische Mitteilungen der Ranke-Gesellschaft, Beiheft 22), Stuttgart, Franz Steiner 1996, 251 s.

republiky. Autor zdůrazňuje britský a americký zájem na francouzsko-německé dohodě. Práce je založena na aktech z washingtonského National Archives a z londýnského Public Record Office; francouzské a německé postoje jsou zpracovány jen na základě publikovaných materiálů.

Druhým titulem sledujícím Sársko v letech 1945–1955 je habilitační práce sárského historika Armina Heinena.¹⁰⁹ Autor zastává tezi, že samostatné Sársko bylo dílem pařížské byrokracie.

Práce věnovaná sárskému sportu je zároveň pohledem na vytváření sárské identity.¹¹⁰ Mezinárodní sportovní klání byla totiž velmi vhodným místem pro propagování sárské vlajky, hymny a dalších symbolů. Autor rovněž ukazuje, jak sárská vláda i francouzská okupační správa využívaly sport k prosazování svých cílů. V knize je také zmapován vývoj jednotlivých sportovních odvětví.

Další oblast, jež byla instrumentalizována ve prospěch politických cílů, představovala sociální politika.¹¹¹ Hans-Christian Herrmann líčí, jak francouzská správa poskytovala německým obyvatelům různé sociální výhody, které je měly přimět k tomu, aby se ztotožnili se Sárskem odděleným od Německa a definovaným jako sociální stát. Vzhledem k odlišné německé a francouzské sociálněpolitické tradici však začaly pociťovat ohrožení sárské odbory, které nakonec podstatně přispěly ke ztroskotání autonomistických plánů. Nevhodné rozčlenění práce vede ke zbytečnému opakování některých dílčích témat.

Autoři poslední skupiny prací se zabývají všemi **západními okupačními zónami současně**. Jejich knihy proto často přesahují vymezené období let 1945–1949 a zahrnují tak i část dějin Spolkové republiky Německo.

Tento časový přesah se týká například anglicky psané Majorovy monografie zkoumající působení Komunistické strany Německa (KPD) v západních okupačních zónách, respektive v SRN.¹¹² Autor zachycuje vztah komunistů k jednotlivým okupačním mocnostem a k východoněmecké

¹⁰⁹ Heinen, Armin: *Saarjahre. Politik und Wirtschaft im Saarland 1945–1955* (Historische Mitteilungen der Ranke-Gesellschaft, Beiheft 19), Stuttgart, Franz Steiner 1996, 603 s.

¹¹⁰ Harres, Wolfgang: *Sportpolitik an der Saar 1945–57*, Saarbrücken, SDV 1997, 342 s.

¹¹¹ Herrmann, Hans-Christian: *Sozialer Besitzstand und gescheiterte Sozialpartnerschaft. Sozialpolitik und Gewerkschaften im Saarland 1945 bis 1955*, Saarbrücken, Saarbrücker Druckerei und Verlag 1996, 584 s.

¹¹² Major, Patrick: *The Death of the KPD. Communism and Anti-Communism in West Germany, 1945–1956*, New York, Clarendon Press Oxford University 1997, XIV + 335 s.

SED. Předkládá také protiargumenty k teorii o bezvýznamnosti komunistické strany a snaží se analyzovat příčiny jejího úpadku.

Vydání závěrečného dílu se dočkala čtyřsvazková práce o počátcích západoněmecké bezpečnostní politiky.¹¹³ V první části, psané Wernerem Abelshausenem, je věnována pozornost ekonomickým a finančním aspektům znovuvybrojení Německa. Autor popisuje jeho překážky a seznamuje s postojem německé vlády a svazu podnikatelů k vojenské spolupráci se Spojenými státy, Velkou Británií a Francií. Autor mimo jiné konstatuje, že německé hospodářství neutrpělo během druhé světové války tak velké ztráty, jak se dosud předpokládalo.¹¹⁴ V druhé části knihy pojednává Walter Schwengler z právního hlediska o spojitostech mezi bezpečností a mezinárodním statutem.

2.4 Sovětská okupační zóna

(včetně vzniku Německé demokratické republiky)

Pád komunistického režimu v Německé demokratické republice a její nečekaně rychlé připojení k sousední Spolkové republice Německo umožnily řadě německých i zahraničních historiků, aby se seznámili s obsahem východoněmeckých archivů, dosud z velké části nepřístupných. Důsledkem bylo, že badatelé zkoumající období let 1945–1949 publikovali v druhé polovině 90. let řadu nových poznatků o sovětské okupační zóně a její proměně v komunistický stát. Pozornost si získal také poválečný osud Berlína, který kopíroval rozdělení německého území na západní a východní část.

Jedinečnou výpověď o situaci v **Berlíně** bezprostředně po druhé světové válce přináší dvoudílná edice protokolů z 87 zasedání berlínského magistrátu mezi 20. květnem 1945 a 6. prosincem 1946.¹¹⁵ Z dokumentů si lze utvořit jasnou představu o hlavních úkolech tehdejší komunální

¹¹³ Abelshausen, Werner; Schwengler, Walter: Anfänge westdeutscher Sicherheitspolitik (1945–1956). Band 4: Wirtschaft und Rüstung, Sicherheit und Souveränität, München, Oldenbourg 1997, XVIII + 602 s.

¹¹⁴ K dějinám západoněmeckého poválečného průmyslu přispěl také Wiesen, Jonathan: West Germany Industry and the Challenge of the Nazi Past 1945–1955, Chapel Hill/London, The University of North Carolina Press 2001, XVI + 329 s.

¹¹⁵ Hanauske, Dieter (ed.): Die Sitzungsprotokolle des Magistrats der Stadt Berlin 1945/46. Teil I: 1945, Teil II: 1946 (Schriftenreihe des Landesarchivs Berlin, Bd. 2), Berlin, Arno Spitz 1995 a 1999, 790 s. + 1160 s.

politiky, mezi než patřilo odklizení trosek a zahájení opětovné výstavby, zajišťování zásobování, náhradního ubytování a sociální pomoci, vyplácení různých dávek, obnova infrastruktury i organizování policie. Celkově se jedná o materiály svého druhu výjimečné, neboť pozdější magistráty vyhotovovaly jen závěrečné protokoly. Všechny protokoly jsou opatřeny kritickým komentářem, poskytujícím dostatek vysvětlujících informací. První díl s protokoly z 20. května až 30. prosince 1945 přináší úvodní pojednání o činnosti magistrátu v letech 1945–1946 (včetně aktuálního stavu bádání) a seznam jeho členů v tomto období. V druhém dílu jsou zveřejněny materiály ze zasedání od ledna 1946 do 6. prosince 1946. V tomto roce, kdy narůstala komunistická dominance v berlínské vnitřní politice, se magistrát snažil o velmi kompromisní politiku. Součástí druhého dílu jsou také krátké biografie členů magistrátu a jejich fotografie. Edice nepostrádá ani podrobný seznam pramenů a literatury, jmenný, místní a věcný rejstřík.

Celoberlínskému tématu se věnuje i práce Gerharda Keiderlinga popisující vývoj Komunistické strany Německa (KPD) od jejího znovuzaložení v roce 1945 do sloučení se sociální demokracií o rok později.¹¹⁶ Autor ukazuje, že komunisté, kteří se vrátili z moskevské emigrace, dokázali velmi rychle vytvořit dojem, že členové KPD jednotně následují sovětskou stranickou linii. Ve skutečnosti však byla členská základna velmi heterogenní a její pojitko představoval pouze boj o moc. Monografie se opírá o Berlínský zemský archiv a archiv východoněmeckých politických stran a masových organizací uložený ve Spolkovém archivu (tzv. SAPMO-DDR).

Zajímavým příspěvkem je seznam čtyř tisíc rukopisů zaznamenávajících obsah vysílání Berlínského rozhlasu v sovětském sektoru v letech 1945–50.¹¹⁷ U všech dokumentů je uvedeno datum odvysílání, titul, autor, popis jejich obsahu a případné zvláštnosti. Kniha obsahuje rejstřík autorů, osob a hesel. Bohužel chybí jakékoliv údaje o Berlínském rozhlase, o jeho institucionálním zakotvení v rámci sovětské okupační zóny i o německém poválečném vysílání celkově. Německý rozhlasový archiv plánuje vydat postupně soupis všech dalších rukopisů.

¹¹⁶ Keiderling, Gerhard: *Wir sind die Staatspartei. Die KPD-Bezirksorganisation Groß Berlin (April 1945 bis 1946)*, Berlin, Spitz 1997, 621 s.

¹¹⁷ Greguletz, Alexander (ed.): *Inventar der Manuskriptbestände des Berliner Rundfunks (1945–50)*, Potsdam, Verlag für Berlin-Brandenburg 1999, 714 s.

Okupační politiku ve francouzském sektoru v letech 1945–1949 mapuje ve své detailní studii Dorothea Führe.¹¹⁸ Popisuje motivy okupace, francouzskou vojenskou vládu a její vztah k německému obyvatelstvu, hospodářskou politiku a demontáže, kulturní politiku, vztahy Francouzů k ostatním spojencům a blokádu Berlína. Práce je založena na dosud málo prozkoumaných pramenech uložených ve francouzském okupačním archivu v Colmaru. Autorka konstatuje, že francouzská okupační správa nehledala cestu k německému obyvatelstvu cestou spolupráce s místními politickými stranami, nýbrž pomocí kultury.

Největší pozornost ze všech čtyř oblastí okupovaného Německa přitahuje v posledních letech **sovětská okupační zóna**. Snaha získat přehled o minulosti sovětské zóny jako celku vedla několik autorů k sepsání souhrnných dějin, jinak se však zpracovávají hlavně témata vypovídající o specifikách sovětské okupace a zachycující kroky podniknuté k vytvoření komunistického státu. Nejčastěji se jedná o sovětskou vojenskou správu v Německu (SMAD), vznik Jednotné socialistické strany Německa (SED), zrušení zemí, fungování sovětských internačních táborů, úlohu vysokých škol v převýchově k socialistické společnosti a různé podoby propagandy.

První podrobné **dějiny sovětské okupační zóny** v letech 1945–1949 přináší práce Normana N. Naimarka.¹¹⁹ Autor pojednává nejen o nejvyšší úrovni (tj. sovětské okupační zóně), ale i o nižších složkách (tj. zemích a větších městech). Zastává názor, že Stalin v žádném případě nezamýšlel vytvořit z NDR lidově-demokratický stát. Faktograficky je kniha založena na nově zpřístupněných východoněmeckých a sovětských archiváliích.

Historii sovětské zóny líčí také anglicky psaná monografie Garetha Pritcharda, který cestu ke vzniku NDR hledá v událostech prvních poválečných let.¹²⁰ Mezi řadou sledovaných témat je například pozemková reforma, denacifikace či obnovení politických aktivit. Autor analyzuje také postoj komunistické strany k dělnickým radám a vztah mezi KPD a SPD. Práce je založena na studiu dosud neznámých východoněmeckých mate-

¹¹⁸ Führe, Dorothea: *Déprussianisation und Décentralisation. Die französische Besatzungspolitik in Berlin von 1945–49*, Berlin, Weißensee 2001, 417 s.

¹¹⁹ Naimark, Norman N.: *Die Russen in Deutschland. Die sowjetische Besatzungszone 1945 bis 1949*, Berlin, Propyläen 1997, 719 s.

¹²⁰ Pritchard, Gareth: *The Making of the GDR 1945–1953. From Antifascism to Stalinism*, New York, Manchester University Press 2000, IX + 244 s.

riálů, především z durynských a saských archivů. Pokus zasadit zjištěné poznatky do středo- a východoevropských souvislostí se však příliš nedařil.

Pozornost na **sovětskou vojenskou správu v Německu (SMAD)** zaměřil Jan Foitzik.¹²¹ V první části seznamuje čtenáře se sovětským postojem k německému obyvatelstvu a k bezprizorním displaced persons a popisuje vývoj SMAD jakožto administrativního orgánu. Upozorňuje na neúspěšné pokusy Moskvy vystavět byrokratický aparát SMAD tak, aby se zabýval každým aspektem života v okupované zóně. V druhé části se autor věnuje mocenským bojům mezi početnými odděleními sovětské správy. Kniha obsahuje rozsáhlý seznam pramenů i sekundární literatury (včetně ruských titulů).

Pomůckou pro zkoumání činnosti sovětské administrativy představuje seznam příkazů vydaných Sovětskou vojenskou správou v zemi Braniborsko (SMAB), regionální součástí SMAD, které jsou nyní uloženy v Braniborském zemském archivu.¹²² Komentované dokumenty jsou uspořádány do dvaceti tematických oblastí, v nichž převažují příkazy k hospodářským záležitostem. Z velké části se jedná o materiály veřejného charakteru pocházející nejvíce z období let 1945–1947. V úvodu je popsána institucionální výstavba a fungování SMAD a SMAB. Knihu uzavírá jmenný a místní rejstřík.

S činností oddělení pro propagandu, jednoho z mnoha orgánů Sovětské vojenské správy v Německu, se lze seznámit prostřednictvím nově publikovaných materiálů z Ruského centra pro uchování a zkoumání dokumentů nejnovějších dějin (tj. bývalého Ústředního stranického archivu).¹²³ Celkem 65 textů vzniklo jednak činností samotného oddělení vedeného Sergejem Tjulpanovem, jednak v reakci na ostrou kritiku, které se Tjulpanovovu úřadu dostávalo od sovětské komunistické strany. Vydavatelé upo-

¹²¹ Foitzik, Jan: *Sowjetische Militäradministration in Deutschland (SMAD) 1945–49. Struktur und Funktion*, Berlin, Akademie 1999, 544 s.

¹²² Geßler, Klaus (ed.): *Befehle der Sowjetischen Militäradministration des Landes Brandenburg 1945–1949*, Frankfurt am Main, Peter Lang 1997, 164 s.

¹²³ Bonwetsch, Bernd; Bordjugov, Gennadij; Naimark, Norman M. (edd.): *Sowjetische Politik in der SBZ 1945–1949. Dokumente zur Tätigkeit der Propagandaverwaltung (Informationsverwaltung) der SMAD unter Sergej Tjulpanov*. Bearb. von Bernd Bonwetsch, Gennadij Bordjugov, Ljudmila Košeleva, Larisa Rogovaja (*Archiv für Sozialgeschichte, Beiheft 20*), Berlin, Dietz 1997, LXVI + 319 s.

zornují, že direktivy sice přicházely z Moskvy, ale že okupační správa byla schopna vybojovat si vlastní prostor působení – především na poli propagandy ve filmu, tisku, rozhlase a při kontrole německých stran.

V rámci dějin **politických stran** se historici nejvíce zabývají vznikem a vývojem SED a postupným oslabováním CDU-Ost. Poválečné historii KPD, respektive rané SED se věnuje obsáhlý sborník, vydaný Manfredem Wilkem.¹²⁴ Deset příspěvků založených na studiu stranických archiválií zkoumá strukturu KPD/SED, postavení „moskevských kádrů“ v rámci stranické hierarchie, zpravodajské orgány KPD/SED a jejich vztah k nekomunistickým stranám. Součástí sborníku je i příspěvek o neúspěšné sovětské intervenci do Finska.

První čtyři roky existence SED analyzuje Harold Hurwitz.¹²⁵ Na základě protokolů ze zasedání SED se soustřeďuje na vztahy mezi bývalými sociálními demokraty a komunisty v předsednictvu strany a na průběh stalinizace SED. Autor dokazuje, že tento proces začal už v létě 1946 (tj. nikoliv jako reakce na studenou válku až roku 1948). Zvláštní pozornost věnuje berlínskému soužití SED a SPD a jejich vztahu ke starostovi Ernstu Reuterovi.¹²⁶

Pohled dovnitř SED nabízí také anglická práce Petera Griedera, který sleduje opozici ve vládní elitě za Ulbrichtovy éry (tj. až do roku 1973).¹²⁷ Autor pracoval s prameny z Ústředního stranického archivu SED, materiály východoněmeckého ministerstva vnitra a využil některá osobní svědectví.

Neúspěšné působení Křesťansko-demokratické unie (CDU) v sovětské okupační zóně je námětem detailní disertační práce.¹²⁸ Autor ukazuje, jak

¹²⁴ Wilke, Manfred (ed.): *Anatomie der Parteizentrale. Die KPD/SED auf dem Weg zur Macht* (Studien des Forschungsverbundes SED-Staat an der FU Berlin), Berlin, Akademie 1998, 584 s.

¹²⁵ Hurwitz, Harold: *Die Stalinisierung der SED. Zum Verlust von Freiräumen und sozialdemokratischer Identität in den Vorständen 1946–1949*, Opladen, Westdeutscher Verlag 1997, 514 s.

¹²⁶ Prvními lety existence SED a její stalinizaci se zabývá také Malycha, Andreas: *Die SED. Geschichte ihrer Stalinisierung 1946–1953*, Paderborn, Ferdinand Schöningh Verlag 2000, 541 s.

¹²⁷ Grieder, Peter: *The East German Leadership 1946–73. Conflict and Crisis*, Manchester, Manchester University Press 1999, X + 243 s.

¹²⁸ Baus, Ralf Thomas: *Die Christlich-Demokratische Union Deutschlands in der sowjetischen besetzten Zone (1945–48). Gründung, Programm, Politik* (Forschungen und Quellen zur Zeitgeschichte, Bd. 36), Düsseldorf, Droste 2001, 590 s.

východní CDU od svého založení v roce 1945 do zvolení prvního předsedy Otty Nuschkeho na erfurtském stranickém sjezdu roku 1948 postupně ztrácela manévrovací prostor. Důvodem byly systematické zásahy SED a SMAD, které se chtěly zbavit CDU jakožto možné občanské alternativy k SED.

Osud 2200 členů CDU, kteří prošli trestním stíháním kvůli své politické činnosti, mapuje práce vydaná Günterem Buchstabenem.¹²⁹ Kniha rovněž přináší jejich krátké biografie. Vydavatel zastává tezi, že východní CDU měla demokratické kořeny a požadovala svobodné volby a sjednocené Německo.

Prameny k poválečným dějinám durynské CDU zpracoval Rigobert Wenzel.¹³⁰ Dokumenty pocházejí z archivu Nadace Konrada Adenauera (tzv. Archiv pro Křesťansko-demokratickou politiku) v St. Augustinu. Jedná se jak o dochované protokoly, poznámky k aktům a dopisy zemského svazu CDU v Durynsku a okresního svazu Heiligenstadt, tak o pozůstalost zemského předsedy Hugo Domhofera. Nejsou však opatřeny informací o přesném místě nalezení a ani věcný a osobní rejstřík není úplný.

Osud **zemí** ve východní zóně, především prostřednictvím Braniborska, sleduje na základě bohatého materiálu Hennig Mielke.¹³¹ Jejich zrušení a nahrazení čtrnácti ústředně řízenými okrsky, k němuž došlo v roce 1952, odůvodňuje autor vládní snahou zasáhnout do tradičních životních oblastí, a tím nad nimi upevnit svou kontrolu.

Regionálnímu politickému životu se věnuje Karl-Heinz Hajna.¹³² Popisuje okolnosti, za jakých se roku 1946 konaly zemské, okresní a obecní volby. Tvrdí, že lze vystopovat demokratické počátky, ty však nejsou dostatečné, aby se mohlo mluvit o demokratických dějinách sovětské okupační zóny. Autor dále ukazuje, kdo měl klíčový vliv na průběh voleb,

¹²⁹ Buchstab, Günter (ed.): *Verfolgt und entrechtet. Die Ausschaltung christlicher Demokraten unter sowjetischer Besatzung und SED-Herrschaft (1945–61). Eine biographische Dokumentation*, Düsseldorf, Droste 1998, VIII + 561 s.

¹³⁰ Wenzel, Rigobert: *Die Anfangsjahre der CDU in Thüringen und auf dem Eichsfeld (1945–50). Eine Dokumentation*, Duderstadt, Mecke 2000, 152 s.

¹³¹ Mielke, Hennig: *Die Auflösung der Länder in der SBZ/DDR. Von der deutschen Selbstverwaltung zum sozialistisch-zentralistischen Einheitsstaat nach sowjetischem Modell (1945–52)*, Stuttgart, Steiner 1995, 224 s.

¹³² Hajna, Karl-Heinz: *Die Landtagswahlen 1946 in der SBZ. Eine Untersuchung der Begleitumstände der Wahl (Empirische und methodologische Beiträge zur Sozialwissenschaft, Bd. 18)*, Frankfurt am Main, Lang 2000, 257 s.

jaké metody se používaly (například zastrašování) a jak se SED pojistila v následujících volbách roku 1950, kdy už se volila pouze jednotná kandidátka.

Utváření východoněmecké diktatury ukazuje na příkladu Durynska Armin Owzar.¹³³ Sleduje, jak byl tento proces ovlivněn napjatými vztahy mezi státem a společností, činností nesocialistických stran a chováním zaměstnavatelských a zaměstnaneckých organizací. Autor výsledně konstatuje, že odpovědnost za nastolení komunistického režimu nesou všechny společenské síly na všech úrovních.

Dvousvazková práce je významným příspěvkem k dějinám **sovětských táborů** budovaných v Německu po druhé světové válce pro nacistické funkcionáře.¹³⁴ Specifikem sovětských zařízení (tábory pro nacistické funkcionáře se nacházely ve všech okupačních zónách) byla skutečnost, že se brzy proměnila ve vězení politických odpůrců. V prvním svazku jsou zveřejněny studie pojednávající o dějinách speciálních táborů a pramenech k této tematice v německých a ruských archivech, o obživě, nemoci a smrti v těchto zařízeních, o historii jednotlivých táborů a o „waldheimských procesech“. Příspěvky obsahují rovněž kvantitativní analýzy. Bohužel nemohly být ověřeny údaje týkající se konkrétních osob.

Druhý svazek přináší 123 dokumentů z ruských archivů v německém překladu. Materiály zachycují období let 1944–1954, tj. dobu od sovětských úvah o podobě budoucí okupace Německa po sovětské rozhodnutí, aby německé úřady přezkoumaly rozsudky sovětských vojenských tribunálů z prvních poválečných let. Součástí svazku je také úvodní pojednání o úloze „lágrů“ v sovětské okupační politice a přehled relevantních pramenů v ruských archivech. Celá práce je založena na materiálech poskytnutých editořům vedoucím Státního archivu ruské federace (GARF) Sergejem Mironenkem.

Problematice speciálních táborů, které zřídil Sovětský svaz na území své okupační zóny, je věnován také sborník se čtrnácti studiemi.¹³⁵ Přís-

¹³³ Owzar, Armin: Sozialistische Bündnispolitik und gewerblich-industrieller Mittelstand. Thüringen 1945 bis 1953, München/Jena, Urvan & Fischer 2001, 500 s.

¹³⁴ Mironenko, Sergej; Niethammer, Lutz; Von Plato, Alexander (edd.): Sowjetische Speziallager in Deutschland 1945 bis 1950. Bd. 1: Studien und Berichte, Berlin, Akademie 1998, 595 s., Bd. 2: Sowjetische Dokumente zur Lagerpolitik, bearb. von Ralf Possekel, Berlin, Akademie 1998, 494 s.

¹³⁵ Reif-Spirek, Peter; Ritscher, Bodo (edd.): Speziallager in der SBZ. Gedenkstätten mit „doppelter Vergangenheit“, Berlin, Links 1999, 328 s.

pěvky zpracovávají rovněž obecnější témata: „gulag“ jako model pro speciální tábory, spolupráci bezpečnostních orgánů SSSR a NDR, integraci bývalých členů NSDAP do SED nebo srovnání dějin táborů ve 20. století. Samostatná studie se zabývá sovětskými vojenskými tribunály, které se více orientovaly na transformační politiku v okupační zóně a na otázku reparací než na potrestání nacistických prominentů. Ve srovnání se západními tábory panovala v sovětských zařízeních mnohem větší úmrtnost a internované osoby se musely smířit s delším pobytem. Konkrétními sovětskými internačními tábory na území Braniborska a Berlína se zabývají příspěvky zařazené do publikace, kterou vydala Braniborská zemská centrála pro politické vzdělávání.¹³⁶

Výzkum **bezpečnostní problematiky** v sovětské okupační zóně může usnadnit přehledná bibliografie vydaná z podnětu Úřadu pro bádání o vojenských dějinách.¹³⁷ Obsahuje přes 8000 titulů k tématu dějin národní lidové armády NDR a jejích předchůdkyň. Vyváženě prezentuje jak východoněmeckou, tak západoněmeckou literaturu.

Vývoj **justice** v sovětské okupační zóně, respektive v NDR do roku 1956 mapuje monografie Ruth-Kristin Rössler.¹³⁸ Autorka se zaměřila na otázku personálních proměn, vývojem zákonodárství a stíháním nacistických a válečných zločinů se zabývá jen okrajově. Ve více než stostránkové příloze je publikováno třicet (nesystematicky) vybraných dokumentů. Nedostatkem práce je, že zohledňuje jen část pramenů k dané tematice a opomíjí řadu vydaných titulů.

Úlohu lidových soudců v justici sovětské okupační zóny, respektive NDR přibližuje čtyřicet dokumentů vydaných Hermannem Wentkerem.¹³⁹ Edice zároveň zachycuje čistky mezi soudci a úpadek tradičního právníkého vzdělání.

¹³⁶ Morré, Jörg (ed.): *Speziallager der NKWD. Sowjetische Internierungslager in Brandenburg 1945–1950*, Potsdam, Brandenburgische Landeszentrale für politische Bildung 1997, 112 s.

¹³⁷ Ehler, Hans: *Die Militär- und Sicherheitspolitik in der SBZ/DDR. Eine Bibliographie (1945–95)*, bearb. von Hans-Joachim Beth, Boldt, Boppard Rhein 1996, 435 s.

¹³⁸ Rössler, Ruth-Kristin: *Justizpolitik in der SBZ/DDR 1945–1956*, Frankfurt am Main, Klostermann 2000, IX + 315 s.

¹³⁹ Wentker, Hermann (ed.): *Volksrichter in der SBZ/DDR 1945 bis 1952. Eine Dokumentation (Schriftenreihe der Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte, Bd. 74)*, München, Oldenbourg 1997, 238 s.

K dalším sledovaným tématům se řadí **sociální politika a zdravotnictví**. Disertační práce Marcela Boldorfa se zaměřila na sociální péči v letech 1945–1953.¹⁴⁰ Autor konstatuje, že sociální politika vycházela z německé pečovatelské tradice, již doplnilo nově zdůrazňované „právo na práci“. Boldorf poukazuje také na propojenost uprchlické politiky a boje proti chudobě a nabízí stručné srovnání se sociální péčí v západních zónách. Stranou jsou ponechány orgány a instituce, které se podílely na sociální péči.

Čtivě napsaná disertace Anny-Sabine Ernst seznamuje čtenáře s vývojem lékařství a lékařských fakult ve východní zóně a v NDR.¹⁴¹ Zdravotnický systém byl po válce téměř nekontrolovatelný a chyběly mu odborníci, protože lékaři z početné židovské skupiny byli mrtví nebo v zahraničí. V důsledku toho se východoněmečtí lékaři těšili privilegovanému postavení. Dostupnost lékařské péče se zlepšila až v roce 1961.

Podobně jako v západních okupačních zónách kladla i sovětská správa důraz na obnovu německého **školství** a na jeho převýchovnou úlohu.

Podrobnou monografii o dějinách východoněmeckého vzdělávání v letech 1945–1962 vytvořil Gert Geißler.¹⁴² Rekonstruoval průběh jednání mezi sovětskou správou a SED, respektive mezi NDR a SSSR, týkající se škol, žáků, učitelů a školské správy. Vzdělávací problematiku zpracoval nejen na centrální úrovni, ale i z pohledu jednotlivých zemí. Zachytil též odpor proti zavádění nové „demokratické“ socialistické školy. Práce je založená na dokumentech, vytvořených činností různých institucí a osob, podílejících se na utváření školské politiky (zejména SED, Ministerstvo pro lidové vzdělávání a různé masové organizace).

Způsob, jakým SED využila mládež k plnění svých cílů, popisuje Mählerova kniha, věnovaná organizaci Svobodná německá mládež (FDJ).¹⁴³ Ta byla založena v antifašistických mládežnických výborech a působila vedle dalších mládežnických organizací. Komunistická strana neměla až do konce roku 1945 zájem o jakékoli sdružení mládeže, avšak tehdy FDJ pře-

¹⁴⁰ Boldorf, Marcel: Sozialfürsorge in der SBZ/DDR 1945–1953. Ursachen, Ausmaß und Bewältigung der Nachkriegsarmut, Stuttgart, Steiner 1998, 254 s.

¹⁴¹ Ernst, Anna-Sabine: „Die beste Prophylaxe ist der Sozialismus“. Ärzte und medizinische Hochschullehrer in der SBZ/DDR, Münster, Waxmann 1997, 450 s.

¹⁴² Geißler, Gert: Geschichte des Schulwesens in der Sowjetischen Besatzungszone und in der Deutschen Demokratischen Republik 1945 bis 1962, Frankfurt/Berlin/Bern, Lang 2000, 590 s.

¹⁴³ Mähler, Ulrich: Die Freie Deutsche Jugend 1945–49 (Sammlung Schöningh zur Geschichte und Gegenwart), Paderborn, Ferdinand Schöningh 1995, 386 s.

vzala dva nové myšlenkové proudy: sovětský a komunistický. Stala se tak součástí komunistické politiky a pomohla SED zbavit se opozice. V roce 1949 se FDJ proměnila v masovou organizaci. Autor označuje FDJ za významný konstituční element diktatury.

Diplomová práce Marka Demantowského sleduje propagandistické příspěvky mladých učitelů dějepisu o dějinách sovětské okupační zóny a NDR.¹⁴⁴ Autor zkoumá i jiné činnosti těchto mladých pedagogů a všímá si jejich strmé kariéry, která jim vynesla úlohu vedoucích metodiků východoněmeckých dějin.

Zásahy sovětské okupační správy se nevyhnuly ani **kulturní sféře**, jak dokazuje kniha Anne Hartmann a Wolframa Eggelinga.¹⁴⁵ Autoři zpracovali korespondenci Asociace německých spisovatelů a záznamy z jejich schůzí. Výměna dopisů mezi spisovateli a SMAD dovoluje nahlédnout do zákulisních mechanismů, které se tehdy v kulturní politice používaly. Popísána je rovněž historie dvou institucí: Kulturní ligy a Sovětsko-německé společnosti přátelství. Způsob, jakým se Sověti a Němci navzájem vnímali, ukazují příklady literatury obou zemí.

Přehled o počátcích východoněmeckého filmu lze získat z anglické publikace o kinematografii NDR, především o filmech produkováných společností DEFA.¹⁴⁶ Jedna ze studií je věnována antifašistickým tématům ve filmu.

2.5 Vznik SRN

Politickým jednáním a opatřením, jež vedla k přijetí ústavy Spolkové republiky Německo a ke zvolení jejích orgánů, se současná historiografie věnuje především na příkladu Parlamentární rady, která sehrála úlohu ústavodárného shromáždění pracujících v mezích spojeneckých direktiv. Podrobný výklad o jejím fungování nabízí práce Michaela F. Feldkampa.¹⁴⁷ V sedmi

¹⁴⁴ Demantowsky, Marko: *Geschichtspropaganda und Aktivistenbewegung in der SBZ und der frühen DDR. Eine Fallstudie (Zeitgeschichte-Zeitverständnis, Bd. 9)*, München, Lit 2000, 136 s.

¹⁴⁵ Hartmann, Anne; Eggeling, Wolfram: *Sowjetische Präsenz im kulturellen Leben der SBZ und früheren DDR 1945–53*, München, Akademie 1998, XII + 426 s.

¹⁴⁶ Allan, Seán; Sandford, John (edd.): *DEFA. East German Cinema. 1946–92*. New York, Bergahn Books 1999, X + 328 s.

¹⁴⁷ Feldkamp, Michael F.: *Der Parlamentarische Rat 1948–1949. Die Entstehung des Grundgesetzes*, Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht 1998, 231 s.

kapitolách zachycuje jak dějiny tohoto orgánu jako celku, tak činnost jeho specializovaných výborů a nezanedbatelný vliv západních okupačních mocností. Součástí knihy je časová tabulka sledovaného období, obsáhlý rejstřík a příloha s biografickými údaji 77 členů Parlamentární rady. Práce se opírá o prameny publikované od roku 1975 Spolkovým sněmem a Spolkovým archivem v edici *Parlamentární rada. Akta a protokoly*. Ne náhodou je Feldkamp jedním z jejich editorů. V posledních letech se podílel na vydání desátého a dvanáctého svazku. Prvně jmenovaný svazek se zabývá třemi výbory Parlamentární rady, jež zasedaly neveřejně, – Radou starších (Ältestenrat), Výborem pro jednací řád (Geschäftsordnungsausschuß) a Převodním výborem (Überleitungsausschuß).¹⁴⁸ Do kompetence Rady starších spadaly sporné otázky, které mohly zablokovat jednání; konkrétně se zabývala například žádostí o vyslovení nedůvěry Konradu Adenauerovi, styky s německými zástupci ze sovětské okupační zóny, postupem vůči vojenským guvernérům a výběrem hlavního města republiky. Mezery v protokolech jsou doplněny ze soukromých záznamů účastníků. Dvanáctý svazek edice dokumentů Parlamentární rady obsahuje protokoly dvaceti zasedání Finančního výboru.¹⁴⁹ Dokumenty značně technického rázu zachycují jednání o finančním zákonodárství, zdanění, finančním vyrovnání a finanční správě.

Příspěvkem k dějinám západoněmeckých legislativních orgánů je rovněž publikace obsahující biografické údaje všech členů „předparlamentů“ v západních zónách Německa a kandidátů do Spolkového sněmu do roku 1957.¹⁵⁰ Kniha, sestavená na žádost Komise pro dějiny parlamentarismu a politických stran, obsahuje stručné údaje o 6618 osobách, detailní informace poskytuje o 1027 poslancích Spolkového sněmu do roku 1957.

Zásadní otázku, zda ústava SRN (tzv. Základní zákon) vznikla jako vlastní dílo německých právníků, či adaptací cizího práva, nebo zda se jedná o oktrojovanou ústavu Spojenců, si klade Heinrich Wilms.¹⁵¹ Ve své analýze

¹⁴⁸ Feldkamp, Michael F. (ed.): Der Parlamentarische Rat (1948–49). Akten und Protokolle. Band 10: Ältestenrat, Geschäftsordnungsausschuß und Überleitungsausschuß, München, Boldt bei Oldenbourg 1997, LXXXIII + 255 s.

¹⁴⁹ Feldkamp, Michael F.; Müller, Inez (edd.): Der Parlamentarische Rat (1948–1949). Akten und Protokolle. Bd. 12: Ausschuß für Finanzfragen, München, Boldt bei Oldenbourg 1999, LXIII + 595 s.

¹⁵⁰ Schumacher, Martin (ed.): Volksvertretung im Wiederaufbau (1946–1961). Bundestagskandidaten und Mitglieder der westzonalen Vorparlamente. Eine biographische Dokumentation, Düsseldorf, Droste 2000, 573 s.

¹⁵¹ Wilms, Heinrich: Ausländische Einwirkung auf die Entstehung des Grundgesetzes, Stuttgart, Kohlhammer 1999, 344 s.

se soustředí na zkoumání vlivů mezinárodního práva a ústavního práva jiných států na porady Parlamentární rady. Na základě dosud nezveřejněných dokumentů poukazuje na ovlivňování ze strany vojenských guvernérů, přesto však dospívá k závěru, že Základní zákon byl převážně německým dílem.

3. Migrace

Téma migrace je bohatě zastoupeno v odborných historických časopisech. Příspěvky lze rozdělit do několika následujících kategorií: reemigranti, váleční zajatci a jejich návrat domů, displaced persons (především nuceně nasazení a uprchlíci) a vyhnanci. Problematiku uprchlíků a vyhnanců analyzuje nejvíce prací.

3.1 Reemigrace

V případě reemigrantů, kterým je přenechán asi nejmenší prostor, se nejčastěji jedná o příspěvky zachycující názory německých představitelů politických stran či inteligence na poválečný vývoj Německa. Dále lze do této kategorie zařadit i problematiku reemigrace Čechů a Slováků z Balkánu či Volyně.

Jako přehled o evropských exilových komunitách v Británii v letech 1940–45 poslouží sborník vydavatelů M. Conwayeho a J. Gotovitche.¹⁵² Sborník 16 příspěvků k úloze poválečných **reemigrantů v SRN**¹⁵³ představuje v úvodní studii přehled aktuálního stavu bádání (C.-D. Krohn). Má snahu definovat pojem „reemigrant“ (Hans Georg Lehmann). Několik příspěvků mluví o vrátivších se sociálních demokratech (např. Jan Foitzik, Hartmut Mehringer), příznivcích občanského tábora (Dieter Marc Schneider) a jednotlivých profesních skupinách (např. Marita Biller, Alfons Söllner). Sborník dále obsahuje regionální studie o reemigrantech v Hamburku, Berlíně a Sársku. Součástí sborníku je i jmenný rejstřík. Jeho hlavní nedostatek spočívá v omezení zájmu na západní okupační zóny a ve vyřazení komunistů. Chybí seznam pramenů a literatury. E. Lorenz uspořádal

¹⁵² Conway, Martin; Gotovitch, José (edd.): *Europe in Exile. European Exile Communities in Britain 1940–1945*, New York, Berghahn Books 2001, 281 s.

¹⁵³ Krohn, Claus-Dieter; Mühlen, Patrick von (edd.): *Rückkehr und Aufbau nach 1945. Deutsche Remigranten im öffentlichen Leben Nachkriegsdeutschlands*, Marburg, Metropolis 1997, 360 s.

29 dokumentů zachycujících především Brandtovy názory na poválečné uspořádání Evropy a Německa ve švédském exilu a jeho představy o budoucí podobě německé sociální demokracie.¹⁵⁴

M. F. Scholz se jako první zabývá návratem řadových členů KPD z emigrace ve Skandinávii po druhé světové válce (mluví se o tzv. „západních emigrantech“).¹⁵⁵ Jeho kniha je tematicky rozdělena do čtyř kapitol: 1. a 2. problémy spojené s návratem, 3. vliv reemigrantů ze Skandinávie v sovětské okupační zóně, respektive NDR, 4. protichůdná recepce „západní emigrace“ ve východoněmecké historiografii. Studie je doplněna biografiemi některých německých komunistických emigrantů ve Skandinávii.

A. Szabó ve své disertační práci zkoumá osud německých vysokoškolských učitelů v prvních poválečných letech na příkladu tří vzdělávacích institucí v Dolním Sasku – Univerzity Göttingen, Vysoké technické školy Brunšvik a Vysoké technické školy Hannover¹⁵⁶. Autorka se zabývá skupinou neemigrovavších pedagogů a jejich rehabilitací, učiteli v emigraci a jejich povoláním zpět do vlasti, vzájemným vztahem těchto dvou skupin a konfliktem mezi požadovanou denacifikací a potřebnou odbornou kvalitou. Hlavní zájem je soustředěn na Göttingen, zatímco Brunšvik a Hannover jsou zmíněny jen stručně. Práce je přínosná především jako detailní dokumentace (včetně informačně bohaté biografie).

Návrat **Čechů a Slováků** do Československa v letech 1945–1946 analyzuje především H. Nosková¹⁵⁷. Věnuje se přípravě reemigrace, vlastní reemigraci, vztahu KSČ k volyňským Čechům a zájmu Státní bezpečnosti o tuto skupinu obyvatel. Druhou část práce tvoří 56 s tématem souvisejících dokumentů. Další 139 dokumentů k poválečné reemigraci Čechů a Slováků z oblasti Balkánu lze najít v práci H. Noskové a J. Váchové¹⁵⁸.

¹⁵⁴ Lorenz, Einhart (ed.): Willy Brandt, Berliner Ausgabe. Bd. 2: Zwei Vaterländer. Deutsch-Norweger im schwedischen Exil. Rückkehr nach Deutschland, Bonn, Dietz 2000, 424 s.

¹⁵⁵ Scholz, Michael F.: Skandinavische Erfahrung erwünscht? Nachexil und Remigration. Die ehemaligen KPD-Emigranten in Skandinavien und ihr weiteres Schicksal in der SBZ/DDR, Stuttgart, Franz Steiner 2000, 415 s.

¹⁵⁶ Szabó, Anikó: Vertreibung, Rückkehr, Wiedergutmachung. Göttinger Hochschullehrer im Schatten des Nationalsozialismus. Mit einer biographischen Dokumentation der entlassenen und verfolgten Hochschullehrer, Göttingen, Wallstein 2000, 765 s.

¹⁵⁷ Nosková, Helena: Návrat Čechů z Volyně. Naděje a skutečnost 1945–1954, Praha, ÚSD AV ČR 1999, 165 s.

¹⁵⁸ Nosková, Helena; Váchová, J.: Reemigrace Čechů a Slováků z Jugoslávie, Rumunska a Bulharska (1945–1954), Praha, ÚSD AV ČR 2000, 297 s.

Publikované materiály jsou řazeny chronologicky; nejmladší z nich pochází oproti titulu knihy z roku 1951. Do úvodní historické stati je zahrnut popis institucí řídících osídlování českého pohraničí po druhé světové válce a přehled archivních pramenů k reemigraci v prvním poválečném desetiletí s jejich lokací. Některé chybné údaje v dokumentech nejsou editorkou opraveny. Práce obsahuje pouze neúplný rejstřík zkratk.

Problematické návratu volyňských Čechů na české území v letech 1945–1948 se věnuje i J. Vaculík. Upozorňuje na kvantitativně a kvalitativně odlišné složení jednotlivých reemigračních vln a analyzuje tehdejších představy, že reemigranti nahradí vysídlené Němce.¹⁵⁹ Zároveň vyšel J. Vaculíkovi závěrečný svazek dějin volyňských Čechů zachycující dobu let 1945–1948. Rozdělen je do čtyř kapitol věnovaných živelnému usídlování volyňských Čechů na československém území v letech 1945–1946, jejich organizovanému přesunu v období let 1946–1947, procesu sžívání s majoritní společností a osudu volyňské menšiny v následujícím desetiletí. Práce je doplněna řadou příloh: seznamem použitých pramenů a literatury, místním a jmenným rejstříkem, fotografiemi a mapami.¹⁶⁰

3.2 Váleční zajatci

O válečných zajatcích píše nejčastěji němečtí historikové a hlavní důraz kladou především na německé a sovětské válečné zajatce. Zcela nově je zpracováván život v zajateckých táborech. Pozornost je věnována i poválečnému návratu válečných zajatců domů a pokusu o jejich integraci či rehabilitaci.

Většina příspěvků ve sborníku vydaném A. Kaminskou pojednává o různých aspektech života 3 milionů **německých zajatců v SSSR**, včetně exilových komunistů a „německých specialistů“.¹⁶¹ Dále se sborník zabývá

¹⁵⁹ Vaculík, Jaroslav: Die Reemigration in die Tschechoslowakei 1945–1948. Sonderdruck aus: Heimat und Exil. Emigration und Rückwanderung. Vertreibung und Integration in der Geschichte der Tschechoslowakei. Vorträge der Tagungen des Collegium Carolinum in Bad Wiessee vom 20. bis 22. November 1992 und 19. bis 21. November 1993. Herausgegeben von Peter Heumos, München, R. Oldenbourg 2001, s. 99–109.

¹⁶⁰ Vaculík, Jaroslav: Dějiny volyňských Čechů. III, Brno, Masarykova univerzita – Vydavatelství 2001, 218 s.

¹⁶¹ Kaminsky, Annette (ed.): Heimkehr 1948. Geschichte und Schicksale deutscher Kriegsgefangener, München, C. H. Beck 1998, 399 s.

Viz též Borchard, Michael: Die deutschen Kriegsgefangenen in der Sowjetunion. Zur politischen Bedeutung der Kriegsgefangenenfrage 1949–1955 (Forschungen und Quellen zur Zeitgeschichte Bd. 35), Düsseldorf, Droste 2000, 352 s.

sociálněhistorickou dimenzí návratů zajatců do Německa a překážkami, na které narazili: transformovaná společnost, zmizelé rodiny, atd. Navíc příspěvky ukazují, že tito lidé nebyli v Německu vnímáni jako hrdinové, ale jako nemocní, bezvýznamní lidé. Jedná se o pěknou ukázkou „nové historie“, tzn. každodenních přízemních aspektů života.

Jak probíhalo brání do válečného zajetí a každodenní život zajatců (pracovní nasazení, politické školení, stravování a zdravotnické ošetření) zkoumá práce A. Hilgera¹⁶², jež vychází nejen z materiálů německých úřadů a ze zpráv navrátilců, ale i z dosud nezpracovaných sovětských aktů. Autor rovněž analyzoval, jakou představu o Rusku měli bývalí zajatci po návratu do vlasti. Mimo jiné jsou zde zachyceny sovětské názory na zajateckou politiku (především rozpor mezi jejím politickým a hospodářským významem). Příloha obsahuje podrobné výpočty řady údajů (např. počtu zajatců).

Sověťští váleční zajatci v německých táborech a němečtí zajatci v sovětských táborech v letech 1941–1956 jsou tématem 27 příspěvků přednesených v Drážďanech na konferenci německých a ruských historiků.¹⁶³ Zpracováno je nejen fungování těchto zařízení v obou zemích a životní podmínky v nich, ale i vztah okolní společnosti k zajatcům po jejich návratu domů a pozdější pokusy o jejich rehabilitaci. Do úvodní části je zahrnut přehled o archivech s dokumenty k tomuto tématu.

Upravené německé vydání knihy P. Poliana, publikované v roce 1996 v Moskvě, obsahuje čtyři díly věnované postupně osudu sovětských válečných zajatců v německých rukách (1. díl), právním a institucionálním předpokladům jejich návratu do SSSR (2. díl), provedení návratu (3. díl) a začlenění do sovětské společnosti (4. díl).¹⁶⁴ Autor vychází ze západních studií z 80. let, z nových zjištění ruských historiků zpracovávajících sovětské archivy a z vlastního bádání v archivech některých sovětských institucí a ve Spolkovém archivu. Zjištěná fakta jsou často ponechána bez komentáře (především odlišné údaje o počtu osob), celý text nebyl navíc řádně zkorigován.

¹⁶² Hilger, Andreas: *Deutsche Kriegsgefangene in der Sowjetunion, 1941–1956. Kriegsgefangenenpolitik, Lageralltag und Erinnerung*, Essen, Klartext 2000, 486 s.

¹⁶³ Müller, Klaus-Dieter; Nikischkin, Konstantin; Wagenlehner, Günther (edd.): *Die Tragödie der Gefangenschaft in Deutschland und der Sowjetunion 1941–1956*, Köln/Weimar, Böhlau 1998, 478 s.

¹⁶⁴ Polian, Pavel: *Deportiert nach Hause. Sowjetische Kriegsgefangene im „Dritten Reich“ und ihre Repatriierung*, München/Wien, Oldenbourg 2001, 223 s.

O dvou největších tranzitních amerických zajateckých táborech v jižním Německu (v Heilbronnu) pojednává doktorská práce Ch. Strauße¹⁶⁵. Ukazuje podmínky života, tzn. ubytování, jídlo, lékařskou péči, vztahy mezi dozorci a zajatci, vztahy mezi zajatci navzájem, společenský a náboženský život. Jaro a podzim 1945 se vyznačovaly katastrofálním nedostatkem ubytovacích kapacit a jídla, což autor připisuje obecné poválečné situaci a tomu, že tábor byl původně zamýšlen pro méně lidí. Tím vyvrací Strauß extrémní tezi J. Bacgue (Other Losses), že téměř 1 milion německých zajatců byl Spojenci úmyslně ponechán bez zásob. V další části autor sleduje především střety mezi jednotlivými skupinami zajatců (především politické hledisko).

Osud německých zajatců sovětského původu ve Francii mapuje monografie G. Coudryho, jež je založená na studiu četných archivních materiálů.¹⁶⁶ Na základě francouzsko-sovětské smlouvy z ledna 1945 mohli důstojníci Rudé armády a NKVD vyslýchat tyto zajatce, dát je uvěznit do některého ze 70 internačních táborů v západní Francii a převézt zpět do SSSR.

R. Overmans ve své práci vyhodnocuje řadu dílčích studií o počtu padlých německých vojáků a dospívá k číslu 5,3 milionu padlých během let 1935–1945.¹⁶⁷ Autor rovněž zkoumá, jak se měnila šance vojáků na přežití v průběhu války nebo které geografické oblasti Říše ztratily ve válce nejvíce mužů.

3.3 DPs, vyhnání a transfer

Tematika **displaced persons** je relativně málo zpracována, což je pravděpodobně dáno chybějícími údaji o této skupině. M. Pegel ve své práci, věnované zahraničním dělníkům, cizincům bez vlasti a tzv. displaced persons (celkově asi sedmi milionům osob) v poválečném Německu, zachycuje jak jejich život v provizorních táborech, tak nesnadné začleňování do okolní německé společnosti.¹⁶⁸ Podrobně je zpracována debata o postavení nuceně nasazených: je vyloženo stanovisko německých orgánů a oku-

¹⁶⁵ Strauß, Christof: Kriegsgefangenschaft und Internierung. Die Lager in Heilbronn-Böckingen 1945 bis 1947, Heilbronn, Stadtarchiv 1998, 520 s.

¹⁶⁶ Coudry, Georges: Les camps soviétiques en France. Les Russes livrés à Staline, Paris, Albin Michel, 1997, 340 s.

¹⁶⁷ Overmans, Rüdiger: Deutsche militärische Verluste im Zweiten Weltkrieg. Beiträge zur Militärgeschichte Bd. 46, München, Oldenbourg Verlag 1999, XIV + 367 s.

¹⁶⁸ Pegel, Michael: Fremdarbeiter, Displaced Persons, Heimatlose Ausländer. Konstaten eines Randgruppenschicksals in Deutschland nach 1945, Münster/Hamburg, 1997, 148 s.

pačních velmocí i související hospodářské, politické a psychologické otázky. Nedostatky spočívají v tom, že původně magisterská práce je napsána bez použití pramenů, v příliš malé diferenciaci (např. je pominut rozdíl mezi americkým a britským přístupem k DP) a chybí rovněž výklad k problematice „displaced persons“ v sovětské okupační zóně.

Na příkladě tábora pro polské uprchlíky (Polenlager Jägerlust) v britské okupační zóně se K. Dölger jako první pokouší zachytit vnitřní život tábora i s jeho problémy¹⁶⁹. Vedle složení obyvatelstva tábora představuje autor instituce Poláků, jejich ubytování, stravu, strukturu rodin, zdravotnictví, práci, sociální a kulturní aktivity (především školní centrum), vydávání novin. Většina těchto DP byla do roku 1949 usídlena v zemích Commonwealthu, protože se jednalo o příslušníky exilové armády, kteří se odmítli vrátit do komunistického Polska.

Nucená repatriace kozáků a ruských emigrantů britskou armádou z Rakouska do SSSR je obsahem práce Ch. Bookera.¹⁷⁰ Kniha obsahuje tři roviny: zaprvé příběh historiografického sporu o repatriaci (Nicholas Bethell: *The last secret*; Ch. Booker: *The repatriations from Austria 1945*; Tolstoy), zadruhé rekonstrukci historických událostí a konečně shrnutí soudního procesu, v kterém lord Aldington žaloval Tolstoye za urážku na cti. Autor ukazuje, že se v případě repatriace nejednalo o válečný zločin (Tolstoy), ale spíše o preventivní opatření provedené britskou armádou, která se obávala, že přestřelky s Titovými partyzány v jižním Rakousku přerostou ve válku. V knize chybí kritický aparát, proces interpretace důkazů je však velmi dobrý.

Vyhnání a transfer, osud odsunutých osob a uprchlíků zaujímá jednoznačně v otázce migrace největší prostor. Nejedná se pouze o popis vyhnání a transferu německy mluvících osob ze středovýchodní Evropy a jejich integraci v Německu, i když tato problematika převažuje, ale rovněž o integraci uprchlíků ze sovětské okupační zóny a o osud polsky či ukrajinsky mluvícího obyvatelstva. Velký důraz je kladen na integraci těch-

¹⁶⁹ Dölger, Karsten: „Polenlager Jägerlust“. Polnische „Displaced Persons“ in Schleswig-Holstein (1945–49), (Quellen und Forschung zur Geschichte Schleswig-Holsteins, hg. von der Gesellschaft für Schleswig-Holsteinische Geschichte, Bd. 110), Neumünster, Wachholtz 2000, 40 s.

¹⁷⁰ Booker, Christopher: *A Looking-Glass Tragedy. The Controversy over the Repatriations from Austria in 1945*, London, Duckworth 1997, 472 s.

to lidí, na postoj regionálních úřadů, eventuálně na vliv politiky okupačních velmocí. Další rovinu tvoří psychologické a sociální aspekty. Nově jsou zvoleny komparativní postupy, kdy se více autorů zabývá otázkou přesunu německy a polsky mluvícího obyvatelstva do či z polského území. Detailně je zkoumán i život v táborech, což je rovněž nové téma. Část prací tvoří regionální studie. Naprostá většina prací vychází z archivních pramenů, lze však najít i paměti či práce psané na základě metody oral history. Otázka, kdo nahradil původní vysídlené obyvatelstvo, nebudí proti tomu tak velký zájem.

Jako úvod a možné začlenění problematiky nucené migrace do širších souvislostí poslouží studie N. M. Naimarka, která analyzuje etnické čistky 20. století od arménských masakrů po jugoslávská dramata, včetně masakrů židů, Čečenců, Ingušů, Krymských Tatarů za druhé světové války.¹⁷¹ Studie obsahuje i „odsun“ Němců z ČSR a Polska v letech 1944–7. Autor poukazuje na podobnosti čistek. Na dalších dvou sbornících se podílel P. Ther. Spolu s H. Sundhausenem vydal svazek k národnostním konfliktům.¹⁷² S A. Siljakovou sestavil sborník k etnickým čistkám v střední a východní Evropě v letech 1944 až 1948.¹⁷³ Nucené migrace během a po druhé světové válce zachycuje sborník vydaný A. J. Rieberem.¹⁷⁴ K. E. Franzen a H. Lemberg připravili populárně orientovanou publikaci jako průvodní text k televiznímu seriálu o „Hitlerových posledních obětech“, která je určena široké německé veřejnosti.¹⁷⁵ Útěk, vyhnání a transfer německého obyvatelstva v letech 1944–1946 je pojat jako součást nucených migrací. Sledována je rovněž interpretace těchto událostí a integrace vyhnanců do nové společnosti. V přílohách jsou zařazeny mapy, statistiky, přehled literatury a místní rejstřík. Srovnání vyhnání a transferu z německého, polského a českého pohledu nabízí sborník vydaný Elke Mehnert, který je tvořen 8 polskými, 4 německými a 2 českými příspěvky

¹⁷¹ Naimark, Norman M.: *Fires of Hatred. Ethnic Cleansing in Twentieth Century Europe*, Harvard University Press 2001, 248 s.

¹⁷² Ther, Philipp; Sundhausen, Holm (edd.): *Nationalitätenkonflikte im 20. Jahrhundert. Ursachen von inter-ethnischer Gewalt im Vergleich*, Wiesbaden, Harrasowitz 2001, VI + 268 s.

¹⁷³ Ther, Philipp; Siljak, Ana (edd.): *Redrawing Nations. Ethnic Cleansing in East-Central Europe. 1944–1948*, Lanham, Rowman and Littlefield Publishers 2001, IX + 343 s.

¹⁷⁴ Rieber, Alfred J. (ed.): *Forced migration in Central and Eastern Europe, 1939–50*, London/Portland, Frank Cass Publishers 2000, 197 s.

¹⁷⁵ Franzen, K. Erik; Lemberg, Hans: *Die Vertriebenen. Hitlers letzte Opfer*, Berlin/München, Propyläen 2001, 288 s.

k tématu vyhnání. Je použita „metoda“ imagologie (ukázání národního image v literárních dílech; analýza národních stereotypů v literatuře). 5 polských příspěvků se zabývá analýzou německých děl k tématu vyhnání.¹⁷⁶

Nucenou migrací německého a polského obyvatelstva z **polského území** se zabývají následující práce: W. Borodziej a A. Hajnicz vydali přehled polského bádání o poválečném odsunu Němců z polského území. Sborník zachycuje stav do roku 1997.¹⁷⁷ W. Borodziej a H. Lemberg vedli rozsáhlý německo-polský ediční projekt, zkoumající nucené přesídlení německých obyvatel z poválečného polského území (projekt podpořila mimo jiné Nadace polsko-německé spolupráce).¹⁷⁸ Východiskem bylo sebrání a vyhodnocení několika desítek tisíc dosud neznámých dokumentů z polských centrálních, regionálních a speciálních archivů. Analýza sebraných materiálů a jejich částečné zveřejnění je rozvrženo do čtyř svazků věnujících se nejdříve ústředním polským orgánům (1. sv.) a poté určité geografické oblasti: olštýnskému vévodství (1. sv.), Hornímu Slezsku a centrálnímu Polsku (2. sv.), poznaňskému a štetýnskému vévodství (3. sv.) a Dolnímu Slezsku, Západnímu Prusku a Gdaňsku (4. sv.). První svazek obsahuje rovněž syntetizující skoro sto stránkovou úvodní studii z pera vedoucích projektu. Součástí je také soupis vydaných dokumentů, slovníček použitých polských odborných termínů (v německém vydání), osobní rejstřík se stručnými biografiemi, místní a věcný rejstřík a mapa polských vévodství v roce 1946.

¹⁷⁶ Mehnert, Elke (ed.): *Landschaften der Erinnerung. Flucht und Vertreibung aus deutscher, polnischer und tschechischer Sicht* (Studien zur Reiseliteratur und Imagologieforschung, Bd. 5), Frankfurt/Main, Lang 2001, 464 s.

¹⁷⁷ Borodziej, Włodzimierz; Hajnicz, Artur (edd.): *Komplex wypędzenia*, Kraków 1998. Viz též Nitschke, Bernadetta: *Wysiedlenia ludności niemieckiej z Polski w latach 1945–1949*, Zielona Góra 1999.

¹⁷⁸ Borodziej, Włodzimierz; Lemberg, Hans (edd.): „Nasza ojczyzna stała się dla nas obcym państwem...“. Niemcy w Polsce 1945–1950. Wybór dokumentów. 1. sv.: *Władze i instytucje centralne* (ed. W. Borodziej), *Województwo olsztyńskie* (ed. Claudia Craft), Warszawa, Wydawnictwo Neriton 2000, 613 s., 2. sv.: *Polska centralna. Województwo śląskie* (ed. I. Eser a J. Kochanowski), Warszawa, Wydawnictwo Neriton 2000, 588 s., 3. sv.: *Województwa poznańskie i szczecińskie* (ed. S. Jankowiak a K. Steffen), Warszawa, Wydawnictwo Neriton 2001, 496 s., 4. sv.: *Pomorze Gdańskie i Dolny Śląsk* (ed. I. Eser a W. Stankowski), Warszawa, Wydawnictwo Neriton 2001, 495 s.

Paralelní verze: Borodziej, Włodzimierz; Lemberg, Hans (edd.): „Unsere Heimat ist uns ein fremdes Land geworden...“. Die Deutschen östlich von Oder und Neiße 1945–1950. Dokumente aus polnischen Archiven. 1. sv.: *Zentrale Behörden* (ed. W. Borodziej), *Województwo Allenstein* (ed. Claudia Craft), *Quellen zur Geschichte und Landeskunde Ostmitteleuropas*. IV/1), Marburg, Herder-Institut 2000, 728 s.

Dvě historické události, které dosud byly pojímány odděleně – dvě obrovské vlny nuceného přesunu obyvatelstva v Polsku v letech 1939 až 1950 – srovnává M. G. Esch.¹⁷⁹ První vlna, připravená Německem, vyhnala polské a židovské obyvatelstvo z centrálního polského území a přivedla sem německé obyvatelstvo. Druhá, připravená polskou stranou, mapuje příchod polského obyvatelstva z Ruskem okupovaného východního Polska a vysídlení německého obyvatelstva z polského území, vymezeného nově definovanými polskými hranicemi. Studie obsahuje dvě úrovně: plánování a provedení. Podle autora lze najít největší rozdíly v provedení plánů (německým cílem bylo vytvořit velké statky, zatímco polský plán zamýšlel vytvořit malé rodinné statky), kdy v německém případě plánovači (SS) byli zároveň vykonavateli, zatímco v polském případě bylo plánování a provedení odděleno.

Kniha P. Thera o polských a německých migrantech, která si získala velkou pozornost recenzentů, srovnává vyhnání a transfer německého obyvatelstva z Polska a migraci polského obyvatelstva ze Sovětského svazu (Ukrajiny a Běloruska).¹⁸⁰ Autorův hlavní zájem jsou sociologické a politické problémy integrace Poláků a Němců v Polské lidové republice, resp. v NDR. Ukazuje, jak dynamika pozemkové reformy a kolektivizace ovlivnila úspěch a neúspěch integrace. Stalinizace střední Evropy představuje v práci důležitý bod zlomu, protože polská a východoněmecká vláda zrušila instituce, které měly dohlížet na proces podpory a integrace vyhnanců. V DDR nebyl od počátku 50. let vůbec ponechán prostor pro problém vyhnanců. Naopak v Polsku identita východních Poláků zůstala velmi silná. Archivní práce autora je působivá a rozsáhlá, vychází z archivů NDR a Polska. P. Ther zrekonstruoval na úrovni vlád argumenty pro asimilaci a integraci, na lokální úrovni zachytil traumata izolace, odmítnutí, chudoby a násilí.

Svazek napsaný M. Gebhardtem a J. Küttnerem je založený na pamětech a obsahuje dvě zprávy autorů, kteří zažili pád německé východní fron-

¹⁷⁹ Esch, Michael G.: „Gesunde Verhältnisse“. Deutsche und polnische Bevölkerungspolitik in Ostmitteleuropa 1939–50 (Materialien und Studien zur Ostmitteleuropa-Forschung), Marburg, Herder – Institut 1998, 452 s.

Viz též Jonca, Karol (ed.): Wysziedlenia Niemców i osadnictwo ludności polskiej na obszarze Krzyżowa-Świdnica (Kreisau-Sweidnitz) w latach 1945–1948. Wybór dokumentów, Wrocław.

¹⁸⁰ Ther, Philipp: Deutsche und polnische Vertriebene. Gesellschaft und Vertriebenenpolitik in der SBZ/DDR und in Polen 1945–56 (Kritische Studien zur Geschichtswissenschaft, 127), Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht 1998, 382 s.

ty v roce 1945 a převzetí moci Sověty v Polsku.¹⁸¹ Gebhardt jako syn horníka prošel pracovními tábory v Horním Slezsku a poté pracoval jako novinář ve středním Německu, zatímco Küttner, který uměl polsky, pocházel z provincie Poznaň a vystupoval pod pseudonymem, pracoval v polské lesní radě. Svazek obsahuje základní literaturu k tématům útěk a vyhnání.

Nezdařenou integraci mazurského a ermlandského obyvatelstva, které se v důsledku druhé světové války ocitlo pod polskou správou, zpracovává disertační práce L. Belzyta.¹⁸² Práce analyzuje poměry v letech 1945–60: poválečnou praxi polské administrativy vůči těmto skupinám, způsob rozlišování polského obyvatelstva od německého, teror Rudé armády bez rozlišování národností, nedůvěru těchto skupin obyvatelstva k polské vládě, což vedlo k legálnímu nebo ilegálnímu vystěhování části obyvatelstva na západ. Od roku 1948 změnila polská vláda koncept, od ucházení se přešla k prostředkům síly: nucená kolektivizace, velká verifikace v roce 1949 (obyvatelé byli nuceni zvolit si polské občanství). Poslední část popisuje obšírně repolonizační prostředky (spolky, jazykové a vzdělanostní kurzy, atd.). Autor zastává tezi, že zkoumané skupiny optovaly pro Německo za války z důvodů materiálních, ne kulturních či etnických.

O původních v roce 1945 neodsunutých obyvatelích na polském území, „autochtonech“, pojednává kniha G. Strauchholda.¹⁸³ První část podává nárys koncepcí hranic a administrativy polského ilegálního hnutí, přičemž hlavní roli zde sehrál Polský západní svaz (Polnischer Westverband). Dále autor sleduje velmi problematické spolužití „autochtonů“ a nově příšlých Poláků, kteří považovali „autochtony“ za Němce. V dalších částech se studie soustřeďuje na repolonizační programy vlády, činnost komunistické strany, převzetí evangelických domů katolickou církví. To vše vedlo k velké nejistotě a proto „autochtoni“ podávali ve velkém žádosti o vycestování do Německa. Chybí zmínka o roli kolektivizace pro polský západ.

Život nových usedlíků v Königsbergu zpracoval E. Matthes, který spolu se svými spolupracovníky vedl v letech 1988–91 rozhovory s 320 novými

¹⁸¹ Gebhardt, Manfred; Küttner, Joachim: *Deutsche und Polen nach 1945. Gefangene und Fremde*, München, Oldenbourg 1997, 240 s.

¹⁸² Belzyt, Leszek: *Miedzy Polska a Niemcami. Weryfikacja narodowościowa i jej następstwa na Warmii, Mazurach i Powiślu w latach 1945–60*, Toruń, Adam Marszałek 1998, 226 s.

¹⁸³ Strauchhold, Grzegorz: *Autochtoni polscy, niemieccy, ... od nacjonalizmu do komunizmu (1945–49)*, Toruń, Adam Marszałek 2001, 259 s.

usedlíky o jejich přestěhování v roce 1945, o všedním dnu, výživě, zemědělství, rekonstrukci měst a průmyslu, společenském, náboženském a kulturním životě a o vztahu k Němcům.¹⁸⁴ Práce založená na metodě oral history je doplněna tabulkami a mapkami.

Osud polského obyvatelstva v Litevské sovětské republice mezi roky 1944 až 1990 dokumentuje A. Srebrakowski na základě polského a litevského archivní materiálu.¹⁸⁵ Autor sleduje sovětskou repatriaci Poláků z východního území (Kresy Wschodnie), mění se přístupy sovětského vedení k polské menšině, lituanizaci a sovětizaci. První část pojednává o politickém vývoji do obsazení Vilnius polskou armádou v roce 1944, druhá část se zabývá sovětskými deportacemi v poválečných letech a přechází do demografické analýzy poválečného vývoje. Další části popisují školství, kulturní zařízení, činnost polského obyvatelstva v komunistické straně, roli katolické církve. Studie je ovšem omezena pouze na polský pohled na danou problematiku.

Problematika **vyhnání a transferu** německy mluvícího obyvatelstva z **československého území** je zastoupena v relativně hojném počtu. Tématem se zabírají čeští a němečtí historikové, často ve vzájemné spolupráci.

Svazek připravený D. Brandesem, E. Ivaničkovou a J. Peškem vzešel ze zasedání Česko-německé a Slovensko-německé komise historiků v Bratislavě v roce 1997.¹⁸⁶ Jádrem tvoří příspěvky o ČSR. Prvních šest článků se zabývá událostmi let 1938–45, dalších pět poválečným nuceným vysídlením. Práce mapuje prvotní podněty odsunu, mění se plány a výslednou podobu. Zachyceny jsou nejen koncepce vytvořené odborníky a nositeli politické moci, ale i postoje různých skupin obyvatel a celkově vliv veřejného mínění na politické rozhodování. Pro ilustraci mezinárodního charakteru nucených migrací jsou zahrnuty studie o vysídlení Němců z Maďarska a Slezska a o odchodu Italů z Istrie. Součástí publikace je podrobný komentovaný rejstřík.

¹⁸⁴ Matthes, Eckhardt (ed.): Als Russe in Ostpreussen. Sowjetische Umsiedler über ihren Neubeginn in Königsberg/Kaliningrad nach 1945, Ostfildern, Edition teritium 1999, 504 s.

¹⁸⁵ Srebrakowski, Aleksander: Polacy w Litewskiej SRR 1944–89, Toruń, Adam Marszałek 2001, 392 s.

¹⁸⁶ Brandes, Detlef; Ivaničková, Edita; Pešek, Jiří (edd.): Erzwungene Trennung. Vertreibungen und Aussiedlungen in und aus der Tschechoslowakei 1938–1947 im Vergleich mit Polen, Ungarn und Jugoslawien (Veröffentlichungen der Deutsch-Tschechischen und Deutsch-Slowakischen Historikerkommission, Bd. 8), Essen, Klartext 1999, 336 s.

Kostru další knihy D. Brandese tvoří logicky strukturované a chronologicky seřazené prameny nasbírané během dlouholetého bádání v britských, českých, polských, ruských, amerických či jihoslovanských archívech.¹⁸⁷ Téma vyhnání a transferu Němců je podrobně zpracováno od prvních plánů až po první divoký odsun a jednání tří velmocí na konferenci v Postupimi. Předloženy jsou jasné důkazy toho, že britské rozhodnutí o nutnosti transferu německých menšin ze střední a jihovýchodní Evropy (z 6. 7. 1942) nebylo bezprostřední reakcí na teror po Heydrichově smrti, ale završením dlouhodobého vývoje britské koncepce poválečného „peace keeping“. Autor se detailněji zabývá také vztahem Edvarda Beneše a Wenzla Jaksche, měnícími se názory německých sociálních demokratů na koncepty poválečné ČSR a polskými snahami udržet alespoň části východních území meziválečného Polska. Integraci sudetoněmeckých sociálních demokratů do SPD se věnuje práce H.-W. Martina.¹⁸⁸

Problematiku nucené migrace slovenských Němců analyzuje D. Kováč, který ve své nové knize zpracovává šest dílčích témat: evakuaci slovenských Němců na konci druhé světové války, jejich úlohu v plánech československých a slovenských orgánů, přípravu odsunu, organizovaný odsun v roce 1946, „dodatečný“ odsun trvající do února 1948 a integraci slovenských Němců do nového prostředí.¹⁸⁹ Mimo jiné vysvětluje rozdíl mezi českými (sudetskými) a slovenskými (karpatskými) Němci.

Q. Kastner se jako jeden z mála přímo zabývá dosídlováním českého pohraničí.¹⁹⁰ Jedná se o dílčí výsledek práce k tématu formování obyvatelstva českého pohraničí od května 1945. Základem studie je analýza archivních materiálů ze Státního okresního archivu v Litoměřicích, doplněná

¹⁸⁷ Brandes, Detlef: *Der Weg zur Vertreibung 1938–1945. Pläne und Entscheidungen zum ‚Transfer‘ der Deutschen aus der Tschechoslowakei und aus Polen*, München, Oldenbourg 2001, 503 s. (Brandes, Detlef: *Cesta k vyhnání 1938–1945. Plány a rozhodnutí o „transferu“ Němců z Československa a z Polska*, Praha, Prostor 2002, 504 s.)

Tematikou odsunu se zabývají také Plaschka, Richard G.; Haselsteiner, Horst; Suppan, Arnold; Drabek, Anna M. (edd.): *Nationale Frage und Vertreibung in der Tschechoslowakei und Ungarn 1938–1948*, Wien, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften 1997, XXVI + 205 s.

¹⁸⁸ Martin, Hans-Werner: „...nicht spurlos aus der Geschichte verschwinden“. Wenzel Jaksch und die Integration der sudetendeutschen Sozialdemokraten in die SPD nach dem II. Weltkrieg (1945–1949), Frankfurt am Main, Peter Lang 1996, XI + 325 s.

¹⁸⁹ Kováč, Dušan: *Vyhnanie Nemcov zo Slovenska (1944–1953)*. Studijní materiály Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR, Praha, ÚSD AV ČR 2001, 86 s.

¹⁹⁰ Kastner, Quido: *Osidlování českého pohraničí od května 1945* (Edice Working Papers, č. 12), Praha, Sociologický ústav 1996, 68 s. + 81 s. příloh.

kvalitativní sociologickou sondou v oblasti Ústecka a Lovosicka. V rámci historického vývoje sledovaného regionu jsou popsány vlny německého odsunu a proces českého dosídlování. Příloha obsahuje mapy a ukázky z dobového tisku.

Důraz na **integraci vyhnanců a uprchlíků v německých okupačních zónách** je kladen v následujících studiích:

T. Grosser a S. Schraut vydali sborník, ukazující na jednotlivých příkladech psychické problémy uprchlíků při pokusu o integraci do nového německého prostředí, dále vliv okupačních velmocí na osud uprchlíků (narozdíl od transportu ponechávaly integraci na německých úřadech), situaci na trhu s byty a konečně se sborník věnuje i uprchlíkům z východní zóny Německa (biografie Rudi Dutschkeho).¹⁹¹ Na příkladech Hesenska, vybraných oblastí v Severním Porýní-Vestfálsku a v severním Bádensku jsou ukázána modelová řešení, jak bylo možno dosáhnout zrovnoprávnění uprchlíků jako občanů. Poslední část se ne zcela úspěšně zaměřuje na vliv uprchlíků na poválečnou kulturu.

Na příkladu města Brémy ukazuje modelová studie U. Weithera cestu k poválečné integraci uprchlíků z východních německých území.¹⁹² Práce se zabývá hospodářskou, sociální situací uprchlíků, uprchlickými organizacemi, reakcemi ze společenské, církevní a politické oblasti. Studie doplňuje dřívější práci o integraci uprchlíků v Bremerhavenu z roku 1992.

Kolekce 23 esejů – vydaných D. Hoffmannem, M. Kraussovou a M. Schwartzem – vznikla v roce 1997 na konferenci pořádané mnichovským Institut für Zeitgeschichte.¹⁹³ Vedle historického přístupu k otázce poválečných uprchlíků a vyhnanců v Německu, zde lze najít sociologický přístup (dokázání vlivu konceptů nacionálních socialistů na rané sociologické studie k tématu integrace). Další eseje se zabývají vlivem gender faktorů, generačních rozdílů, psychologickým dědictvím ovlivňujícím integraci do německé společnosti, analyzují rozdílnou slovní zásobu, odlišný styl oblékání, vaření, atd.

¹⁹¹ Schraut, Sylvia; Grosser, Thomas (edd.): Die Flüchtlingsfrage in der deutschen Nachkriegsgesellschaft (Mannheimer historische Forschungen), Mannheim, Palatium Verlag im J&J Verlag 1996, 423 s.

¹⁹² Weither, Uwe: Flüchtlingssituation und Flüchtlingspolitik. Untersuchungen zur Eingliederung der Flüchtlinge in Bremen (1945–61), Bremen, Staatsarchiv Bremen 1998, 271 s.

¹⁹³ Hoffmann, Dierk; Krauss, Marita; Schwartz, Michael (edd.): Vertriebene in Deutschland. Interdisziplinäre Ergebnisse und Forschungsperspektiven (Schriftenreihe der Vierteljahreshefte für Zeitgeschichte, Sondernummer), München, Oldenbourg 2000, 475 s.

Poválečnou kariéru čelných představitelů nacistické akademické nadace Reinharda Heydricha v SRN, NDR a Rakousku sleduje A. Wiedemann.¹⁹⁴ V jeho práci o koncepci, založení, činnosti a plánech pražské Reinhard-Heydrich-Stiftung je pro sledované období zajímavé nové pojetí úlohy slovenského obyvatelstva v nacistické říši jakožto reakce na německé válečné neúspěchy.

Poznatky o integraci uprchlíků a vyhnanců do sovětské okupační zóny, respektive NDR doplňuje kniha 15 příspěvků vydaná D. Hoffmannem a M. Schwartzem.¹⁹⁵ Autoři se věnují jak detailním východoněmeckým problémům, tak srovnání se západními zónami. Sborník je rozdělen do pěti tematických celků: 1. badatelské poznatky o integraci vyhnanců v SRN, 2. integrační politika v sovětské okupační zóně/NDR, 3. integrační politika a hospodářství, 4. sociální problémy integrace, 5. vyhnání a integrace jako životní zkušenost.

Integraci přibližně jednoho milionu mladých uprchlíků (tj. ve věku 15 až 24 let) ze sovětské okupační zóny, popřípadě NDR, do západoněmecké společnosti vykresluje disertační práce F. Hoffmanna.¹⁹⁶ Autor vychází z tehdejších sociologických výzkumů a materiálů západoněmeckých politických institucí a kromě spolkové úrovně se podrobněji věnuje Severnímu Porýní-Vestfálsku, Bádensku-Württembersku a Západnímu Berlínu.

S. Donthovi se podařilo napsat práci k specifickému tématu odsunutých a uprchlíků v Sasku.¹⁹⁷ Studie vedle různých pramenů včetně ruských obsahuje i krátké, ale přehledné zařazení do celkových událostí. Poukazuje na bezradnost, ale i na úsilí jak německých, tak sovětských úřadů vyřešit otázku utečenců.

M. Wille se svými kolegy vydal sborník deseti příspěvků, který poskytuje průřez historií bádání o integraci vyhnanců a uprchlíků v bývalé sovět-

¹⁹⁴ Wiedemann, Andreas: Die Reinhard-Heydrich-Stiftung in Prag (1942–1945), Dresden, Hannah-Arendt-Institut 2000, 126 s.

¹⁹⁵ Hoffmann, Dierk; Schwartz, Michael (edd.): Geglückte Integration? Spezifika und Vergleichbarkeiten der Vertriebenen-Eingliederung in der SBZ/DDR, München, Oldenbourg 1999, 398 s.

¹⁹⁶ Hoffmann, Frank: Junge Zuwanderer in Westdeutschland. Struktur, Aufnahme und Integration junger Flüchtlinge aus der SBZ und der DDR in Westdeutschland (1945–1961), Frankfurt am M./Bern/New York, Lang 1999, 791 s.

¹⁹⁷ Donth, Stefan: Vertriebene und Flüchtlinge in Sachsen (1945–52). Die Politik der Sowjetischen Militäradministration und der SED (Geschichte und Politik in Sachsen, Bd. 15), Köln, Böhlau 2000, 470 s.

ské okupační zóně.¹⁹⁸ Publikace seznamuje s postojem odsunutých k pozemkové reformě, s poměry ve městech (př. Rostock), v Braniborsku a Meklenbursku-Předním Pomoránsku.

Migrační politika Velké Británie v období let 1945 až 1960 je popsána v monografii K. Paulové.¹⁹⁹ Autorka zastává tezi, že se Británie v letech 1945–62 snažila z ekonomických a demografických důvodů importovat bělochy, ale zároveň nepustit do Británie lidi černé pleti či pocházející z Asie. Kapitoly se věnují otázkám displaced persons, irským přistěhovalcům a přistěhovalcům z Commonwealthu. Detailně jsou popsány různé vládní prostředky ovlivňování migrace, především British Nationality Act z roku 1945. Autorka vychází ze studia archivu v Public Record Office v Kew. Nedostatky její knihy spočívají v koncentraci na vládní dokumenty, chybí odezva tisku a veřejnosti na britské metody, monografie není příliš čtivá.

4. Rakousko

Přestože Rakousko bylo po druhé světové válce místem, kde se stejně jako v Německu rozhodovalo o poměru sil mezi komunistickým a nekomunistickým světem, současná historiografie se jím zabývá spíše okrajově. Je-li toto téma zpracováváno, pak především ve vztahu k okupačním mocnostem, jež si uvědomovaly význam Rakouska v počínajícím konfliktu mezi Západem a Východem, nebo je rakouská problematika sledována z hlediska regionálního.

Poválečnému osudu Rakouska a jeho **úloze v první fázi studené války** do r. 1955 se věnuje vídeňský historik Günter Bischof.²⁰⁰ Zachycuje diskusi o povaze „anšlusu“ (zda se jednalo o anexi, či o okupaci) a ve vztahu k poválečnému vývoji Rakouska konstatuje, že jej neurčovaly aktivity rakous-

¹⁹⁸ Wille, Manfred; Hoffmann, Johannes; Meinecke, Wolfgang (edd.): Sie hatten alles verloren. Flüchtlinge und Vertriebene in der sowjetischen Besatzungszone Deutschlands (Studien der Forschungsstelle Ostmitteleuropa an der Universität Dortmund, Bd. 13), Wiesbaden, Harassowitz 1993, 199 s.

¹⁹⁹ Paul, Kathleen: *Whitewashing Britain. Race and Citizenship in the Postwar Era*, Cornell University Press 1997, XVII + 253 s.

²⁰⁰ Bischof, Günter: *Austria in the First Cold War. 1945–1955. The Leverage of the Weak*, New York, St. Martin's 1999, XVII + 237 s.

kých politiků, nýbrž zájmy západních velmocí (například na hospodářské obnově) a Sovětského svazu (kupříkladu na neutralitě).

Erwin Schmidl, odborník na bezpečnostní politiku rakouského Spolkového ministerstva obrany, vydal sborník s osmi příspěvky k rakouským dějinám v rané studené válce.²⁰¹ Z perspektivy bezpečnostní problematiky se zabývá americkou okupační politikou a její rivalitou se sovětskou, popisuje organizační strukturu americké tajné služby v Rakousku a proměnu jejích úkolů, když pátrání po nacistických funkcionářích a zločincích ustoupilo protisovětským aktivitám. Na základě ruských dokumentů líčí sborník osud Rakušanů, které sovětské okupační orgány nechaly zatknout a soudit pro podezření ze špionáže ve prospěch Američanů. Je tu představena i dosud málo známá činnost jugoslávských, židovských a ukrajinských partyzánů v Rakousku.

Související problematiku – tajné vyzbrojování v západních okupačních zónách Rakouska – mapuje ve své práci Christian Stifter.²⁰² Popisuje první (bezprostředně poválečné) pokusy Rennerovy administrativy, seznamuje s postoji jednotlivých západních vlád, líčí americké plány na vytvoření jádra budoucí rakouské armády, ustavené za pomoci CIA, a jejich realizaci v roce 1950. Stifter přichází s tezí, že rakouské úřední kruhy legitimovaly znovuvyzbrojení Rakouska zveličováním hrozby komunistického puče, což se shodovalo s úmyslem Spojených států zahrnout Rakousko do Severoatlantické aliance. Faktickým nedostatkem této knihy je skutečnost, že nebyla pro současné druhé vydání aktualizovaná, a opomenula tak především americké materiály, zveřejněné po roce 1990.

Jasnější představu o vztahu jednotlivých okupačních mocností k Rakousku si lze utvořit ze dvou následujících knih. Historička Alice Hills, jež klade důraz na britskou politiku, se ve své práci věnuje dvěma tématům: spojeneckým plánům na poválečnou okupaci Rakouska a jejímu průběhu v prvních osmi měsících po německé kapitulaci.²⁰³ Autorka nepovažuje postup Velké Británie za dobře připravený. Poukazuje na nedostatek informací o aktuálním stavu v Rakousku, na vzájemnou nevraživost mezi různými americkými a britskými organizacemi působícími na nižší než

²⁰¹ Schmidl, Erwin (ed.): Österreich im frühen Kalten Krieg (1945–1958). Spione, Partisanen, Kriegspläne, Wien 2000, 256 s.

²⁰² Stifter, Christian: Die Wiederaufrüstung Österreichs. Die geheime Remilitarisierung der westlichen Besatzungszonen 1945–1955, Innsbruck, Studien 1997, 262 s.

²⁰³ Hills, Alice: Britain and the Occupation of Austria. 1943–45, New York, Palgrave 2000, IX + 222 s.

vládní úrovni a na malou pozornost, již Británie věnovala rakouskému státu.

Pohled na politiku Spojených států nabízí rozsáhlá monografie o americké vojenské správě v Horních Rakousích od Kurta Twerasera, specialisty na politické dějiny tohoto regionu v období od pozdní habsburské éry až po studenou válku.²⁰⁴ Tweraser zkoumal dokumenty jak z hornorakouských archivů, tak z Národního archivu USA. V prvním svazku představuje model historie regionální administrace, v druhém se zaměřuje na ekonomická a kulturní témata. Autor se věnuje otázce bezpečnosti, kriminalitě, problému bezprizorních osob (tzv. DPů), soudním procesům a denacifikaci. Popisuje také tehdejší neonacistickou a komunistickou agitaci i rakouský antisemitismus. Podává obraz pragmatických, politicky konzervativních představitelů americké správy a jejich nejistoty, vyplývající z odlišného kulturního prostředí. Výsledkem byla podle Twerasera kontinuita josefínského legalismu a malý vliv amerického politického systému na utváření poválečné situace.

Na hospodářsky zaměřené téma, problematice mezinárodních vztahů nicméně velmi blízké, se zaměřuje dvoudílný sborník, zaštitěný jmény tří předních rakouských historiků: G. Bischof, A. Pelinka a D. Stiefel. Ten zveřejňuje referáty přednesené v květnu 1995 na konferenci pořádané při příležitosti padesátého výročí Marshallova plánu.²⁰⁵ První část je věnována politicko-historickým otázkám: vlivu Marshallova plánu na utváření rakouské identity, prozápadní propagandě, aktivitám CIA a významu antikomunismu pro realizaci Marshallova plánu. Druhá část se zabývá hospodářstvím a především se snaží zaplnit mezeru, která dosud existuje v bádání o amerikanizaci rakouské národní ekonomiky. Sborník dále obsahuje studie o vybraných odvětvích hospodářství (o těžkém průmyslu, energetických zdrojích a dalších) a nabízí srovnání výdajů v rámci Marshallova plánu a nákladů na rozšíření EU směrem na východ. Součástí knihy je padesátistránkový přehled odborné literatury.

Americká politika vůči Rakousku je předmětem zájmu také při **regionálních výzkumech**, jak dokládá sborník tvořený jedenácti příspěvky pojed-

²⁰⁴ Tweraser, Kurt: *US-Militärregierung Oberösterreich, Band I: Sicherheitspolitische Aspekte der amerikanischen Besatzung in Oberrösterreich-Süd 1945–50*, Linz, Oberösterreichisches Landesarchiv 1995, 447 s.

²⁰⁵ Bischof, Günter; Pelinka, Anton; Stiefel, Dieter (edd.): *The Marshall Plan in Austria (Contemporary Austrian Studies, Bd. 8)*, New Brunswick/London, Transaction Publishers 2000, 588 s.

návající o rekonstrukci Lince a denacifikaci jeho obyvatel po druhé světové válce.²⁰⁶ Kniha obsahuje studie o dvou největších politických stranách SPÖ a ÖVP a analýzu denacifikace městské správy, dále mapuje osudy místních nacistických vůdců a na příkladu listu Oberösterreichische Nachrichten zkoumá mediální politiku americké okupační správy. Publikace se zabývá rakouskou mládeží, nabízí krátké pojednání o Romech a věnuje se obnovení zdravotního pojištění a znovuzřízení Komory pro dělníky a zaměstnance (Kamer für Arbeiter und Angestellte). Důležitý pramen informací představovaly pro autory dobové záznamy americké armády. Záslužný je komparativní přístup v otázce denacifikace, který porovnal průběh denacifikace v Linci, spravovaném americkými úřady, se sovětskou denacifikací ve městě Urfahr.

Odlišný zdroj informací o lokálním prožívání poválečných událostí využila studie Wilhelma Romadera.²⁰⁷ Ta zachycuje vzpomínky pamětníků na rok 1945 v oblasti soudního okresu Weitra (Vitorazsko), doplněné dobovými dokumenty a fotografiemi. Podobné sondy se nabízejí též do oblasti Podyjí²⁰⁸ a okresu Horn²⁰⁹.

5. Západní Evropa

5.1 Francie

Historikové věnující se Francii se soustřeďují především na klasická témata, tj. postavení poválečné Francie v mezinárodním systému a na vývoj politických stran. Převládají monografické práce. Několik knih je rovněž zaměřeno na sociální dějiny, např. na postavení žen. Regionální studie jsou na rozdíl od prací k Německu zastoupeny méně.

Monografie W. I. Hitchcocka analyzuje francouzskou snahu o poválečný návrat mezi velmoci jak na poli diplomatickém, tak hospodářském mezi

²⁰⁶ Mayrhofer, Fritz; Schuster, Walter (edd.): *Entnazifizierung und Wiederaufbau in Linz* (Historisches Jahrbuch der Stadt Linz, 1995), Linz, Archiv der Stadt Linz 1996, 526 s.

²⁰⁷ Romader, Wilhelm: *Das Jahr 1945 in Weitra und Umgebung. Ereignisse – Erlebnisse – Schicksale* (Schriftenreihe des Waldviertler Heimatbundes, Bd. 39), Krems/Horn, Waldviertler Heimatbund 1996, 224 s.

²⁰⁸ Schadauer, Christoph: *Das Jahr 1945 im politischen Bezirk Weidhofen an der Thaya*, Krems/Horn, Waldviertler Heimatbund 1992, 320 s.

²⁰⁹ Mayr, Maria: *Das Jahr 1945 im Bezirk Horn*, Krems/Horn, Waldviertler Heimatbund 1994, 176 s.

lety 1944–54.²¹⁰ Zabývá se třemi základními problémy: vznikem bipolárního systému, rekonstrukcí západní Evropy, nadnárodní integrací. Hitchcock zastává tezi, že byla podceněna role Francie v těchto třech oblastech. USA byly nuceny častěji než je dosud známo přihlížet k francouzské pozici v oblasti bezpečnosti. Základním pramenem jsou materiály z archivu francouzského ministerstva zahraničí.

Vnitropolitickým vývojem Francie se zabývá sborník příspěvků z kolokvia, pořádaného Nadací Charlese de Gaulla v říjnu 1994.²¹¹ Stručně zachycuje i proběhnuvší diskuze. Pod názvem „Obnovení republikánské zákonitosti v roce 1944“ se skrývá období přechodu od vichystického režimu ke svobodnému francouzskému státu, které je zachyceno jak z hlediska právního, tak historicko-politického a historicko-sociálního. Recenzent (Jean-Marie Guillon) vytýká některým autorům neznalost nové literatury nebo opakování již známých zjištění, rovněž má značné výhrady k nelogickému řazení jednotlivých příspěvků a k typografické úpravě. Kvalitní závěr knihy pochází z pera René Rémonda.

O roli francouzské komunistické strany (PCF) v poválečném období informuje studie R. Sackera.²¹² Autor na několika příkladech sleduje postoj PCF a její stažení do defenzivy. Zaprvé analyzuje reakce PCF na vznik lidových demokracií v letech 1944–46 ve východní Evropě (mimo jiné se zabývá kritériem, do jaké míry byla PCF závislá na SSSR). Zadruhé mapuje vnitrostranické reakce na boj proti titoismu. Těžiště práce spočívá v reakcích na destalinizační proces KSSS a na povstání v Polsku a Maďarsku. Nevýhodu práce lze spatřovat v tom, že Sacker vychází z tisku a pamětí, protože stranické komunistické archivy byly autorovi nepřístupné. Chybí tudíž výklad vnitřního rozhodování a konkrétních případů nátlaku či vlivu především ze strany Moskvy.

Vztah mezi vládnoucí komunistickou stranou a sociálním hnutím ve Francii v letech 1947–1948 zkoumá R. Mencherini.²¹³ Autor se věnuje nejen podrobné analýze hlavního tématu, ale i dalším třem souvisejícím okru-

²¹⁰ Hitchcock, William I.: *France Restored. Cold War Diplomacy and the Quest for Leadership in Europe 1944–1954*, Chapel Hill, University of North Carolina Press 1998, XII + 291 s.

²¹¹ *La rétablissement de la légalité républicaine – 1944*, Bruxelles, Fondation Charles de Gaulle 1996, 905 s.

²¹² Sacker, Richard: *A Radiant Future. The French Communist Party and Eastern Europe 1944–56*, Bern, Peter Lang 1999, 344 s.

²¹³ Mencherini, Robert: *Guerre froide, grèves rouges. Parti communiste, stalinisme et luttes sociales en France. Les grèves „insurrectionnelles“ de 1947–1948*, Paris, Syllepse 1998, 308 s.

hům: sociálnímu napětí a vládní krizi v květnu 1947, PCF a mezinárodní krizi v květnu až listopadu 1947 a vlně stávek na konci roku 1947. Zkoumáním těchto tematických oblastí se Mencherini snaží zjistit, zda PCF opravdu usilovala buřičskými stávkami o převzetí moci, jak velký vliv měla PCF na francouzské sociální a odborářské hnutí a jestli si vůči vedení KSSS zachovala jistou míru autonomie. Tyto otázky Mencherini sledoval na příkladu tří francouzských regionů – Les Bouches-du-Rhone, la Loire a le Nord. Analýza soudobého stranického a odborářského tisku a materiálů z regionálních archivů je doplněna o studium protokolů Ústředního výboru PCF a dokumentů dělnického odborového svazu.

Britský historik R. Vinen přináší mnoho nových informací o pravicových politických stranách.²¹⁴ Kritériem pro zařazení strany napravo se Vinenovi stal její postoj k vyrovnání s minulostí, postoj ke komunismu a postoj k státnímu dirigismu. Autor pojednává o národní opozici, PRL, MRP, RPF, RGR, Independent. Mimoto se věnuje podnikatelským svazům, jejich subsidiím, místním hodnostářům a správě, kteří doplňují pravicový tábor. Práce vychází z národních archivů a z málo známých memoárů. Příspěvky k založení RPF obsahuje sborník vydaný nadací Pariser Fondation Charles de Gaulle u příležitosti 50. výročí založení RPF.²¹⁵ Sborník se soustřeďuje na politické a všeobecné pozadí velikonočního pondělí 1947, kdy de Gaulle oznámil založení RPF. Dále sleduje předchůdce RPF v době meziválečné.

Sociálními dějinami rekonstrukce ve Francii v letech 1944–1945 se zabývá anglicky píšící specialista M. Koreman. Téma bylo původně průkopnickou prací Institutu du temps présent v Paříži. Rekonstrukce je ukázána na příkladě tří měst (Saint-Flour, Moutiers, Rambervilliers Lorraine), která prošla různými druhy válečných bojů a osvobozením.²¹⁶

Krátká informativní kniha H. Diamond o postavení francouzské ženy v letech 1939–48 popisuje a zachycuje v první části na základě metody oral history a částečně archivních materiálů (Toulouse, Finistère, Paris) životní zkušenosti žen za války a okupace: způsob přežití, získávání potravin, topi-

²¹⁴ Vinen, Richard: *Bourgeois Politics in France 1945–51*, Cambridge, Cambridge University Press 1995, XIII + 300 s.

²¹⁵ *La genèse du RPF. Table ronde organisée par la Pariser Fondation Charles de Gaulle. 3 avril 1997* (Cahier de la Fondation Charles de Gaulle, 4), Paris, Fondation Charles de Gaulle 1997, 254 s.

²¹⁶ Koreman, Megan: *The Expectation of Justice. France 1944–1946*, Duke University Press 1999, XX + 340 s.

va, atd.²¹⁷ Druhá část knihy se zabývá rozbořem postavení žen po válce. Pro většinu žen zůstal život tvrdý. Kniha obsahuje nový materiál, ale málo překvapující. Ignoruje poznatky, které byly analyzovány v nedávných studiích (např. náboženství).

Habilitační práce L. Capdevily, obhájená na Université de Rennes II, se zabývá názory a pocity obyvatel Bretaně na sklonku druhé světové války.²¹⁸ Do studie je zahrnuta celá oblast Bretaně i s připomínkou případných politicky, kulturně, sociálně či mentálně odlišných částí tohoto teritoria. Není opomínuta ani specifická tohoto regionu ve vztahu k ostatní Francii – jak z hlediska tradičního, tak z pohledu jeho úlohy v závěrečných měsících války. Text doplňují ilustrace a kartografická příloha.

Dodnes aktuální a opomíjenou problematiku odstraňování min zpracovává D. Voldman na příkladu poválečné Francie.²¹⁹ Shrnuje dějiny vývoje min, popisuje systematické podminování vojensky důležitých oblastí za druhé světové války. Dále se zabývá institucemi, které byly zřízeny k odminování, a rolí německých válečných zajatců při zneškodňování min. Nebezpečnost této práce je popsána na příkladu Alsaska.

5.2 Velká Británie

V případě dějin Velké Británie je jednoznačně kladen důraz na zahraniční vztahy především ke Spojencům (roli Churchilla a plány labouristické vlády) a na poválečnou politiku labouristické vlády. Prostor je poskytnut i politickým stranám.

Jako úvod do britské poválečné problematiky může posloužit dobře napsaná práce P. Doreye, která je určena především pro studenty zabývající se poválečnou britskou politikou (1945 až 90. léta).²²⁰ Z pohledu politologa se Dorey zabývá různými tématy (zahraničním i vnitropolitickým vývojem).

Postava W. Churchilla stále ještě vyvolává silné emoce. D. Carlton sleduje vývoj vztahu Churchilla k Sovětskému svazu od 20. let až po konec 50 let.²²¹ J. Charmley zastává tezi, že Churchill učinil Británii závislou na

²¹⁷ Diamond, Hanna: *Women and the Second World War in France 1939–48. Choices and Constraints*, Longmann 1999, XIV + 231 s.

²¹⁸ Capdevila, Luc: *Les Bretons au lendemain de l'Occupation. Imaginaire et comportement d'une sortie de guerre. 1944–1945*, Rennes, Presses universitaires de Rennes, 1999, 449 s.

²¹⁹ Voldman, Daniele: *Le déminage de la France après 1945*, Paris, Odil Jakob 1998, 184 s.

²²⁰ Dorey, Peter: *British Politics since 1945*, Blackwell 1995, XX + 378 s.

²²¹ Carlton, David: *Churchill and the Soviet Union*, Manchester University Press 1999, 256 s.

machiavelistických Spojených státech.²²² Jedno z hlavních témat tvoří teze, že Spojené státy chtěly mít neimperální, poddajnou Británii jako součást evropské federace. Čtivě jsou zpracovány primární a sekundární prameny. M. Curtis klade hlavní důraz na politiku Británie k Třetímu světu. Skutečnou hrozbu anglo-americkým zájmům spatřuje v národních hnutích nezávislosti, ne v SSSR.²²³

Ústřední teze knihy S. Greenwooda o poválečných anglicko-francouzských vztazích zní: během druhé světové války a po ní přikládala Británie značný význam vztahům s Francií jako formě diplomatického zabezpečení pro případ, že by se rozpadla velká trojka.²²⁴ Pod vlivem vývoje událostí (berlínská blokáda, měnová reforma) však Bevin dospěl k závěru, že není jiné alternativy než USA. Německo zároveň začalo nahrazovat Francii v Bevinově evropské politice. Jedná se o velmi dobře napsanou knihu.

Poválečnou politikou labouristické vlády se zabývají ve své knize S. Fielding, P. Thompson a N. Tiratsoo.²²⁵ Vycházejí z teze, že labouristická vláda v letech 1945–51 chtěla z Británie učinit socialistický stát. Ovšem bezprostřední tlak poválečné rekonstrukce to znemožnil. Kniha je založena na detailní práci s prameny labouristické a konzervativní strany, na rozboru novin, časopisů a především na výzkumech veřejného mínění pocházejících mimo jiné z Mass-Observation Surveys.

Problematice labouristické hospodářské politiky jsou věnovány dvě studie. M. Chick analyzuje v historicko-ekonomické studii labouristické hospodářské plánování.²²⁶ První část knihy je věnována kontrolním mechanismům státu (zejména znárodnění a kontrole investic). V druhé části jsou popsány zkušenosti s plánováním a státní kontrolou. Autor nepovažuje plánování a znárodnění za odpovídající alternativu ke svobodnému trhu, zároveň však konstatuje, že nízká produktivita výroby se v Británii nezlepšila ani po roce 1951, kdy byl plánovací systém zrušen. Práce vychází z materiálů vládních archivů. Další studie shrnuje práci J. Tomlinsona o hos-

²²² Charmley, John: Churchill's Grand Alliance. The Anglo-American Special Relationship. 1940–57, Hodder and Stoughton 1995, XV + 427 s.

²²³ Curtis, Mark: The ambiguities of Power. British Policy since 1945, Zed 1995, VI + 250 s.

²²⁴ Greenwood, Sean: The alternative Alliance. Anglo-French Relations before the Dominancy of NATO 1944–48, Minerva 1996, XI + 325 s.

²²⁵ Fielding, Steven; Thomson, Peter; Tiratsoo, Nick: „England, Arise!“ The Labour Party and Popular Politics in 1940's Britain, Manchester University Press 1995, X + 237 s.

²²⁶ Chick, Martin: Industrial Policy in Britain, 1945–1951. Economic Planning, Nationalisation, and the Labour Government, New York, Cambridge University Press 1998, XVI + 221 s.

podářské politice labouristických vlád premiéra Attleeho.²²⁷ Kromě konkrétních opatření jsou sledovány názory, s nimiž se setkávala, jejich význam pro domácí ekonomiku a vliv, jakým působila na pozici vlády. Labouristická ekonomická politika je zmapována z mnoha hledisek: z hlediska mezinárodní hospodářské strategie, modernizace průmyslu, znárodnění a centrálního plánování, keynesiánské myšlenky, ekonomiky státu blahobytu, finančního systému, politiky zaměstnanosti a otázky výkonnosti. Kniha J. Phillipse prozkoumává vztah mezi „trade unions“ a Attleovou labouristickou vládou v době obnovy britské poválečné ekonomiky, výstavby britského státu blahobytu a čelení komunismu.²²⁸ Autor tvrdí, že Attleeho vlády byly značně úspěšné a efektivní při sjednocování kabinetu, parlamentní labouristické strany a hnutí trade union. Jediný nedostatek této práce spočívá v úzkém záběru pozornosti věnované odborům. Studie S. Brooka, uvádějící do problematiky poválečné labouristické strany, je určena především pro studenty.²²⁹ Práce je podložena četnými parlamentními zprávami, novinami, časopisy a paměťmi. Je rozdělena do pěti kapitol: vnitřní reformy a stranická politická kontroverze; zahraniční politika; koloniální politika; třída, společnost a kultura; zhodnocení. Jako její protějšek vyšel dlouho očekávaný, výborně napsaný svazek J. Ramsdena o historii konzervativní strany v letech 1940–57.²³⁰ Je to studie o roli Churchilla a Edena ve straně, o její struktuře. Autor podává analýzu vysoké politiky konzervativců, která je propojena s rozбором jejich úspěchů na úrovni volebních okrsků.

Prolínání náboženství a politiky v Británii v letech 1942–55 ukazuje D. Kirby na kariéře arcibiskupa z Yorku Cyrila F. Garbetta.²³¹ Garbett (navržený Churchillem) nevyvažoval pouze radikálního arcibiskupa canterberského, ale také aktivně podporoval britské válečné snažení (např. návštěvou v SSSR, kdy dosvědčil, že zde panuje svoboda vyznání). Po válce

²²⁷ Tomlinson, Jim: *Democratic Socialism and Economic Policy. The Attlee Years. 1945–1951*, New York, Cambridge University Press 1997, XIV + 331 s.

²²⁸ Phillips, Jim: *The Great Alliance. Economic Recovery and the Problems of Power 1945–51*, Pluto Press 1996, X + 158 s.

²²⁹ Brooke, Stephen: *Reform and Reconstruction. Britain after the War. 1945–51*, Manchester University Press 1995, XI + 150 s.

²³⁰ Ramsden, John: *The Age of Churchill and Eden. 1940–57*, Longmann 1995, X + 350 s.

²³¹ Kirby, Dianne: *Church, State and Propaganda. The Archbishop of York and International Relations. A Political Study of Cyril Forster Garbett 1942–55*, Hull, University of Hull Press, 1999, 303 s.

Garbett těžil ze svých kontaktů s ministerstvem zahraničních věcí, vyjadřoval se k zahraničním záležitostem, podporoval na veřejnosti anglo-americký postoj ve studené válce, stejně jako antikomunistický konsensus a jaderné vyzbrojení. Autorka využila archivy v Británii a USA.

5.3 Itálie

K dějinám Itálie lze najít ve sledovaných periodikách pouze dvě práce. V obou případech se jedná o regionální studie. Práce R. Steinigera popisuje vývoj v Jižním Tyrolsku mezi roky 1947–69.²³² Autor vychází z pečlivého bádání ve státních archivech i v soukromých zdrojích. Jedná se patrně o největší a nejdetailnější odbornou práci k tomuto tématu. Jsou tu sledována témata jako požadavek autonomie a práva na sebeurčení, atentáty, mučení, OSN, atd. Boji za sicilskou nezávislost se věnuje M. S. Finkelstein.²³³

6. USA

Historikové, zabývající se dějinami USA, se překvapivě soustřeďují buďto na Spojené státy ve druhé světové válce či na Spojené státy ve studené válce. Období mezi lety 1945 až 1948 je – s výjimkou amerických plánů na obnovu Německa – věnována pramalá pozornost.

Zahraniční vztahy USA jsou zkoumány na příkladu americko-kanadských vztahů. L. R. Aronsen sleduje ve čtyřech kapitolách vyjednávání obchodních smluv mezi Ottawou a Washingtonem, plánování kontinentální průmyslové mobilizace a produkce, spory o řeku Sv. Vavřince.²³⁴ Americká vláda často používala k prosazení smluv s Kanadou argument národní bezpečnosti, když Kongres byl vůči nim skeptický. Přínosné jsou autorovy informace o průmyslové mobilizaci za korejské války. Studie ukazuje, že úspěšné lobbování Ottawy s cílem vyhovět USA v potřebách národní bezpečnosti se stalo klíčovým elementem poválečné kanadské prosperity. Autor použil archivy (např. netradiční United States Munitions Board, National Security Resources Board) a soukromé manuskripty.

²³² Steiniger, Rolf: Südtirol zwischen Diplomatie und Terror (1947–69), 3 sv. (Veröffentlichung des Südtiroler Landesarchivs), Bozen, Athesia-Verlag 1999, 888 s., 780 s., 872 s.

²³³ Finkelstein, Monte S.: Separatism, the Allies, and the Mafia. The Struggle for Sicilian Independence. 1943–1948, Cranbury, Lenigh University Press 1998, 289 s.

²³⁴ Aronsen, Lawrence R.: American National Security and Economic Relations with Canada, 1945–54, Westport, Praeger 1997, XXII + 212 s.

S. Shafir se zaměřil na vztah amerických židů k Německu (výhradně Spolkové republiky).²³⁵ Na německé straně se autor soustřeďuje na kancléře a politické strany, na straně americké se zabývá především American Jewish Committee a Anti-Defamation League. Hlavní linii tvoří pragmatismus a prozřetelnost vůdců na obou stranách a jejich porozumění pro to, že se obě strany navzájem potřebují. Jedná se o dobře zdokumentovanou studii.

Pomoc Spojených států Německu je analyzována v podrobné studii K.-L. Sommera.²³⁶ Humanitární pomoc nejen pomohla k překonání bídy v rozbombardovaném Německu, ale významně přispěla i k upevnění americko-německých vztahů. Práce je založena na důkladném studiu amerických a německých pramenů. Pozornost je zaměřena na činnost organizací CRALOG (Council of Relief Agencies Licensed for Operation in Germany) a CARE (Cooperative for American Remittance in Europe). Autor popsal jejich vznik a politické úmysly spojené se založením obou organizací, distribuci humanitární pomoci i reakci Američanů na skutečnost, že pomoc je určena bývalému nepříteli. Autor též zmiňuje pozitivní psychologický dopad na německé obyvatelstvo.

Vnitřní politice USA se věnuje M. J. Hogan.²³⁷ V obsáhlé monografii analyzuje kořeny amerického státu národní bezpečnosti v období let 1945–1954. Zachycena je debata mezi zastánci a odpůrci této politiky. Práce je založena na studiu řady publikovaných i nepublikovaných pramenů. Sociální aspekt dějin je zastoupen ve studii J. Fouska, který analyzuje vztah mezi americkým veřejným míněním a vedením státu.²³⁸ Studie se věnuje tématům: svržení atomové bomby, vytvoření OSN, Churchillovu projevu o železné oponě, Trumanově doktríně, Marshallovu plánu, hnutí Henry Wallace a končí vstupem USA do korejské války. Analýza je dobře podložena primárními prameny, např. Trumanovou korespondencí, novinami (včetně novin čtených afroamerickými čtenáři). Na druhé straně autor nepoužil Times, Newsweek a Chicago Tribune.

²³⁵ Shafir, Shlomo: *Ambiguous Relations. The American Jewish Community and Germany since 1945*, Detroit, State University Press 1999, 508 s.

²³⁶ Sommer, Karl-Ludwig: *Humanitäre Auslandshilfe als Brücke zu atlantischer Partnerschaft. CARE, CRALOG und die Entwicklung der deutsch-amerikanischen Beziehungen nach Ende des Zweiten Weltkriegs*, Bremen, Staatsarchiv Bremen 1999, 400 s.

²³⁷ Hogan, Michael J.: *A Cross of Iron. Harry S. Truman and the Origins of the National Security State. 1945–1954*, New York, Cambridge University Press 1998, XII + 525 s.

²³⁸ Fousek, Jahn: *To Lead the Free World. American Nationalism and the Cultural Roots of the Cold War*, Chapel Hill/London, University of North Carolina Press 2000, XIV + 253 s.

Americká válečná a poválečná propaganda je analyzována F. Schumacherem v disertaci, psané pod vedením J. Heidekinga, později J. Dueffler.²³⁹ V první až třetí kapitole se kniha věnuje americké informační politice (propaganda, atd.) mezi roky 1890–1945. Další kapitoly zpracovávají americko-německé vztahy z hlediska americké propagandy, přednášek, výměnných programů, informačních akcí mezi roky 1945–1955, kdy USA sledovaly cíl dvojitého zadržení (SSSR a Německo). Poslední část se zabývá americkým sledováním západoněmeckého politického mínění v letech 1949–1955.

Biografie z pera J. Wannera o americkém politikovi G. C. Marshallovi je založená na přístupných dokumentech a pracích zahraničních životopisců.²⁴⁰ Mimo jiné jsou vylíčeny podmínky, za nichž Marshall působil, souvislosti jeho činnosti a utváření válečné a poválečné politiky USA.

7. Neutrální státy

7.1 Švýcarsko

Švýcarsko a jeho poválečná role při obnově Evropy jakožto neutrálního státu poutá malou pozornost. Práce M. Schmitze se jako jediná zabývá tematikou švýcarské poválečné pomoci.²⁴¹ Autor zastává tezi, že objem švýcarské poválečné pomoci je srovnatelný s americkou, ale na rozdíl od CARE se na ni zapomnělo. Pomoc je sledována na příkladu německého velkoměsta Kolína nad Rýnem. Druhá část knihy obsahuje vybranou korespondenci švýcarského konzula Franz-Rudolfa von Weissa podávajícího zprávy švýcarské vládě od dob Výmarské republiky, přes Třetí říši až po vytvoření SRN.

Ke švýcarské zahraniční politice byl zveřejněn další svazek dokumentů. Jedná se o druhý svazek v řadě Diplomatických švýcarských dokumentů, který pokrývá období od konkretizace Marshallova plánu po konec blokády Berlína.²⁴² Zveřejněno bylo však pouze omezené množství klíčových

²³⁹ Schumacher, Frank: *Kalter Krieg und Propaganda. Die USA, der Kampf um die Weltmeinung und die ideelle Westbindung der Bundesrepublik Deutschland. 1945–1953*, Trier, Wissenschaftlicher Verlag Trier 2000, 332 s.

²⁴⁰ Wanner, Jan: *George C. Marshall, Tvůrce armád a aliancí*, Praha/Litomyšl, Paseka 1998, 382 s.

²⁴¹ Schmitz, Markus; Haunfelder, Bernd: *Humanität und Diplomatie. Die Schweiz in Köln (1940–47)*, Münster, Aschendorfsche Verlagssbuchhandlung 2001, 320 s.

²⁴² Commission nationale pour la publication de documents diplomatiques suisses, *Documents diplomatique suisses, Volume 17 (1. IV. 1947–30. IV. 1949)*, Zürich, Chronos 1999, LXXXVI + 493 s.

dokumentů. Co se týká prohloubení témat, odkazují autoři na databanku, kterou založili: DoDiS (www.admin.ch/bar/de/dds/dds1.htm). Hlavní témata svazku jsou vyrovnávání se s poválečnými léty, ztráta rovnováhy v obchodních a platebních bilancích, kolektivizace švýcarského majetku v zahraničí, pomalé provádění Washingtonské smlouvy z roku 1946.

8. Střední, středovýchodní a východní Evropa

Relativně malá pozornost je ve sledovaných periodikách věnována poválečné rekonstrukci středovýchodní Evropy a Sovětského svazu. K Československu a Polsku vzniklo nejvíce prací, které mapují nové aspekty zahraniční politiky, politického vývoje a sociálních aspektů. K Maďarsku a Bulharsku otiskly sledované časopisy pokaždé po dvou recenzích. Rumunsko je reprezentováno rovněž dvěma studii. Ve všech případech se jedná především o práce tamějších historiků. Západní historikové projevují malý zájem, což je dáno jazykovou bariérou a soustředěním na atraktivnější témata. Sledované časopisy téměř úplně ignorují rusky psanou odbornou literaturu, ačkoliv právě Sovětský svaz byl válkou velmi zasažen. Pokud se zabývají tímto tématem, pak téměř výhradně na příkladu regionálních studií. Konečně je zarážející, že role Sovětského svazu a příchod komunistů k moci jsou pojednávány okrajově. Rovněž je opomíjena hospodářská situace zemí ve středovýchodní Evropě. Jiný pohled by pravděpodobně poskytla periodika, zabývající se speciálně středovýchodní a východní Evropou, např. *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas*. Ta však nebyla zařazena do této studie.

Převzetím moci komunistů ve východní Evropě, zavedením sovětského modelu a destalinizací se zevrubně zabývá B. Fowkes, období 1956–69 věnuje kniha menší prostor.²⁴³ Kniha obsahuje značné množství dokumentů. G. Schöpflin analyzuje poválečný politický vývoj Bulharska, ČSR, Maďarska, NDR, Polska a Rumunska (v náznaku i vývoj Rumunska a Albánie).²⁴⁴ Třetí kapitola Schöpflinovy knihy „Komunisté na cestě k moci“ zpracovává období let 1944–1948. Práce je doplněna podrobným seznamem literatury a rejstříkem.

²⁴³ Fowkes, Ben: *Eastern Europe 1945–1969. From Stalinism to Stagnation (Seminar studies in History)*, Harlow/London, Pearson Education 2000, 158 s.

²⁴⁴ Schöpflin, George: *Politics in Eastern Europe 1945–1992*, Oxford UK/Cambridge USA, Blackwell 1993, 327 s.

Vzpomínky na počáteční fázi studené války, na stalinistické procesy v Maďarsku, ČSR a Polsku a vztah Moskvy k těmto třem státům obsahuje kniha H. Fielda a K. Fieldové. Je psána ze dvou perspektiv: H. Field vypráví o autopsii brutality komunistického vězení v Polsku, K. Fieldová o aktivitách podniknutých v Anglii k jeho vysvobození.²⁴⁵

8.1 ČSR

Vztahy Československa k západním spojencům se zabývá P. Prokš.²⁴⁶ Ve své studii analyzuje vztahy Československa a západních velmocí v prvních čtyřech poválečných letech. Úvod knihy věnuje období let 1938–1945, respektive faktorům (včetně pobytu amerických a sovětských vojsk na československém území) ovlivňujícím vývoj po druhé světové válce. Poválečné postoj Spojených států, Velké Británie a Francie k ČSR autor rozděluje na dobu poválečné rekonstrukce (květen 1945–květen 1946) a počátky studené války (červen 1946–1948). Vzájemné vztahy jsou sledovány z hlediska politického i hospodářského. Podrobně je zmapována otázka československé účasti na Marshallově plánu. Veškeré poznatky podkládá Prokš důkladným studiem archivních materiálů; dodal i řadu obrazových příloh.

Československo-švýcarským vztahům se věnuje práce Ch. Spätiho.²⁴⁷ Těžiště knihy leží v hospodářských vztazích mezi oběma státy v prvním poválečném desetiletí. Tomu nebyla v současném bádání věnována velká pozornost. Hlavní zlom ve vývoji vztahů představují podle autora roky 1948 a 1951, kdy Švýcarsko na nátlak USA zavedlo omezení exportu.

S. Matejkin zpracovává vývoj slovenských politických stran.²⁴⁸ Rozebírá klíčové okamžiky v dějinách Demokratické strany a jejího vztahu ke komunistické straně. Pozornost věnuje postoji jednotlivých politických stran k hospodářským otázkám. Kniha zachycuje specifika středního Slovenska, jinak je tematika zasazena do širšího slovenského, popř. československého rámce.

²⁴⁵ Field, Hermann; Field, Kate: *Trapped in the Cold War. The Ordeal of an American Family*, Stanford, Stanford University Press 1999, 451 s.

²⁴⁶ Prokš, Petr: *Československo a Západ 1945–1948. Vztahy Československa se Spojenými státy, Velkou Británií a Francií v letech 1945–1948*, Praha, ISV 2001, 329 s.

²⁴⁷ Späti, Christoph: *Die Schweiz und die Tschechoslowakei (1945–53). Wirtschaftliche, politische und kulturelle Beziehungen im Polarisationsfeld des Ost-West-Konflikts (Die Schweiz und der Osten Europas, Bd. 6)*, Zürich, Chronos 2000, 762 s.

²⁴⁸ Matejkin, Stanislav: *Stredné Slovensko a Demokratická strana v rokoch 1945–1948*, Banská Bystrica, Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici 2001, 98 s.

Závažná práce T. Staňka je založená na rozsáhlém výzkumu československých archiválií a věnuje se dosud málo probádanému tématu internačních táborů – jejich vzniku a organizaci, fungování, životním podmínkám i excesům v těchto zařízeních.²⁴⁹ Politická biografie z pera Ivana Kamence přispívá k otázce Tisovu soudu.²⁵⁰ Pro sledované období je přínosná třetí kapitola, která se mimo jiné zabývá Tisovou reakcí na slovenské národní povstání a poté na německou porážku. Čtvrtá kapitola se věnuje Tisovu soudu a odsouzení. Do úvodu knihy je zahrnut seznam hlavních prací vydaných o Jozefu Tisovi na Slovensku i v zahraničí.

8.2 Polsko

Problematikou zahraničních vztahů Polska se zabývá sborník vydaný W. Malendowskym a K. Robakowskim, sedm příspěvků analyzuje vztah Západu k poválečnému Polsku.²⁵¹ Klíčový charakter má studie o vývoji francouzské politiky vůči Polsku v letech 1944–1948 (*Polityka Francji wobec Polski, wrzesień 1944 R. – luty 1948 R.*) od Mareka Mikolajczyka. Dle autora byl francouzský vztah k Polsku určen primárně geograficko-strategickými zájmy (zisk částí německého území byl možný jen se sovětským souhlasem; ten byl nemožný bez francouzského uznání lublinské vlády).

S. Anderson dospívá na základě dokumentů z polské a východoněmecké komunistické strany, archivů obou ministerstev zahraničí k závěru, že východoněmecko-polské vztahy v období 1945 až 1962 procházely „studenou válkou“, ačkoliv oba státy byly součástí východního bloku.²⁵² Je to ukázáno na pěti příkladech: na boji o statut bývalého německého území východně hranice Odra-Nisa; na rozdílných postojích ve vztahu k západnímu Německu, kdy polská politika byla otevřenější a flexibilnější. Třetí sporný bod představovala otázka vlastní cesty k socialismu, což se odráželo v upevňování stalinistického modelu ve východním Německu jakožto

²⁴⁹ Staněk, Tomáš: Táborů v českých zemích 1945–1948, Opava, Slezský ústav SZM a nakladatelství Tilia 1996, 264 s.

²⁵⁰ Kamenec, Ivan: Dr. Jozef Tiso 1887–1947. Tragédia politika, kňaza a človeka, Bratislava, Archa 1998, 148 s.

²⁵¹ Malendowski, Włodzimierz; Robakowski, Kazimierz (edd.): Państwa zachodnie wobec przelomowych wydarzeń w Polsce w latach 1945–1995. Wybrane problemy, Poznań, Wydawnictwo Fundacja Humaniora 1995, 169 s.

²⁵² Anderson, Sheldon: A Cold War in the Soviet Bloc. Polish-East German Relations 1945–62, Boulder, Westview Press 2001, XIX + 314 s.

protiváze reformního Polska. Čtvrtý a pátý bod tvořila otázka obchodu a statutu Němců v Polsku.

Vývoj **polské poválečné politické scény** sledují G. Motyka a R. Wnuk.²⁵³ Tématem jejich práce je poválečná spolupráce dřívějších nepřátelských organizací polské Zemské armády (AK), respektive navazujícího uskupení Svoboda a nezávislost (WiN) s Ukrajinskou povstaleckou armádou (UPA). Kromě konkrétních společných akcí či pokusů o přijetí lokálních dohod v letech 1945–1947 je nastíněna také činnost obou ozbrojených formací za druhé světové války. Knihu doplňují stručné biografie některých aktérů dohod, seznam pramenů a literatury, jmenný rejstřík, fotografie, mapka Východního Pruska a schéma organizační struktury AK a UPA.

A. Friszke vydal sborník prací o polské politické emigraci po roce 1945.²⁵⁴ Sledovány jsou vybrané problémy, nikoliv přesně vymezený časový úsek. Úvodní studie je věnována vývoji poválečné emigrace v letech 1947–1954 (Dariusz Stola). Kromě analýzy krizových momentů v emigrační reprezentaci (Rafał Habielski) jsou sledovány aktivity jednotlivých politických uskupení: předválečného sanačního bloku v období let 1945–1954 (Leszek Brzoza), Národní strany do roku 1955 (Jan Żaryn), Polského hnutí za svobodu „Nezávislost a demokracie“ (Jan Radomyski) a Polské socialistické strany v letech 1956–1960. Rovněž je zachycen Mikołajczykův osud po odchodu z Polska v roce 1947 (Andrzej Paczkowski) a kulturní život emigrantů v Anglii (Paweł Kądziera).

Průvodní politické okolnosti a průběh komunisty zmanipulovaných voleb do sejmu konaných 19. 1. 1947 solidně analyzuje C. Osekowski.²⁵⁵ Autor použil dosud nezveřejněné dokumenty politického oddělení ministerstva veřejné bezpečnosti, které jako ediční dodatek zabírají téměř polovinu publikace. Autor nastiňuje události od referenda 30. 6. 1946 do voleb v roce 1947: vnitropolitický vývoj, potlačování antikomunistické opozice, způsob manipulace voleb, propagandu. Skutečný výsledek voleb se ovšem autorovi nepodařilo zjistit.

²⁵³ Motyka, Grzegorz; Wnuk, Rafał: Pany i rezuny. Współpraca AK-WiN i UPA 1945–1947, Warszawa, Oficyna Wydawnicza Volumen 1997, 212 s.

²⁵⁴ Friszke, Andrzej (ed.): Warszawa nad Tamizą. Z dziejów polskiej emigracji politycznej po drugiej wojnie światowej, Warszawa 1994, 173 s.

²⁵⁵ Osekowski, Czesław: Wybory do sejmu z 19 stycznia 1947 roku w Polsce, Poznań, Wydawnictwo Poznańskie 2000, 363 s.

Polské nacionalistické politicko-vojenské podzemí v prvních poválečných letech mapuje L. Kulińska, přestože dokumenty zatím zůstávají z velké části nepřístupné.²⁵⁶ Studie má charakter historie organizací a sbírky dokumentů. Chybí tu kritická reflexe a jasné stanovení problematiky.

J. Tyszkiewicz se ve zkrácené verzi své disertační práce věnuje „Výstavě znovuzískaných území“, jež se uskutečnila roku 1948 ve Vratislavi.²⁵⁷ Jejím cílem bylo legitimovat poválečné polsko-německé hranice a představit polské úsilí při integraci nových západních území. Práce popisuje jak přípravy výstavy (úvahy o veřejné prezentaci polských nároků na západní území pochází z roku 1944), tak její výslednou podobu a následnou bilanci nenaplněných očekávání. Důraz je kladen na organizační a (stranicko)politickou stránku výstavy; kulturní aspekty jsou zmíněny jen okrajově. Jako pramenový materiál jsou použity polské noviny, paměti a archivní dokumenty.

Četně zastoupeny jsou regionální studie. J. M. Piskorski vydal sborník k dějinám Pomořanska od prehistorického období do poloviny devadesátých let 20. století.²⁵⁸ Je to výsledek projektu polských a německých historiků v rámci programu PHARE. Pro období let 1944–1949 je důležitá stať Jörga Hackmanna o průběhu dělení Pomořanska na německou a polskou část. Poválečný rok v Štětíně mapuje polská a paralelně psaná německá kniha dokumentů a vzpomínek.²⁵⁹ Štětín byl koncem války téměř vyliďněný, vypleněný a vypálený. Osud polského a německého obyvatelstva je dokládán na řadě soukromých a oficiálních dokumentů, které částečně pocházejí z archivů, částečně jsou to již publikované paměti.

Na příkladu města Vratislavi (Breslau) ukazuje E. Kaszuba osud poválečných západních polských území a pokouší se tuto část historie zbavit mýtů a detabuizovat ji.²⁶⁰ Kniha sleduje na základě detailní archivní práce život v zničeném městě v letech 1945–47, chování sovětských vojsk, roli německého obyvatelstva, které dlouho představovalo většinu obyvatelstva,

²⁵⁶ Kulińska, Lucyna: *Z dziejów Obozu Narodowego w Polsce w latach 1944–1947*, Warszawa/Kraków, Wydawnictwo Naukowe PWN 1999, 268 s.

²⁵⁷ Tyszkiewicz, Jakub: *Sto wielkich dni Wrocławia. Wystawa Ziem Odzyskanych we Wrocławiu a propaganda polityczna ziem zachodnich i pólocnych w latach 1945–1948*, Wrocław, Wydawnictwo Arboretum 1997, 177 s. + 8 obr.

²⁵⁸ Piskorski, Jan Maria (ed.): *Pommern im Wandel der Zeiten*, Szczecin, Zamek Książat Pomorskich 1999, 458 s. + 233 černob. vyobrazení.

²⁵⁹ *Stettin/Szczecin 1945-46. Dokumente-Erinnerungen. Dokumenty-Wspomnienia*, Rostock, Hinstorff 1994, 408 s.

²⁶⁰ Kaszuba, Elzbieta: *Miedzy propaganda a rzeczywistością. Polska ludność Wrocławia w latach 1945–1947*, Warszawa/Kraków, Wydawnictwo Naukowe PWN 1997, 280 s.

dobově příznačnou vysokou kriminalitu a demoralizaci. Zvláštnosti Vratislavi dostaly bohužel příliš malý prostor.

K sociálním dějinám poválečného Polska přispívá P. Kenney studiem nedávno zpřístupněných archivních materiálů.²⁶¹ Sledované období rozděluje do dvou etap: „revoluce v továrnách“ (1945–1947) a „stranická revoluce“ (1948–1950). Autor se zabývá otázkou, jakou roli sehráli dělníci při sovětizaci polské společnosti. Pro ilustraci jsou vybrána dvě odlišná města – Lodž a Vratislav – na nichž je ukazována „moral community“ jako faktor ovlivňující lokální úspěch či neúspěch komunismu. Význam dělnické třídy je rovněž sledován na základě jejích různých parametrů (pohlaví, věk, specializace, atd).

Vznik „nové“ poválečné inteligence v Polsku v letech 1945–1956 zrekonstruovala H. Palska.²⁶² Propagandistický obraz i skutečný život této skupiny analyzuje autorka na základě dobové publicistiky a s využitím nezveřejněného souboru vzpomínek. Cíl vytvořit prorežimně orientovanou intelektuální skupinu, nezávislou na tradiční inteligenci, autorka považuje za nápodobu sovětského vzoru.

Sledovaná periodika uvádějí pouze jednu práci, zabývající se postavením židů v poválečném Polsku. Ta byla napsána téměř před padesáti lety, ale teprve nyní se dočkala vydání. Jedná se o sociologický průzkum provedený I. Hurwic-Nowakowskou v letech 1947–50, kdy 13 000 židů v Lodži, Varšavě a Dzierzoniówě (Dolní Slezsko) bylo anonymně dotázáno, jaký vliv na ně měly válka, okupace a poválečné politicko-sociální změny.²⁶³ Na základě 817 došlých odpovědí lze rozlišit dvě skupiny: První, snažící se o vycestování, pocházela ze sionistických a nábožensky ortodoxních kruhů. Druhá, orientující se na asimilaci, patřila převážně k varšavské inteligenci, a doufala, že socialismus vyřeší židovskou otázku. Byla ale nespokojená s přetrvávajícím antisemitismem.

8.3 Maďarsko

E. Roman ve své studii podává přehled maďarských mezinárodních vztahů v prvních pěti poválečných letech, který je zpracovaný především

²⁶¹ Kenney, Padraic: *Rebuilding Poland. Workers and Communists. 1945–1950*, Ithaca, Cornell University Press 1997, XV + 360 s.

²⁶² Palska, Hanna: *Nowa inteligencja w Polsce Ludowej. Świat przedstawień i elementy rzeczywistości*, Warszawa 1994, 227 s.

²⁶³ Hurwic-Nowakowska, Irena: *Zydzi polscy (1947–50). Analiza wiezi społecznej ludności żydowskiej*, Warszawa, Wydawnictwo IFiS PAN 1996, XXVI + 158 s.

z hlediska dějin diplomacie.²⁶⁴ Pojem „vítězné síly“ označuje nejen spoje-
necké mocnosti, ale i sousední Československo a Rumunsko.

G. Seewann a N. Spannenberger rekonstruují na základě dokumentů
z budapeštského archivu ministerstva vnitra průběh procesu lidového
soudu s Franzem Baschem, vůdcem důvěrníka nacistického „Volksbundu
der Deutschen in Ungarn“.²⁶⁵ Autoři osvětlují i dosud málo známé meto-
dy a praxi lidového soudnictví v sovětské sféře vlivu. Dokumenty jsou vydá-
ny jak v německém, tak i v maďarském jazyce.

8.4 Rumunsko

Krátkou historii vlády generála Rădescu (prosinec 1944 až únor 1945)
popisuje D. C. Giurescu na základě dobových dokumentů i nejnovější
rumunské odborné literatury.²⁶⁶ Kromě podrobného popisu vládních akti-
vit, ukončených zásahem sovětské armády, jsou zachyceny také události
těsně předcházející a následující – pád rumunských fašistů v srpnu 1944
a vytváření prosovětské vlády na jaře 1945. Poslední kapitola je věnována
dalšímu osudu generála Rădescu.

K parlamentním volbám v Rumunsku v listopadu 1946 vyšla edice
uspořádaná V. Tarau a I. Bacurem, která obsahuje téměř padesát, většinou
prvně publikovaných dokumentů.²⁶⁷ Úvodní studie, opatřená francouz-
ským překladem, analyzuje volební taktiku komunistického Bloku demo-
kratických stran a nabízí stručný přehled hodnocení těchto voleb v dosa-
vadní literatuře.

Stručnou historii rumunské Besarábie v letech 1940–1952 sepsala
E. N. Siscanu.²⁶⁸ Práce je založena na studiu dokumentů bývalých sovět-
ských republikových úřadů a na znalosti rumunské, moldavské a ruské
literatury.

²⁶⁴ Roman, Eric: *Hungary and the Victor Powers 1945–1950*, New York, St. Martin's 1996, X + 342 s.

²⁶⁵ Seewann, Gerhard; Spannenberger, Norbert (edd.): *Akten des Volksgerichtsprozesses gegen Franz A. Basch. Volksgruppenführer der Deutschen in Ungarn, Budapest (1945/46)*, (Buchreihe der Südostdeutschen Historischen Kommission, Bd. 37), München, Oldenbourg 2000, 554 s.

²⁶⁶ Giurescu, D. C.: *Guvernarea Nicolae Rădescu*, Bukurești, Editura All 1996, 400 s.

²⁶⁷ *Strategii si politici electorale in alegerile parlamentare din 19 noiembrie 1946*, Cluj-Napoca, Fundatia culturala Romana 1998, 324 s.

²⁶⁸ Siscanu, Elena N.: *Basarabia sub regimul bolsevic (1940–1952)*, Bucuresti, Editura Semme 1998, 184 s.

8.5 SSSR

Obsáhlá ruská a sovětská tematika se v rešeršovaných časopisech odráží jen v náznavu. Politická tematika se odráží v práci vydavatelů H. Webera a U. Mählera o stalinistických čistkách.²⁶⁹ I. Vanat zveřejnil dokumenty o období existence Ukrajinské národní rady Prešovska (UNRP).²⁷⁰ Otištěny jsou v plném původním znění. Lze v nich sledovat vývoj slovensko-ukrajinských vztahů v poválečném Československu, faktory ovlivňující ukrajinské národní požadavky a význam UNRP.

Sociálním dějinám se ve studii o technické inteligenci (tzv. inženýrsko-technických rabotniki) věnuje J. E. Duskin. Ukazuje její úlohu v řízení poválečného sovětského hospodářství a její celkový význam v sovětské společnosti.²⁷¹ Zpracovány jsou především již publikované prameny. Práce, rozčleněná do čtyř kapitol, přináší nová empirická zjištění. Osudy žen v Königsbergu ukazuje kniha sestavená ze vzpomínek (deník z let 1945–1947, zpráva z roku 1947 a dnešní vzpomínky) tří různě starých žen, které zažily drama dobytí Východního Pruska Rudou armádou.²⁷² Regionální studie k Sovětskému svazu jsou zastoupeny mimo jiné dílem K. Boterbloem o sovětské Kalininské provincii v letech 1945 až 1953.²⁷³ Práce podává vynikající přehled o všedním poválečném životě v SSSR. Autor se zabývá následujícími problémy: politickým, společenským životem (především organizací strany, členy), politickým systémem a systémem trestů, životem na venkově, mládeží, městským životem. Studie obsahuje cenné demografické a ekonomické údaje, které nelze nikde jinde najít.

Na příkladu rekonstrukce Königsbergu ukazuje B. Hoppe, jak Sovětský svaz po válce obnovoval zničená města.²⁷⁴ Práce udává měřítko pro další

²⁶⁹ Weber, Hermann; Mähler, Ulrich (edd.): *Terror. Stalinistische Säuberungen 1936–1953*, Paderborn, Ferdinand Schöningh 2001, X + 636 s.

²⁷⁰ Vanat, Ivan: *Materialy do istoriji Ukrajinskoji narodnoji rady Prjašivčyny (1945–1952)*, Prjašiv, EXCO 2001, 119 s.

²⁷¹ Duskin, J. Eric: *Stalinist Reconstruction and the Confirmation of a New Elite. 1945–1963*, New York, Palgrave 2001, VIII + 195 s.

²⁷² Rothe, Hans (ed.): *Erna Ewert – Magda Pollmann – Hannelore Müller. Frauen in Königsberg 1945–1948*, Bonn, Kulturstiftung der deutschen Vertriebenen 1998, 187 s.

²⁷³ Boterbloem, Kees: *Life and Death under Stalin. Kalinin Province 1945–53*, Montreal/Kingston, McGillen-Queen's University Press, 1999, XXV + 435 s.

²⁷⁴ Hoppe, Bernd: *Auf den Trümmern von Königsberg. Kaliningard (1946–70)*, (Reihe: Schriftenreihe der Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte, Bd. 80), München, Oldenbourg 2000, 166 s.

analýzy. V knize ovšem chybí obrazová část. Čtenář zde najde chronologický popis plánování nové výstavby, ale i pokus o vysvětlení „symbolicko-ideologického obsahu“ magistrál, památníků, atd.

Závěrečné shrnutí

Hlavní zájem historiků zabývajících se obdobím let 1944 až 1949 patří jednoznačně události spojené s okupací a rekonstrukcí **německého území**. Ve sledovaném časovém úseku jim byla ve vybraných časopisech věnována téměř polovina všech nalezených recenzí, zpráv či anotací. Nemělo by proto být zarážející, že dané téma je na rozdíl od jiných zpracováváno velmi detailně jak německými, tak i zahraničními historiky, a že největší prostor mu poskytují německy psané odborné časopisy. Mezi zvolenými metodami převažuje tradiční kritická analýza archivních materiálů, jež často vyústí v regionální studii, která na malé oblasti lépe zachycuje složité procesy vyvolané například migrací či denacifikací. Metoda oral history se používá spíše doplňkově.

Politické dějiny jsou v případě Německa zastoupeny především v podkapitole okupační velmoci a německá otázka, ačkoliv i zde stojí v čele pozornosti praktická správa okupovaných území a nikoliv válečné a poválečné plány jednotlivých okupačních velmocí. Stále aktuální se zdá být otázka denacifikace, která je nově analyzována na příkladu médií, a problém soudních procesů s nacistickými zločinci. Velké množství prací se věnuje vývoji v jednotlivých okupačních zónách z hlediska sociálních dějin. Největší rozkvět zaznamenala díla o sovětské okupační zóně, která čerpají z nově otevřených archivů v bývalé Německé demokratické republice, popřípadě z bývalých sovětských archivů. Autoři se nejčastěji věnují sovětské vojenské správě (SMAD) a spektru politických stran, tj. vzniku Jednotné socialistické strany Německa (SED) a oslabení Křesťansko-demokratické strany (CDU). Relativně velký zájem vzbuzuje i kulturní dění, především denacifikace vysokých škol, a sociální politika. Ke vzniku Spolkové republiky Německo lze najít hlavně práce zabývající se Parlamentární radou a vznikem tzv. Základního zákona.

Ačkoli bylo **Rakousko** stejně jako Německo obsazeno Spojenci a rozděleno do okupačních zón, prací k tomuto tématu a k obnově Rakouska v letech 1944 až 1949 vyšlo ve srovnání s Německem poskrovnu. Zabývají se vztahem okupačních mocností k Rakousku vzhledem k začínající studené válce a poválečnými problémy v některých regionech.

Konec druhé světové války neznamenal pouze porážku Německa a jeho satelitů a nepostavil jen státy před otázku, jak hospodářsky a politicky obnovit Evropu, nýbrž přinesl s sebou i obrovské přesuny obyvatelstva. Problematika **migrace**, především nucené, je v současnosti vedle německé otázky nejčastěji zpracovávaným tématem. Největší pozornost, jež je dána i stálou aktuálností na poli politickém, poutá komplex otázek spojený s vyhnáním a transferem německého obyvatelstva ze středovýchodní Evropy. K jeho historickému zpracování se nově přistupuje formou komparace, kdy je srovnávána poválečná migrace polského a německého obyvatelstva a její příčiny. K problematice nuceného přesídlení sudetských Němců vyšlo rovněž několik spíše popisných prací. Otázka integrace odsunutých v Německu se často zkoumá na příkladu regionálních studií, kdy se pozornost soustřeďuje na komunální politiku. Složitá a málo přehledná problematika „displaced persons“ a jejich návrat domů či emigrace zaujímá ve sledovaných studiích spíše malý prostor. Jestliže se jí někdo věnuje, pak opět hlavně na základě regionálních studií.

Zcela nové poznatky se objevily v pracích o poválečných zajateckých táborech zbudovaných zejména na německém území a o postavení tamějších zajatců. Několik autorů se zaměřilo na životní podmínky, na průběh všedního dne a na návrat zajatců domů. Dané práce se zabývají hlavně německými a sovětskými zajatci. Další studie zkoumají sovětské zajatecké tábory ve východním Německu. Rolí reemigrantů a jejich vlivem na poválečnou rekonstrukci se zabývá jen málo publikací; pokud tak činí, jsou jejich námětem především němečtí špičkoví politici jako například Willy Brandt.

Co se týče rekonstrukce **západní Evropy**, těší se největší pozornosti badatelů Francie a Velká Británie. Poměrně hodně prací vzniklo k vnitřnímu vývoji ve Velké Británii v prvních poválečných letech. Jedná se nejen o politiku labouristické vlády, ale i o vývoj obou největších britských stran. Tradičně se několik historiků zabývá osobou Winstona Churchilla, především jeho vztahem k SSSR a k USA. Obdobně jako v případě Velké Británie je také v případě Francie kladen důraz na politické aspekty poválečné obnovy. Studie o politických stranách jsou překvapivě vyvážené – najdeme mezi nimi práce k téměř celému politickému spektru, i když analýza postavení gaullistické RPF a komunistické PCF mírně převažuje. Tradičním tématem je i mezinárodní postavení Francie. Několik autorů se zaměřilo na sociální a hospodářské dějiny. Vojenskému dědictví druhé světové války (tj. především zbraním) se historici v současné době nevěnují. Výjimkou je práce o zneškodňování nevybuchlých min ve Francii.

Zatímco úloze **Spojených států** za druhé světové války a během studené války je věnována velká pozornost především v anglicky psaných periodikách, patří období let 1944 až 1949 s výjimkou vztahu USA k německé otázce do „šedé zóny“ zájmu. Někteří autoři zde hledají již začátky studené války, jiní se zaměřili na specifická témata jako na americkou ekonomickou pomoc poválečné Evropě, na americkou propagandu a veřejné mínění. Celkově se však jedná o malé množství titulů.

Role **neutrálních států** těsně po válce se zabývá nepatrný počet studií. Asi nejzajímavější práci tvoří regionální studie o pomoci Švýcarska poválečnému Německu. Za zmínku stojí i edice dokumentů ke švýcarské poválečné zahraniční politice.

Události **středovýchodní Evropy** v letech 1944 až 1949 zaujímají ve sledovaných periodikách překvapivě malý prostor, tímto tématem se zabývají především tamější historici. Prvním důvodem může být fakt, že západní badatelé narážejí přeci jen na jazykovou bariéru. Dále je možné, že se informace o nově vydaných studiích ve státech středovýchodní Evropy nedostaly do vybraných západních historiografických časopisů.²⁷⁵ Jinak se nabízí vysvětlení, že toto téma zatím velký zájem opravdu nezbuzuje. Bylo by však zapotřebí zmapovat i polská periodika, což přesahovalo naše možnosti, a vyexcerpovat např. německé periodikum *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas*.

Obecně lze říci, že k polským a k československým dějinám uveřejnila sledovaná periodika vždy pár titulů o zahraniční politice a o politických stranách. Velkým přínosem jsou i nové informace o příchodu volyňských Čechů do Československa. Chybí však analýza hospodářských dějin států středovýchodní Evropy, které se rovněž musely vzpamatovávat z válečných škod. Několik studií, využívajících i komparativní metodu, se zabývá nástupem komunistů k moci.

Po dlouhou dobu omezený přístup do bývalých sovětských archivů se odráží i v množství děl o poválečné rekonstrukci Sovětského svazu, jednoho z nejzničenějších států v důsledku druhé světové války. Přitom by pro danou dobu bylo zajímavé sledovat nejen obnovu země, ale i průběh období pozdního stalinismu. Je však možné, že analýza ruských periodik by přinesla více relevantních titulů. Kromě podrobně zachycené politiky Sovětského svazu v německé okupační zóně (zpracována

²⁷⁵ Německý časopis *Zeitschrift für Ostmitteleuropa* mapuje vedle soudobých dějin i středověk, což omezuje počet anotovaných a recenzovaných knih o 19. a 20. století.

v kapitole Německo), se ostatní práce zaměřují hlavně na vybrané regionální aspekty.

Pokud čtenář hledá přehlednou a zároveň podrobnou informaci o struktuře a obsahu určité knihy, lze doporučit především německé historiografické časopisy (zejména *Das historisch-politische Buch*, *Historische Zeitschrift* a *Zeitschrift für Geschichtswissenschaft*), které obsahují i systematická hodnocení z hlediska faktického. Anglicky psané časopisy se zpravidla soustřeďují na širší analýzu a srovnávají práce s jinými. V tomto ohledu je příkladný časopis *German Studies Review*, který vedle recenzované knihy zmiňuje také nedávno vydané tituly se stejnou tematikou. Časopis *Modern and Contemporary France* sice poskytuje dobrý přehled o všech hlavních odborných publikacích zabývajících se moderními dějinami Francie, otázka poválečné rekonstrukce však nepatřila v posledních pěti letech ke sledovaným tématům. Pouze příležitostný zájem o dobu let 1944–1949 byl patrný v periodiku *American Historical Review*, což lze vysvětlit jeho širokým tematickým záběrem sledujícím jak euro-americký a latinskoamerický prostor, tak africké a asijské oblasti. *Francia* byla v tomto ohledu bohatší. Zprávy a recenze publikované o jednotlivých knihách ve francouzských časopisech podrobně analyzují dvě až tři dílčí témata, avšak celkové struktuře práce se příliš nevěnují.

Pakliže archivy, možnosti a zájem dovolí, mohly by v budoucnosti vzniknout práce k několika tématům, jež jsou v současnosti jen mizivě zastoupena. Jedná se o otázku poválečné emigrace ze středovýchodní Evropy v důsledku příchodu komunistů k moci, která tvořila další poválečnou migrační vlnu. Dále by bylo zajímavé podívat se na roli humanitárních mezinárodních a nevládních organizací (především na politiku Červeného kříže) – konkrétně na problém slučování rodin nebo na hledání zajatců. Větší mezinárodní pozornost by si zasloužily také státy ve středovýchodní Evropě a události vedoucí k převzetí moci komunisty.